

ఉప వేదాలు

నృత్య కళ

అభినయ దర్శనము

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు కుంఠ మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శిక్షవృద్ధి

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు ద్రక్షాంతీయ

గురు బాహాడీ

గురు గౌరంగ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు పీఠలహ్లాంధ్ర స్వామి

యోగి పరమహంస

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు తీర్థాంగ స్వామి

గురు లాహీరి మహాశయి

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు పాయి బాబా

గురు ఆరదీంద్

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తవేదాంత ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రజ్ఞాశానందగిరి

గురు చంద్రోద్ధార పరమధార్య

వందే గురుపరంపరాం...

నన్ను “నేను” తెలుసుకోవటానికి

నన్ను “నేను” మార్చుకోవటానికి

నన్ను “నేను” చేరుకోవటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంథాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంథాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంథాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకే దాదాపు 5000 పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా <http://www.new.dli.ernet.in>), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(<https://archive.org>), గూగుల్ వెబ్ సైట్(<https://www.google.co.in>), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(<http://www.microsoft.com>) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంథాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటి, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంథాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in> లేక <http://www.dli.ernet.in>
- 2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: <http://www.sairealattitudemanagement.org>
- 3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: <https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: <https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement>

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంధ వీడియోలు: <https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంథపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 2030020025491

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంథముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

SaiRealAttitudeManagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

*** సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు ***

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc. X

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books Journals
Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title:

Author:

Year: to

Subject: Any Subject

Language:

Scanning Centre: Any Centre

[Presentations and Report](#)
[Statistics Report](#)
[Status Report](#)
[Feedback](#) | [Suggestions](#) |
[Problems](#) | [Missing links or](#)
[Books](#)

Click [here](#) for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

[Click Here to know More about DLI](#) ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
<ul style="list-style-type: none">Rashtrapati BhavanCMU-BooksSanskritTTD TirupathiKerala Sahitya Akademi	<ul style="list-style-type: none">INSA	<ul style="list-style-type: none">Times of IndiaIndian ExpressThe HinduDeccan HeraldEenaduVaartha	<ul style="list-style-type: none">Tamil Heritage FoundationAnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Author's Last Name

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Year

1850-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940	1941-1950	1951-
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-------

Subject

Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...
--------------	---------	-----------	-----------	-----	-------------	-----------	----------	----------------------

Language

Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu
----------	---------	---------	-------	---------	---------	-------	--------	------

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్టమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

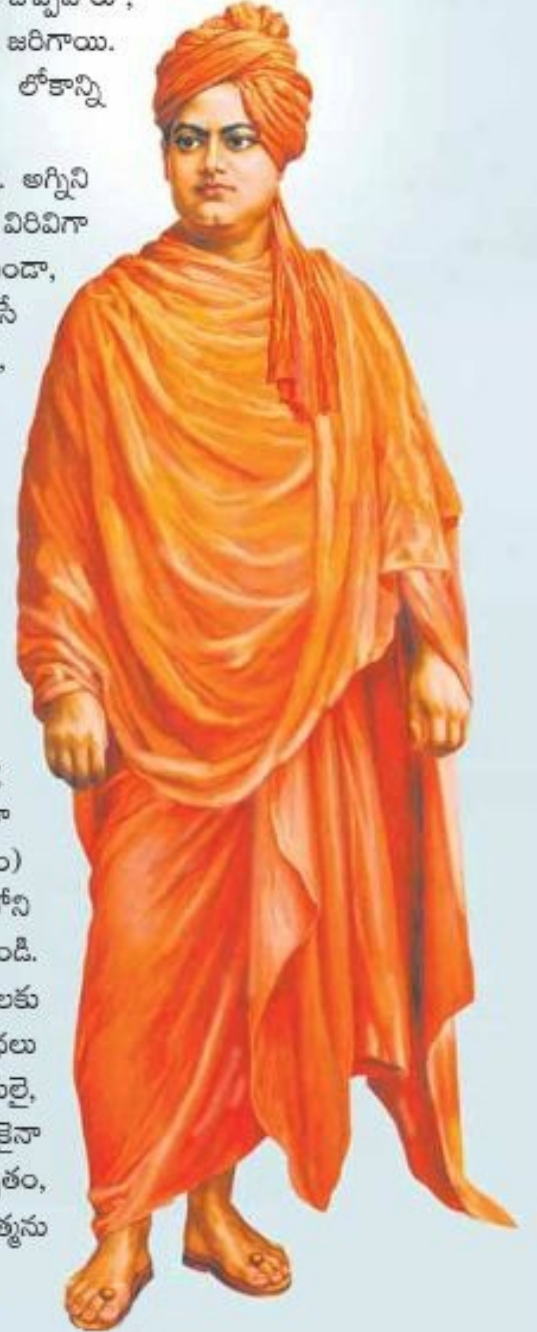
మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది ఐలిప్పులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

శ్రీ రస్తు

శ్రీనంది కేశ్వర ప్రోక్షం
అభినయ దర్పణమ్

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్

ఇత్యేతైః, ప్రకటితం.

1934.

All Rights Reserved.

విషయ సూచిక.

విషయము.

ఇష్ట దేవతా ప్రార్థన
 సభాలక్షణమ్
 సభానాయకలక్షణమ్
 మంత్రలక్షణమ్
 రంగలక్షణమ్
 పాత్రలక్షణమ్
 అపాత్రలక్షణమ్
 కింకిణీలక్షణమ్
 నటలక్షణమ్
 పాత్ర బహిః ప్రాణాః
 పాత్రాంతః ప్రాణాః
 నీచనాట్యలక్షణమ్
 నీచనాట్యదర్శనఫలమ్
 నాట్యక్రమః
 అభినయలక్షణమ్
 అభినయశబ్దవృత్తపత్రిక
 అంగికాభినయత్రైవిధ్యమ్
 అంగాని
 ప్రత్యంగాని
 ఉపాంగాని
 నవవిధశిరోభేదలక్షణమ్
 గ్రంథాంతరస్థశిరోభేదాః

పుట.

1
 5
 6
 7
 8
 ,,
 9
 10
 ,,
 11
 ,,
 ,,
 ,,
 12
 ,,
 13
 14
 ,,
 ,,
 ,,
 ,,
 15
 20

విషయము.

దృష్టిభేదాష్టకలక్షణమ్
 గ్రంథాంతరస్థ దృష్టిభేదలక్షణమ్
 ,, భూభేదలక్షణమ్
 చతుర్విధగ్రీవాభేదలక్షణమ్
 ద్వాదశహస్తప్రాణలక్షణ నిరూపణమ్
 హస్తభేదనిరూపణమ్
 హస్తానామష్టావింశతి విధనామ నిరూపణమ్.
 ౧. వతాక హస్తలక్షణమ్
 ౨. త్రివతాక ,,
 ౩. ఆర్ధవతాక ,,
 ౪. కర్తరీముఖ ,,
 ౫. మయూర ,,
 ౬. ఆర్ధచంద్ర ,,
 ౭. ఆరాళ ,,
 ౮. శుకతుండ ,,
 ౯. ముష్టిహస్త ,,
 ౧౦. శిఖర ,,
 ౧౧. కపిత్థ ,,

పుట.

29
 32
 46
 48
 ,,
 50
 53
 ,,
 ,,
 55
 53
 60
 61
 63
 ,,
 65
 67
 68
 70
 72

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
౧౨. కటకాముఖహస్తలక్షణమ్	74	౫. డోలాహస్తలక్షణమ్	107
౧౩. సూచీ	76	౬. పుష్పపుట	108
౧౪. చంద్రకలా	78	౭. ఉత్పంగ	109
౧౫. పద్మకోశ	79	౮. శివలింగ	110
౧౬. సర్పశీర్ష	80	౯. కటకావర్ధన	111
౧౭. మృగశీర్ష	82	౧౦. కర్తరీష్వస్తీక	112
౧౮. సింహముఖ	84	౧౧. శకట	113
౧౯. లాంగూల	85	౧౨. శంఖ	114
౨౦. సోలపద్మ	87	౧౩. చక్ర	115
౨౧. చతుర	88	౧౪. సంపుట	116
౨౨. భ్రమర	90	౧౫. పాశ	117
౨౩. హంసాస్య	92	౧౬. కీలక	118
౨౪. హంసపక్ష	94	౧౭. మత్స్యహస్త	119
౨౫. సందంశ	95	౧౮. కూర్మహస్త	120
౨౬. ముకుళ	97	౧౯. వరాహ	121
౨౭. తామ్రచూడ	99	౨౦. గరుడ	122
౨౮. త్రిశూల	100	౨౧. నాగబంధ	123
గ్రంథాంతరస్థోర్ధనాభ,	101	౨౨. ఖట్వా	124
,, బాణహస్త	102	౨౩. భేరుండ	125
,, అర్ధసూచిక	103	౨౪. అవహిత్	126
హస్తానాం చతుర్వింశతినామ్		గ్రంథాంతరస్థసంయుతహస్త	
నిరూపణమ్.		లక్షణాని.	
౧. అంజలిహస్తలక్షణమ్	103	౧. అవహిత్ లక్షణమ్	116
౨. కపాత	104	౨. జగదంత	117
౩. కర్కట	105	౩. చతురశ్ర	118
౪. స్వస్తిక	106	౪. తలముఖ	119

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
౧. స్వస్తికాహ స్తలక్షణమ్	118	3. తాలముఖహ స్తలక్షణమ్	128
౬. ఆవిధవక్త	"	౪. సూచీవిధ	129
2. కేచిత	119	౫. పల్లవహస్త	"
౮. నితంబ	"	౬. నితమ్మ	130
౯. లతాహస్త	120	౭. కేశబంధ	"
౧౦. పక్షవంచిత	"	౮. లతా	131
౧౧. ప్రక్షప్తద్యోత	"	౯. ద్విరద	"
౧౨. గరుడపక్ష	121		
౧3. నిషేధ	"	౧౦. ఉద్భృత	132
౧౪. మకర	122	౧౧. సంయమ	"
౧౫. పద్మమాన	"	౧౨. ముద్రా	133
౧౬. ఉద్భృత	123	౧3. ఆజాముఖ	"
౧౭. విప్రక్తిర్ణ	"	౧౪. ఆర్థముఖ	134
౧౮. ఆరాళకటకాముఖ	124	౧౫. కేచిత	"
౧౯. సూచ్యాస్య	"	౧౬. కుశల	135
౨౦. ఆర్థకేచిత	"	౧౭. పక్షవంచిత	"
౨౧. కేశబంధ	125	౧౮. తిలక	136
౨౨. మప్రిస్వస్తిక	"		
౨3. సఖినీపద్మకోశ	126	౧౯. ఉత్థానవంచిత	"
౨౪. ఉచ్చేష్టితాలపద్మ	"	౨౦. పద్మమాన	"
౨౫. ఉల్పణ	127	౨౧. జ్ఞాన	137
౨౬. లాలిత	"	౨౨. కేళి	"
		౨3. వైష్ణవ	138
గ్రంథాంతరస్థ విప్రక్తిర్ణాది		౨౪. బ్రహ్మోక్తకుకతుండ	"
హస్తలక్షణాని.		౨౫. ఖండచతుర	"
౧. విప్రక్తిర్ణహ స్తలక్షణమ్	127	౨౬. ఆర్థచతుర	"
౨. గజదంత	128	౨౭. లీనముద్రా	139

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
బాంధవ్యహస్తలక్షణాని.		౧౩. నైర్మలహస్తలక్షణమ్	145
౧. దంపతీహస్తలక్షణమ్	139	౧౪. వరుణ	"
౨. మాతృ	"	౧౫. వాయు	146
౩. పితృ	140	౧౬. కుచేర	"
౪. శ్వశ్రు	"		
౫. శ్వశుర	"	నవగ్రహహస్తలక్షణాని.	
౬. భర్తృభ్రాతృ	"	౧. సూర్యహస్తలక్షణమ్.	146
౭. ననాందృ	141	౨. చంద్ర	"
౮. జ్యేష్ఠకనిష్ఠభ్రాతృ	"	౩. ఆంగారక	147
౯. స్నుహ	"	౪. బుధ	"
౧౦. భర్తృ	142	౫. బృహస్పతి	"
౧౧. సపత్నీ	"	౬. శుక్ర	"
		౭. శనైశ్చర	143
బ్రహ్మదిదేవతాహస్తలక్షణాని.		౮. రాహు	"
౧. బ్రహ్మహస్తలక్షణమ్.	143	౯. కేతు	"
౨. శంఖు	"	దశావతారహస్తలక్షణాని.	
౩. విష్ణు	"	౧. మత్స్యవతారహస్త	
౪. నరసింహ	"	లక్షణమ్	148
౫. పార్వతీ	"	౨. కూర్మావతార	149
౬. లక్ష్మీ	144	౩. వరాహవతార	"
౭. విష్ణుశర్వర	"	౪. నృసింహవతార	"
౮. పంచుభ	"	౫. వామనావతార	150
౯. మన్నధ	"	౬. పరశురామావతార	"
౧౦. ఇంద్ర	145	౭. రఘురామావతార	"
౧౧. అగ్ని	"	౮. బలరామావతార	"
౧౨. యమ	"	౯. కృష్ణావతార	151

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
౧౦. కల్క్యవతారహస్తలక్షణమ్	151	నారంగలికుచవృక్షహస్తా	160
౧౧. రాక్షసహస్తలక్షణమ్	"	చననబిల్వవృక్షహస్తా	"
చతుర్వర్ణహస్తలక్షణాని.		పునాగవృక్షహస్తా	161
బ్రాహ్మణహస్తలక్షణమ్	151	మందారవకుళవృక్షహస్తా	"
క్షత్రియ	152	వటార్జునవృక్షహస్తా	"
వైశ్య	"	పాటలీహితాలవృక్షహస్తా	"
శూద్ర	"	పూగవృక్షహస్తా	"
గ్రంథాంతరస్థ ప్రసిద్ధరాజహస్త		చమ్పకవృక్షహస్తా	"
లక్షణాని	153	ఖదిరవృక్షహస్తా	162
సప్తసముద్రహస్తలక్షణాని		శమీవృక్షహస్తా	"
౧. లవణసముద్రహస్తలక్షణమ్	156	అశోకవృక్షహస్తా	"
౨. ఇత్థుసముద్ర	"	సిందువారవృక్షహస్తా	"
౩. నురాసముద్ర	"	ఆమలకవృక్షహస్తా	"
౪. సర్పిసముద్ర	157	కురవకవృక్షహస్తా	163
౫. దధిసముద్ర	"	కపిత్థవృక్షహస్తా	"
౬. క్షీరసముద్ర	"	కేతకీవృక్షహస్తా	"
౭. శుద్ధోదకసముద్ర	"	శింశపావృక్షహస్తా	"
ప్రసిద్ధనదీహస్తలక్షణాని	158	నిమ్మసాలవృక్షహస్తా	"
గంగానదీహస్తలక్షణాని	"	పారిజాతవృక్షహస్తా	164
౧. ఊర్ధ్వలోకహస్తలక్షణమ్	159	తింత్రిణీజమ్బూపవృక్షహస్తా	"
౨. అధోలోక	"	పాలాశరసాలవృక్షహస్తా	"
వృక్షభేదానాం హస్త		అథ సింహాదిమృగానాం	
లక్షణాని.		హస్తలక్షణాని.	
అశ్వత్థ వృక్షహస్తా	160	౧. సింహహస్తలక్షణమ్	164
కదళీవృక్షహస్తా	"	౨. వ్యాఘ్ర	165
		౩. సూకర	"

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
౪. కపిహస్తలక్షణమ్	165	గి. గండభేరుండహస్తలక్షణమ్	170
గి. భల్లూక	"	౬. చాతక	171
౬. మార్జార	166	౭. కుక్కుట	"
౭. చమరీమృగ	"	౮. కోకిల	"
౮. గోధా	"	౯. వాయున	"
౯. శల్యమృగ	"	౧౦. కురర	172
౧౦. కురింగ	167	౧౧. శుక	"
౧౧. కృష్ణసార	"	౧౨. సారస	"
౧౨. గోకర్ణ	"	౧౩. బక	"
౧౩. మూషిక	"	౧౪. క్రౌంచపక్షి	"
౧౪. గిరికా	"	౧౫. భద్రోత్త	173
౧౫. శశ	168	౧౬. భ్రమర	"
౧౬. పృశ్చిక	"	౧౭. మయూర	"
౧౭. శునక	"	౧౮. హంస	"
౧౮. ఉష్ట్ర	"	౧౯. చక్రవాక	"
౧౯. ఆజ	169	౨౦. కోయప్పిక	17
౨౦. గార్దభ	"	౨౧. వ్యాఘ్ర	"
౨౧. పృషభ	"		
౨౨. భేష	"		
		అథ జలజస్తుహస్త లక్షణాని.	
అథ పక్షిహస్తలక్షణాని.			
౧. పారావతహస్తలక్షణమ్.	170	౧. భేకహస్తలక్షణమ్	174
౨. కపాత	"	౨. కుశీర	175
౩. శకాదన	"	౩. రక్తపాయి	"
౪. ఉల్లూక	"	౪. నక్ర	"
		గి. డుర్బుధ	"

శ్రీ రస్తు.
నందీకేశ్వర ప్రోక్షం
అభినయ దర్పణమ్.

—◆—
ఇష్టదేవతాస్థానా.

శ్లో. ఆజ్ఞికం భువనం యస్య వాచికం సర్వవాఙ్మయమ్,
ఆహార్యం చంద్రితారాది తం వందే సాత్త్వికం శివమ్. 1

తా. ఎవనికి భువనము అంగికాభినయమో, వాగ్రూపములైనవియెల్ల
నెవనికి వాచికాభినయమో, చంద్రతారాదులు ఎవనికి ఆహార్యాభినయమో,
అటువంటి సత్త్వప్రధానుడగు శివునికి నమస్కరించెదను.

ఇన్ద్ర ఉవాచ:—

కల్యాణాచలవాసాయ కరుణారససింధవే,
నమోఽస్తు నందికేశాయ నాట్యశాస్తార్థదాయినే. 2

తా. ఇంద్రుడు:— కైలాసపర్వతనిలయుండును, దయాసముద్రు
డును, నాట్యశాస్తార్థప్రదుడైన నందికేశ్వరునికి నమస్కరించెదను.

నందీకేశ్వర ఉవాచ:—

స్వాగతం తే సురాధీశ కుశలం త్రిదివాకసామ్,
కిమర్థమాగతం బ్రూహి భవతా మమ సన్నిధౌ. 3

తా. నందికేశ్వరుడు:—ఓయింద్రుడా! నీకు స్వాగతము. స్వర్గ
వాసులందరికిని ఊహమా? నీరాకకు కారణమేమి?

ఇన్ద్ర) ఉవాచ:—

త్వదీయకృపయా పూర్వం నాట్యశాలామలజ్జుతామ్,
త్వదీయ నర్తక స్సోఽయం త్వత్కృపామభివాఞ్ఘతి. 4

తా. ఇంద్రుడు:—ఓయి నందికేశ్వరుడా! తొల్లి నీకృపారసముచే నలంకరింపబడిన నర్తనశాలకథిపతియైన యీ నీ నర్తకుడు నీదయను గోరి వచ్చియున్నాడు.

నన్దికేశ్వర ఉవాచ:—

మయా విధేయం కిం తస్య వద వాసవ తత్త్వతః,

తా. నందికేశ్వరుడు:—ఓయింద్రుడా! నీకు నాచేతఁ జేయఁదగిన దేమి చెప్పము.

ఇన్ద్ర) ఉవాచ:—

దై తేయనాట్యశాలాయాం నర్తకో నటశేఖరః. 5

తం విజేతుమయం నాట్యవినోదైః క్రమవేదిభిః,

భవద్విరచితం గ్రంథం భరతార్ణవమిచ్ఛతి. 6

తా. ఇంద్రుడు:—అసురనాట్యశాలయందు నటశేఖరుఁ డగుదు నటుడు గలఁడు. నాట్యక్రమములను దేటవరకు వినోదములచే వానిని జయించుటకు మీచే రచియింపబడిన భరతార్ణవమనునెడు గ్రంథము నపేక్షించుచున్నాను.

నన్దికేశ్వర ఉవాచ:—

చతుస్సహస్రసంఖ్యాకైర్ద్రష్టైశ్చ పరిపూరితమ్,

భరతార్ణవశాస్త్రస్తు సుమతే శృణు సాదరమ్. 7

తా. నందికేశ్వరుడు:—ఓయింద్రుడా! నాలుగుచేల గ్రంథములు
గల భరతార్ణవ మనెడు గ్రంథమును తెలియజెప్పెదను. నీవపహితుడవై
వినుము.

ఇన్ద్ర) ఉవాచ:—

నన్దికేశ దయామూర్తే విస్తరాత్సంవిహాయ మే,
సంక్షిప్త నాట్యశాస్త్రార్థం క్రమపూర్వముదాహర. 8

తా. ఇంద్రుడు:—దయామూర్తివైన నందికేశ్వరుడా! ఈ గ్రంథ
మును సంగ్రహించి నాట్యశాస్త్రార్థములను యథాక్రమముగా నాకు
జెప్పము.

నన్దికేశ్వర ఉవాచ:—

వదామి సుమతే దేవ సంక్షిప్త భరతార్ణవమ్,
దర్పణాఖ్యమిదం సూక్ష్మ మవధారయ సాదరమ్. 9

తా. నందికేశ్వరుడు:—ఓయింద్రుడా! భరతార్ణవమనెడు గ్రంథ
మునకు సంక్షేపమగు దర్పణమను నీ గ్రంథమును జెప్పెదను దీనిని క్రద్ధా
భవై వినుము.

నాట్యం నృత్తం నృత్యమితి మునిభిః పరికీర్తితమ్,

తా. ఓయింద్రుడా! ఋషులు నాట్యము, నృత్తము, నృత్యము నని
మూడువిధముల జెప్పుచున్నారు.

నాట్యం తన్నాటకేష్వేవ యోజ్యంపూర్వక థాయుతమ్. 10

తా. నాట్యమునది నాటకమునందు మాత్రము పూర్వకథతోడ విని
యోగింపఁదగినది.

రసభావవిహీనం తు నృత్తమిత్యభిధీయతే,

తా. రసభావములు లేక తాళలయాశ్రయమైయుండునది నృత్యము.

రసభావవ్యంజకాదియుతం నృత్యమితీర్యతే. 11

తా. నృత్యమనగా రసము, భావము మొదలగువానితోఁ గూడి యుండునది.

ఏతత్త్రయం ద్విధా భిన్నం లాస్యతాన్ద్రావసంజ్ఞకమ్,

తా. ఈనాట్య నృత్య నృత్యములుమూఁడును మరల లాస్యమనియు, తాండవమనియు రెండువిధములుగా విభజింపఁబడియున్నవి.

సుకుమారం తు తల్లాస్య ముద్ధతం తాన్ద్రావం విదుః. 12

తా. సుకుమార మగునది లాస్యమును, ఉద్ధతమగునది తాండవమును నని చెప్పదురు.

ద్రష్టవ్యే నాట్యనృత్యే చ పర్వకాలే విశేషతః,

తా. నాట్యనృత్యములు రెండును పర్వకాలములయందు ముఖ్యముగ చూడఁదగినవి.

నృత్యం తత్ర నరేంద్రాణా మభిషేకే మహోత్సవే. 13

యాత్రాయాం దేవయాత్రాయాం వివాహోప్రియసజ్జమే,

నగరాణా మగారాణాం ప్రవేశే పుత్రజన్మని. 14

శుభార్థిభిః ప్రయోక్తవ్యం మాజ్ఞశ్యం సర్వకర్తసు,

తా. మీదఁజెప్పఁబడినమూఁటిలో మూఁడవదియు మంగళప్రదము నగు నృత్యము రాజపట్టాభిషేకము, తిరునాళ్లు, ఊరేగింపు, దేవునియూరే గింపు, పెండ్లి, మిత్రసమాగమము, పురప్రవేశము, గృహప్రవేశము, పుత్రోత్సవము వీనియందు ప్రయోగించవలయును.

ఋగ్యజుస్సామవేదేభ్యో వేదాచ్ఛాఽథర్వణా త్త్రిమాత్.

వాద్యం చాభినయం గీతం రసాః సజ్జహ్య పద్మభూః,
వ్యరీరచచ్ఛాస్త్రమిదం ధర్మ కామాదిసిద్ధిదమ్. 16

దుగ్ధా ర్తిశోకనిర్వేదభేదవిచ్ఛేదసాధనమ్,
అపి బ్రహ్మ పరానన్దాదిదమప్యధికం భవేత్. 17

తా. పూర్వకాలమునందు బ్రహ్మదేవుడు ఋగ్వేదమునుండి వాద్యమును, యజుర్వేదమునుండి యభినయమును, సామవేదమునుండి గానమును, అథర్వణవేదమునుండి రసములను సంగ్రహించి యాకాస్త్రమును రచించెను. ఇది ధర్మార్థకామమోక్షముల నిచ్చునదియకాక దుఃఖము, ఆర్తి, శోకము, నిర్వేదము, భేదము మొదలైనవానిని బోగొట్టునదియు నగును. మరియు నిది బ్రహ్మనందమునకంటె నధికమగు నానందమును గలుగఁజేయును. (కలహవస్తునాక ప్రయత్నభంగాదులచేతఁ గలుగునది దుఃఖము. ఇతరులుచేయు హింసాదులచేతఁ గలుగునది ఆర్తి. బంధమరణము మొదలగువానిచేత సంభవించునది శోకము. తనకిష్టవస్తుప్రాప్తి చేకూరనపుడును సారహీనత తోచినపుడును కలుగునది నిర్వేదము. గతశోకకృత్యములను తలచినపుడు పుట్టునది భేదము.)

తత్ర నృత్యం మహారాజసభాయాం కల్పయేత్సదా,

తా. ఈమీఁదఁ జెప్పిన మూఁటియందును నృత్యము మహారాజసభలలో నెల్లప్పుడును సంతోషముతో జరపుచుండవలయును.

స భా ల క్ష ణ మ్.

సభాకల్పతరుర్భూతి వేదశాఖోపశోభితః,
శాస్త్రపుష్పసమాక్షిణో విద్యర్థభ్రమరసంయుతః. 18

తా. సభయనెడి కల్పవృక్షము, వేదములనెడి కొత్తులచేత ప్రకా

శించునదియు, కాస్త్రములనెడి పుష్పములచేత నిండుకొన్నదియును, విద్వాంసులనెడి తుమ్మెదలలోఁ గూడినదియునై వెలుంగుచున్నది.

సత్యాచారసభా గుణోజ్జ్వలసభా సద్ధర్మకీర్తిస్సభా
వేదాలఙ్కృతరాజపూజితసభా వేదాంతవేద్యా సభా,
వీణావాణివిశేషలతీతసభా విఖ్యాతవీరా సభా

రాజద్రాజకుమారశోభితసభా రాజత్ప్రకాంతిస్సభా. 19

తా. సత్యముతప్పక నడపువారుగలదియును, సద్గుణములచే మెరయునదియును, మంచిధర్మమును కీర్తియును గలిగినదియు, వేదముచదివిన రాజులచేత పూజింపఁబడునదియు, వేదాంతము నెఱిగినదియు, వీణాగానము, వాచికగానము మొదలగువానిలోఁ గూడినదియు, ప్రసిద్ధ వీరులు గలదియు, లేజన్మచేత వెలుంగుచున్న రాజకుమారులచేత శ్రుకాశించునదియు సభ అనఁబడును. అనఁగా సభయనునది యిన్నిలక్షణములును గలదయి యుండవలయుననుట.

విద్వాంసగి కవయో భట్టాః గాయకాగి పరిహాసకాః,
ఇతిహాసపురాణజ్ఞా స్సభాసప్తాఙ్గలక్షణమ్. 20

తా. విద్వాంసులు, కవులు, పెద్దలు, గాయకులు, పరిహాసకులు, ఇతిహాసములను తెలిసినవారు, పురాణములను తెలిసినవారు అని యిట్లు సభ కేదంగములు.

సభానాయకలక్షణమ్.

శ్రీమాన్ ధీమాన్ వివేకీ వితరణనిపుణో

గానవిద్యాప్రవీణః,

సర్వజ్ఞగీర్తిశాలీ సరసగుణయుతో

హావభావేష్వభిజ్ఞః,

మాత్స్యర్యాద్యైర్విహీనః ప్రకృతిహితసదా

చారశీలో దయాళుః,

ధీరోదాత్తః కలావాన్ నృపనయచతురో

౭ సౌ సభానాయకస్వాత్.

21

తా. సంపదగలవాఁడును, బుద్ధిమంతుఁడును, యుక్తాయుక్తవివేకము గలవాఁడును, దానశీలుఁడును, గానవిద్యయందు నేర్పుగలవాఁడును, సర్వజ్ఞుఁడును, కీర్తికాలియు, సరసగుణములుగలవాఁడును, హావభావములఁ దెలిసిన వాఁడును, మాతృర్యాది దుర్గుణములు లేనివాఁడును, ఆయాకాలమునకుఁ దగిన మంచినడవడికల నెఱిగినవాఁడును, దయగలవాఁడును, ధీరోదాత్తుఁడును, విద్వాంసుఁడును, రాజనీతియందు చతురుఁడును నగువాఁడు సభానాయకుఁడు కాదగును. (శ్లో. గ్రీవారేచకసంయుక్తో ఘ్రానేత్రా దివిలాస కృత్, భావ ఈషత్ప్ర)కాశోయ స్సహావ ఇతి కథ్యతే. — అనఁగా మనోగత భావమును సంజ్ఞలు మొదలగువానిచేఁ దెలుపుట హావము. శ్లో. నిర్వికారస్య చిత్తస్య భావస్స్య దలవిక్రియా. వికారరహితమగు చిత్తమున కత్యంతవికారము కలుగుట భావము. శ్లో. గమీభారస్సారసమ్పన్నః కృపావానవికత్తనః, పరకీయగుణగ్రాహీ ధీరోదాత్తస్సకథ్యతే. గంభీరుఁడును — అనఁగా కోపసంతోషములయందు మార్పుచెందనివాఁడును, దేహబలముగలవాఁడును, పరులదుఃఖమునుజూచి యోర్వలేనివాఁడును, తన్నుఁదాఁ బొగడుకొననివాఁడును, ఇతరులగుణములను గ్రహించువాఁడును నైనవాఁడు ధీరోదాత్తనాయకుఁడు.)

మ స్త్రీ ల ఙ్గ ణ మ్.

నిత్యంచ స్థిరభాషిణో గుణపరా శ్రీమద్యశోలమ్పటాః
భావజ్ఞా గుణదోషభేదనిపుణా శృంగారలీలారతాః,
మధ్య స్థానయకోవిదాస్సహృదయాస్సత్పణ్డితా భాన్తితే
భూపాభేదవిచక్షణాస్సకవయో యస్య ప్రభోర్తంత్రిణః.

తా. మాటనిలుకడగలవారును, సద్గుణములను గ్రహించువారును,

కీర్తికాములును, భావము తెలిసికొనువారును, గుణదోషములును పరిశీలించుట
యందు సమర్థులును, శృంగారలీలాసక్తులును, పక్షపాతము లేనివారును,
నీతివికారదులును, మంచిమనస్సుగలవారును, మంచిపండితులును, భేద చతురు
లును, కవులును అగుమంత్రులు ఏప్రభువుదగ్గర గలరో యాప్రభువు పృథ్వి
పొందగలవాడు.

ర జ్జ ల ఙ్గ ణ మ్.

ఏవం విధస్సభానాథః ప్రాజ్ఞుభో నివసేన్తుదా,

వసేయుః పార్శ్వత స్తస్య కవిమన్త్రిసుహృజ్జనాః. 23

తా. ఇట్టి సభానాయకుడు సంతోషముతో తూర్పుముఖముగాఁ
గూర్చుండగా వాని కిరువైపుల, కవి మంత్రి సుహృజ్జనము లుండవలయును.

తదగ్రే నటనం కార్యం తత్ఫలం రజ్జముచ్యతే.

తా. ఆరాజునకెదుట నటనము చేయవలయును. ఆఫలము రంగ
మనబడును.

రంగమధ్యే స్థితే పాత్రే తత్సమీపే నటోత్తమః,

దక్షిణే తాళధారి చ పార్శ్వద్వంద్వే మృదజ్జీకా. 24

తయోర్మధ్యే గీతకార శ్శ్రుతికార స్తదంతరే,

ఏవం తిష్ఠేత్క్రమేణైవ నాట్యాదౌ రంగమణ్డపే. 25

తా. రంగమంటపమునడుమ పాత్రముండగా దాని వెంబడి నటోత్త
ముడును, కుడివైపు తాళగాడును, ఇరుప్రక్కలను మద్దెలగాండ్రును, వారి
నడుమ పాత్రము ననుసరించి గాయకులును, వారికి వెనుక శ్రుతిపాఠము
వాడును, ఇట్లు వరుసగా నుండవలయును.

పా త్ర ల ఙ్గ ణ మ్.

తస్మి రూపవతీ శ్యామా పీనోన్నతపయోధరా,

ప్రగల్భా సరసా కాంతా కుశలా గ్రహమోక్షయోః. 26

చార తాళ లయాభిజ్ఞా మణ్డలస్థానపణ్ణితా,
హస్తాంగస్థాననిపుణా కరణేషు విలాసిని. 27

విశాలలోచనా గీతవాద్యతాళానువర్తినీ,
పరార్థభూషాసమ్పన్నా ప్రసన్నముఖపజ్జుజా. 28

నాఽతిస్థూలానాఽతికృశానాఽత్యుచ్చానాఽతివామనా,
ఏవంవిధగుణోపేతా నర్తకీ సముదాహృతా. 29

తా. నటించెడుపాత్రము రూపవతియు, యావనమధ్యస్థురాలును, బలిసి
నిక్కిన పాలిండ్లుగలదియు, ప్రాధయు, రసికురాలును, మనోహరిణియు,
పట్టువిడుపులందు సమర్థురాలును, తాళలయగతులను దెలిసినదియు, మండల
స్థాననృత్యమందు పండితురాలును, హస్తవిన్యాసాంగవిన్యాసములయందు
నేర్చుగలదియు, కరణములయందు చాకచక్యముగలదియు, విశాలములగు
కన్నులుగలదియు, గీతవాద్యతాళముల ననుసరించి నడచునదియు, వెలగల
సొమ్ములు ధరించినదియు, ప్రసన్నముఖముగలదియు, మిగుల లావై నదిగాని
మిగుల పొడువైనదిగాని మిగుల చిక్కినదిగాని మిగులపొట్టిదిగాని కానిది
యునై యుండవలెను.

అపాత్రలక్షణమ్.

పుష్పాక్షీ కేశహీనా చ వీనోష్ఠీ లమ్బకస్తనీ,
అతిస్థూలాఽప్యతికృశాఽప్యత్యుచ్చాఽప్యతివామనా. 30
కుబ్జా చ స్వరహీనా చ వేశ్యా నాట్యవివర్జితా,

తా. పూలుపడియున్నకన్నులుగలదియు, తలవెండుకలులేనిదియు,
బలిసిన పెదవులుగలదియు, వ్రేలఁబడినస్తనములుగలదియు, మిక్కిలి బలిసి
నదియు, మిక్కిలి చిక్కినదియు, మిక్కిలి పొట్టిదియు, గూనుగలదియు,
హీనస్వరముగలదియు నగువేశ్య నాట్యమునకుఁ దగినదికాదు.

కి జ్ఞి చీ ల ట్టణ మ్.

కిజ్ఞిణ్యః కాంస్యరచితాః తామ్రేణ రజతేన వా. 31

సుస్వరాశ్చ సురూపాశ్చ సూక్ష్మా నక్షత్ర దేవతాః,
బద్ధయే న్నీలసూత్రేణ గ్రంథిభిశ్చ సమన్వితమ్. 32

శతద్వయం శతం వాఽపి పాదయోర్నాట్యకర్తృణి,
శతంవా దక్షిణే పాదే ద్విశతం వామపాదకే. 33

తా. గజ్జెలు కంచువిగానైనను, రాగివిగానైనను, వెండివిగానైనను
ఉండవలయును. అవి మంచిన్వరముగలవిగాను, అందమయినవిగాను, చిన్నవి
గాను ఉండవలెను. నక్షత్రాధిదేవతగల అట్టి గజ్జెలను నల్లదారమునఁ గ్రుచ్చి
గజ్జెగజ్జెకు ముడివేయవలయును. నాట్యమాడెడి కాలములయందు పాత్రము
కాళ్ళలో ఇన్నూరిన్నూరుగాని నూరునూరుగాని గజ్జెలుండవలయును.
లేనిచో కుడికాలియందు నూరును, ఎడమకాలియందు దిన్నూరునైన నుండ
వలయును.

న ట ల ట్టణ మ్.

రూపవాణ్ మధురాభాషీ కృతీ వాగ్ధీ పటుస్తథా,
కులాంగనాసుతశ్చైవ శాస్త్రజ్ఞో మధురస్వరః. 34

గీతవాద్యాదివృత్తజ్ఞో సిద్ధకః ప్రతిభానవాణ్,
ఏతాదృశగుణైర్మృతో నట ఇత్యుచ్యతే బుధైః. 35

తా. చక్కనివాఁడును, ఇంపుగమాటలాడువాఁడును, కుండితుఁడును,
మాటకారియు, సమర్థుఁడును, కులాంగనాసుతుఁడును, భరతశాస్త్రపరి
జ్ఞానముగలవాఁడును, మంచికారీరముగలవాఁడును, గానవాద్యవృత్తాదులలో
పూర్ణజ్ఞానముగలవాఁడును, పట్టుగలిగినవాఁడును, కల్పనాశక్తిగలవాఁడు నగు
వాఁడు నటుఁడని పెద్దలు చెప్పుదురు.

పాత్ర బహిఃప్రాణాః.

మృదంగశ్చ సుతాళౌచ వేణుర్గీతి స్తతశ్శ్రుతిః,
 వకవీణా కింకిణీ చ గాయకశ్చ సువిశ్రుతః. 36
 ఇత్యేవ మన్వయజ్ఞైశ్చ పాత్రప్రాణా బహిస్తన్వృతాః,

తా. మృదంగము, మంచినాదముగల తాళములు, పిల్లనగ్రోవి,
 పాట, శ్రుతి, వీణ, గజ్వలు, క్రఖ్యాతుడైన గాయకుడు అనునవి నాట్యము
 చేసెడు పాత్రమునకు బహిఃప్రాణములని చెప్పబడును.

పాత్రాంతరప్రాణాః.

జవస్థిరత్వ రేఖా చ భ్రమరీ దృష్టిరశ్రమః. 37
 మేధా శ్రద్ధావచోగీతి స్వంతఃప్రాణా దశస్త్వృతాః,

తా. వడి, నిలుకడ, సమత్వము, చలనత్వము, చూపు, శ్రమము
 లేమి, బుద్ధి, శ్రద్ధ, మంచిమాటలు, పాట ఈపదియును అంతరప్రాణము లనఁ
 బడును.

నీచనాట్యలక్షణమ్.

అకృత్వా ప్రార్థనం పాత్రమాచ రేద్యది నాట్యకమ్. 38
 తన్నాట్యం నీచ మిత్యాహుర్నాట్యశాస్త్రవిచక్షణాః,

తా. నటించెడిపాత్రము ఇష్టదేవతాప్రార్థనము మొదలగువానిని
 చేయకయే చేయునాట్యము నీచనాట్యమని నాట్యశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుదురు.

నీచనాట్యదర్శనఫలమ్.

నీచపాత్రకృతం నాట్యం యది పశ్యంతి మానవాః. 39
 పుత్రహీనా భవిష్యంతి జాయంతే పశుయోనిషు,

తా. నాట్యవర్జితపాత్రచే చేయఁబడిన నాట్యమును జూచిన జనులు
పుత్రహీనులై పశుయోనియందు జనింతురు.

నాట్యక్రమః.

తస్మాత్సర్వం సమాలోచ్య పూర్వకై ర్యదుదాహృతమ్. 40
దేవతాప్రార్థనాదీని కృత్వా నాట్యముపక్రమేత్,

తా. ఆకారణమువలన, పూర్వులచేత నాట్యవిషయమునం దేమేమి
చెప్పఁబడియున్నదో, వానినెల్లను చక్కఁగా తెలిసికొని దేవతాప్రార్థనాదు
లనుచేసి నాట్యమునకు ప్రారంభింపవలయును.

కంఠేనాఽఽలమృయేద్దీతం హస్తేనాఽర్థం ప్రదర్శయేత్. 41
చక్షుర్భ్యాందర్శయేద్భావం పాదాభ్యాంతాళమూచరేత్,

తా. నటించుపాత్రము కంఠముచేత గానమును, హస్తాభినయముచే
దానియర్థమును, నేత్రములచే అందలిభావమును, కాళ్లతో తాళమును నడప
వలయును.

యతోహస్తస్తతో దృష్టిర్యతో దృష్టిస్తతో మనః. 42
యతో మనస్తతో భావో యతో భావస్తతో రసః,

తా. ఎచ్చటహస్తము వినియోగింపఁబడునో అచ్చట దృష్టియు,
అదృష్టియున్నచోటనే మనస్సును, మనస్సున్నచోటనే భావమును, అభావ
మున్నచోటనే రసమునుండును.

అభినయలక్షణమ్.

అత్ర త్వభినయస్యైవ ప్రాధాన్యమితి కథ్యతే. 43

తా. రసభావాది పరిజ్ఞానవిషయమం దభినయమే ముఖ్యమని చెప్పఁ
బడుచున్నది.

అభినయశబ్దవ్యుత్పత్తిః.

అభిపూర్వస్య నీళ్ ధాతో రాఖ్యానార్థస్య నిర్ణయః,
యస్మాత్పదార్థాన్నయతి తస్మా దభినయస్త్యుత్పత్తిః. 44.

తా. అభియను నువసర్గము పూర్వమునందుఁగల 'నీ' ఖానెడు ధాతువు నకు చెప్పట అని యర్థము. పదార్థములను తెలుపునది గాన నిది యభినయ మని పిలువఁబడును.

గ్రంథాంతరే.

అభివ్యంజన్నిభావానుభావాదీన్ నాటకాశ్రయాన్,
ఉత్పాదయన్ సహృదయే రసజ్ఞానం నిరంతరమ్. 45
అనుకర్తుస్థితో యోఽర్థో ఽభినయస్సోఽభిధీయతే,

తా. నాటకాశ్రయములయిన విభావానుభావాదులను తెలియఁ జేయునట్టిదియు, రసమత మనములకు నిరంతరము రసజ్ఞానమును కలుగఁ జేయునట్టిదియు, అనుకర్తృనిష్ఠమునగు అర్థము అభినయమనఁబడును.

అజ్ఞేకోవాచికస్తద్వదాహార్య సాత్త్వికగపరః. 46

చతుర్థాఽభినయస్తత్ర చాఽఽజ్ఞేకోఽజ్ఞేర్నిదర్శితః,

వాచా విరచితగీకావ్యనాటకాదిషు వాచికః. 47

అహార్యో హారకేయూరవేషాదిభిరలఙ్కృతిః,

సాత్త్వికసాత్త్వికై ర్భావై ర్భావజ్ఞైశ్చ నిదర్శితః. 48

తా. ఈయభినయము అంగికము, వాచికము, అహార్యము, సాత్త్వికము నని నాలుగువిధములు గలది. అందు అంగములచేతఁ జూపఁబడునది అంగికము. మాటలచేతఁ దెలుపఁబడునది వాచికము, ఇది కావ్యనాటకాదుల

యందుఁ గానఁబడుచున్నది. హారకేయూరాదుల నలంకరించుకొనుట ఆహార్యము. సాత్త్వికాదిభావములచే నెరవేర్చఁబడునది సాత్త్వికము. అని భావజ్ఞులచేతఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

ఆశ్చికాభినయ త్రైవిధ్యమ్.

తత్రాఽఽజ్ఞీకోఽఽస్థప్రత్యజ్ఞోపాఽఽభేదాత్రిధా మతః,

తా. అంగికాభినయము, అంగాభినయము, ప్రత్యంగాభినయము, ఉపాంగాభినయము నని మూడువిధములుగలది.

అం గా ని.

అంగాన్యత్ర శిరోహస్తా కక్షౌ పార్శ్వకటీతటా. 49

పాదావితి షడుక్తాని గ్రీవామవ్యపరే జగుః,

తా. తల, చేతులు, చంకలు, పార్శ్వములు, నడుము, పాదములు ఈ యారును అంగములనఁబడుచు. కొందరు కంఠమును సయితము అంగమని చెప్పెదరు.

ప్ర త్యం గా ని.

ప్రత్యంగానిత్యథస్కంధౌ బాహుపృష్ఠం తథోదరమ్. 50

ఉరూ జఙ్ఘే షడిత్యాహు రపరే మణిబద్ధకౌ,

జానునీ కూర్పరమితి త్రయమవ్యధికం జగుః. 51

తా. మూఁచులు, భుజములు, వీపు, కడుపు, తొడలు, పిక్కలు ఈ యారును ప్రత్యంగాములు. కొందరు మణికట్టు, మోఁకాళ్లు, మోఁచేతులును గూడ ప్రత్యంగాములని చెప్పెదరు.

ఉ పాం గా ని.

దృష్టిఘ్రాఘటతారాశ్చ కపోతౌ నాసికౌ హనుః,

అధరో దశనౌ జిహ్వౌ చుబుకం వదనం శిరః.

52

ఉపాంగాని ద్వాదశై తాన్యన్యాన్యంగాని సంతి చ,
పార్శ్వగుల్ఫౌ తథాఽఙ్గుళ్యః కరయోః పదయోస్తలే. 53
ఏతాని పూర్వశాస్త్రానుసారేణోక్తాని వై మయా,

తా. చూపు, తెప్పలు, నల్లగుడ్డు, చెక్కిళ్ళు, ముక్కు, దవుడలు, అధరము, దంతములు, నాలుక, గడ్డము, మొగము, శిరస్సు ఈ పంక్త్రెండును ఉపాంగములు. వీని అంగాంతరములుగా గుదికాలు, చీలమండ, కాళ్లచేతులపేర్లు, అరచేతులు, అరకాళ్లు. ఇవి పూర్వశాస్త్రము ననుసరించి నాచేత చెప్పబడినవి.

అంగానాం చలనాదేవ ప్రత్యజ్ఞోపాఙ్గయోరపి. 54
చలనంప్రభవే తస్మాత్సర్వేషాం నాఽత్రలక్షణమ్,

తా. అంగములు చలించుటవలననే ప్రత్యంగోపాంగములకును చలనము కలుగును. కాబట్టి వీని కన్నిటికిని వేరువేరుగా లక్షణములు చెప్పలేదు.

సృత్యమాత్రోపయోగ్యాని కథ్యంతే లక్షణైఃక్రమాత్.
ప్రథమం తు శిరోభేదః దృష్టిభేదస్తతః పరమ్,
గ్రీవాహస్తౌ తతః పశ్చాత్క్రమేణైవం ప్రదర్శ్యతే. 56

తా. సృత్యమున కుపయోగించునవి మాత్రము లక్షణయొక్కముగఁ జెప్పబడును. మొదట శిరోభేదము, తరువాత దృష్టిభేదము, పిమ్మట గ్రీవాభేదము, అటుపిమ్మట హస్తభేదము నీవిధముగ వివరింపబడును.

అథ నవవిధశిరోభేదా లక్ష్యస్తే.

సమముద్వాహితమధోముఖమాలోలితం ధుతమ్,
కమ్పితఞ్చ పరావృత్త ముత్థిష్టమ్పరివాహితమ్. 57

నవధా కథితం శీర్షం నాట్యశాస్త్రవిచక్షణైః,

తా. నమము, ఉద్వాహితము, అధోముఖము, అఘోభితము, ఘతము, కంపితము, పరావృత్తము, ఉత్తిక్తము, పరివాహితము నని శిరో భేదములు తొమ్మిది.

౧. నమము :—

నిశ్చలం సమమాఖ్యాతమున్న త్యానతివజ్జితమ్. 58

తా. క్రిందికి వంపక, మీదికెత్తక నిశ్చలముగ నుంపఁబడునది సమశిరస్సు.

వినియోగము :—

నృత్తారమ్భే జపాదౌ చ గర్వే ప్రణయకోపయోః,
స్తమ్భనేనిష్క్రియాత్వేచ సమశీర్షముదాహృతమ్. 59

తా. నృత్తారంభము, జపాదులు, గర్వము, ప్రీతి, కోపము, స్తంభించి యుండుట, క్రియారహితత్వము— వీనియం దీశిరస్సు ఉపయోగింపఁ బడును.

౨. ఉద్వాహితము :—

ఉద్వాహితశిరో జ్ఞేయ మూర్ధ్వభాగోన్నతం శిరః,

తా. మీదికెత్తి నిలుపఁబడునది యుద్వాహితశిరము.

ధ్వజే చంద్రేచ గగనే పర్వతే వ్యోమగామిషు. 60

తుల్యవస్తుని సంయోజ్య ముద్వాహితశిరో బుధైః,

తా. ధ్వజము, చంద్రుడు, ఆకాశము, పర్వతము, ఆకాశమున నంచరించెడువస్తువులు, ఎత్తైనపదార్థము—వీనిని చూచుటయందు ఈశిరస్సు వినియోగింపఁబడును.

3. ఆధోముఖము:—

అధస్తాన్నమితం వక్త్ర మధోముఖమితీరితమ్. 61

తా. క్రిందికి వంపబడిన శిరస్సు ఆధోముఖ మనబడును.

వినియోగము:—

లజ్జాభేదప్రణామేషు దుశ్చింతా మూర్ఖయోస్తథా,
అధస్థితార్థనిర్దేశే యుజ్యతే జలమజ్జనే. 62

తా. సిగ్గు, భేదపడుట, మ్రొక్కుట, దురాలోచనచేయుట, మూర్ఖి
లుట, క్రిందుగా నుండువదారమును చూచుట, నీటమునుగుట వీనియందు
ఈ శిరస్సు ఉపయోగింపబడును.

౪. ఆలోలితము:—

మణ్డలకారవద్భ్రాంత మాలోలితశిరో భవేత్,

తా. చక్రాకారముగాఁ ద్రిప్పబడునది ఆలోలితశిర మనబడును.

వినియోగము:—

నిద్రోద్వేగే గ్రహవేగే మదే మూర్ఛాతురే తథా. 63
భ్రమణేచ వికల్పాదౌ హాస్యేచాఽఽలోలితం శిరః,

తా. తూగాడుట, దయ్యముసోకుట, మదము, మూర్ఛపోయిన
వాడు, గిరిగిరితిరుగుట, వికల్పాదులు, నవ్వు వీనియందు ఈ శిరస్సు ఉప
యోగింపబడును.

౫. ధుతము:—

వామదక్షిణభాగే తు చలితం తద్ధుతం శిరః. 64

తా. ఎడమ కుడిచక్రలకు కదలింపబడునది ధుతశిర స్సనబడును.
అభినయ—2

వినియోగము:—

నా స్తీతి వచనే భూయగ పార్శ్వదేశావలోకనే,
జనాశ్వానే విస్తయే చ విషాదే లసిస్సితే తథా. 65

శీతార్థే జ్వలితే భీతే సద్యగపీతాసవే తథా,
యుద్ధయత్నే నిషేధే చ అమన్తే స్వాజీవీక్షణే. 66

పార్శ్వహ్యనే చ తస్యోక్తః ప్రయోగో భరతాగమే,

తా. లేదనుట, మాటిమాటికి ప్రక్కలఁజూచుట, జనుల నూరఁడించుట, ఆశ్చర్యము, భేదము, ఇచ్చలేమి, చలి, మండుట, భయపడుట, అప్పుడు త్రాగినకల్లు, యుద్ధప్రయత్నము, త్రోపుడు, కోపము, తన అవయవములను జూచుకొనుట, ప్రక్కల నుండువారలను బిలుచుట వీనియందు ఈ శిరస్సు ఉపయోగింపఁబడును.

౬. కంపితము:—

ఊర్ధ్వాధోభాగచలితం కంపితం తచ్చిరో భవేత్. 67

తా. క్రిందుమీందుగాఁ గదలింపఁబడునది కంపితశిరస్సనఁబడును.

వినియోగము:—

రోషే తిష్ఠేతి వచనే ప్రశ్నసంజ్ఞోపహితయోః,
ఆవాహనే తర్జనే చ కమ్పితం తచ్చిరో భవేత్. 68

తా. కోపము, ఉండుమనుట, అడుగుట, పిలుచుట, ఆవాహనము, బెదరించుట వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపఁబడును.

౭. పరావృత్తము:—

పరావృత్తకృతం శీర్షం పరావృత్తమితీరితమ్,

తా. ప్రక్కగాఁ ద్రిప్పిన పరావృత్తశిరస్సుగును.

వినియోగము:—

తత్కార్యం కోపలజ్జాది కృతే వక్త్రప్రసారణే. 69

అనాదరే కచే తూణ్యాం పరావృత్తశిరో భవేత్,

తా. కోపము, సిగ్గుమొదలైన వానివలన ముఖమునుచాచుట, ఉపేక్షించుట, జడ, అమృలపాది వీనియందు ఈశిరస్సు ఉపయోగింపబడును.

౨. ఉత్తిష్టము:—

పార్శ్వోర్ధ్వభాగచలిత ముత్తిష్టం నామ శీర్షకమ్. 70

తా. ప్రక్కన మీదికెత్తబడునది ఉత్తిష్టశిరస్సనబడును.

వినియోగము:—

గృహాణ గచ్ఛేత్యాద్యర్థే సూచనే పరిపోషణే,

అజ్ఞీకారే ప్రయోక్తవ్య ముత్తిష్టం నామ శీర్షకమ్. 71

తా. తీసికొనుము పొమ్ము అనుట మొదలగునవి, జాడచూపుట, పోషించుట, నమ్రతించుట వీనియందు ఉత్తిష్టశిరస్సు ఉపయోగింపబడును.

౩. పరివాహితము:—

పార్శ్వోర్ధ్వయోశ్చామరవన్నతం చేత్పరివాహితమ్,

తా. వింజామరమువలె ఇరుప్రక్కలకు వంపబడునది పరివాహితశిరస్సనబడును.

వినియోగము:—

మోహేచ విరహే స్తోత్రే సంతోషే చానుమోదనే. 72

విచారే చ ప్రయోక్తవ్యం పరివాహితశీర్షకమ్,

తా. వలపు, ఎడబాటు, పొగడుట, సంతోషము, చివ్వకొనుట, విచారము వీనియందు ఈశిరస్సు ఉపయోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థ శిరోభేదాః.

ధుతం విధుతమాధూత మవధూతం చ కంపితమ్. 73

అకంపితోద్వాహితే చ పరివాహిత మంచితమ్,
నిహంచితం పరావృత్త ముత్తిప్తాధోముఖేతథా. 74

లోలితం చేతి విజ్ఞేయం చతుర్దశవిధం శిరః,
తిర్యగ్నతోన్నతం స్కంధానతమారాత్రికం సమమ్. 75

పార్శ్వభిముఖమిత్యన్య భేదాః పంచ పరే జగః,
సౌమ్యమాలోకితం చైవ తిరశ్చీనం ప్రకంపితమ్. 76

సౌందర్యం పంచధాప్రాక్తం శిరోభేదా ఇదంక్రమాత్,
భరతాదిభిరాచార్యైశ్చతుర్వింశతిరితితాః. 77

తా. ధుతము, విధుతము, అధూతము, అవధూతము, కంపితము, అకంపితము, ఉద్వాహితము, పరివాహితము, అంచితము, నిహంచితము, పరావృత్తము, ఉత్తిక్తము, అధోముఖము, లోలితము, తిర్యగ్నతోన్నతము, స్కంధానతము, ఆరాత్రికము, సమము, పార్శ్వభిముఖము, సౌమ్యము, ఆలోలితము, తిరశ్చీనము, ప్రకంపితము, సౌందర్యము అని శిరోభేదములు ఇరువదినాలుగువిధములుగా భరతాచార్యులు మొదలైనవారిచే జెప్పబడి యున్నవి.

౧. ధుతము:—

పర్యాయేణ శనై స్తిర్యగ్గతముక్తం ధుతం శిరః,

తా. క్రమము చొప్పున మెల్లగా అడ్డముగాఁ దిప్పబడునట్టిశిరము ధుతమనఁబడును.

వినియోగము:—

శూన్యస్థానే స్థితేచైవ పార్శ్వదేశావలోకనే. 78

అనాశ్వాసే విస్తయే చ విషాదేఽనీప్సితే తథా,
ప్రతిషేధే చ తస్యోక్తః ప్రయోగో భరతాదిభిః. 79

తా. విమిలేనిచోటు, ప్రక్కలుచూచుట, హిరలలేమి, ఆశ్చర్యము, భేదము, ఇచ్చలేమి, త్రోవుడు వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపఁబడును.

2. విధుతము:—

ద్రుతగత్యథత తస్మాద్విధుతం తత్ప్రచక్షతే,

తా. అదేశిరస్సు వడితోఁ ద్రిప్పఁబడినయెడ విధుత మనఁబడును.

వినియోగము:—

శీతార్థే జ్వలితే భీతే సద్యః సీతాసవే తథా. 80

తా. చలి, వేండ్రము, సిరికివాడు, అప్పుడు కల్లు త్రాగినవాడు వీరియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపఁబడును.

3. ఆధూతము:—

ఆధూతం తు సకృత్తిర్యగూర్ధ్వనీతశిరోమతమ్,

తా. రివంతఅడ్డముగా నిక్కించిన శిరస్సు ఆధూత మనఁబడును.

వినియోగము:—

సర్వేషు స్వాంగవీక్షాయాం పార్శ్వస్థోర్ధ్వనిరీక్షణే. 81

శక్తోఽస్తీత్యభిమానే చ ప్రయోగస్తస్య చోదితః,

తా. సమస్తముననుట, తనదేహమును జూచుకొనుట, పార్శ్వము లందు నిక్కిచూచుట, సమర్థుడనైతి నను గర్వము వీనియందు ఈ శిరస్సు వినియోగింపఁబడును.

౪. అవధూతము:—

యదధస్సకృదానీత మవధూతం తదుచ్యతే.

తా. కొంచెము క్రిందుగా వంపఁబడునది యవధూత మనఁబడును.

వినియోగము:—

స్థిత్యర్థే దేశనిర్దేశే ప్రశ్నసంజ్ఞోపహాతయోః,
అలాపేచ ప్రయోక్తవ్య మిదమాహు ర్తనీషిణః. 83

తా. ఉండుమనుట, తావుజూపుట, అడిగెడుజాడ, పిలుచుట, సంభాషణము వీనియందు ఈ శిరస్సు వినియోగింపఁబడును.

గీ. కంపితము:—

బహుళోద్ధృతమూర్ధ్వం చ కంపనాత్కంపితం శిరః,

తా. మిక్కిలి పొడువుగనెత్తి చలింపఁజేయఁబడిన శిరస్సు కంపిత మనఁబడును.

వినియోగము:—

జ్ఞానాభ్యుపగమే కోపే వితర్కే తర్జనే తథా. 84

త్వరితే ప్రశ్నవాక్యే చ ప్రయోక్తవ్యమిదం శిరః,

తా. జ్ఞాపకము తెచ్చుకొనుట, కోపము, అలాపన, బెదరించుట, త్వరితము, ప్రశ్నముచేయుట వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపఁబడును.

ఓ. అకంపితము:—

అకంపితం తదేవ స్యా త్కంపితం తు శనై ర్యది. 85

తా. ఆ శిరస్సే మెల్లమెల్లఁగ చలింపఁజేయఁబడెనేని అకంపిత మనఁబడును.

వినియోగము:—

పురఃప్రస్థితనిర్దేశే ప్రశ్నసంజ్ఞోపదేశయోః,
ఆవాహనే స్వమనసికథనే తత్ప్రయుజ్యతే. 86

తా. ముందుపోవుదాని జాపుట, అడిగెడిజాడ చూపుట, ఉపదేశించుట, అనాహనము చేయుట, తనమనస్సునందు చెప్పకొనుట వీనియందు ఈ శిరస్సు ఉపయోగింపఁబడును.

2. ఉద్వాహితము:—

సకృదూర్ధ్వం శిరోనీత ముద్వాహితశిరోమతమ్,

తా. కొంచెము మీఁదికెత్తఁబడిన శిరస్సు ఉద్వాహిత మనఁబడును.

వినియోగము:—

శక్తోఽహమస్మి కార్యేష్విత్యభిమానే ప్రయుజ్యతే. 87

తా. అన్నిటికిని నేను చాలుదు ననుగర్వమున నీ శిరస్సు వినియోగింపఁబడును.

౮. పరివాహితము:—

పరం మండలికాకారం భ్రామితం పరివాహితమ్,

తా. చక్రాకారముగ మిక్కిలి త్రిప్పఁబడు శిరస్సు పరివాహిత మనఁబడును.

వినియోగము:—

లజ్జాభావేభ్రమేమానే వల్లభానుకృతౌ తథా. 88

విస్తయేచ స్తి తేహర్షే రోమాంచేఽపి ప్రమోదనే,

విచారేచ విచారజ్ఞైః కార్యమాహురిదం శిరః. 89

తా. సిగ్గులేమి, భ్రమము, మానము, ప్రియుని అనుకరించుట, ఆశ్చర్యము, చిరునవ్వు, సంతోషము, పులకాంకురము, సంతోషింపఁజేయుట, విచారము వీనియందు ఈ శిరస్సు వినియోగింపఁబడును.

౯. అంచితము:—

శిరస్స్యదంచితం కించితృర్భ్యయోర్న తకంధరమ్,

తా. ఇరుక్రక్కలకును ఇంచుక వంపఁబడిన మెడగలశిరస్సు అంచిత మనఁబడును.

వినియోగము:—

దుశ్చింతామోహమూర్ఖాదౌ తత్కార్యమథ రేక్షణే 90

తా. దురాలోచనము, మోహము, మూర్ఖమొదలైనవి, క్రింద నుండు వస్తువులను చూచుట వీనియందు ఈ శిరస్సు ఉపయోగింపఁబడును.

౧౦. నిహంచితము:—

ఉత్తిష్టబాహుశిఖర లగ్నగ్రీవం నిహంచితమ్,

తా. పొడువుగ నెత్తఁబడిన మూఁపుతో మెడను జేర్చిన శిరస్సు నిహంచిత మనఁబడును.

వినియోగము:—

విలాసే లలితే గర్వే బిభృకే కిలికించితే. 91

మోట్టాయి లే కుట్టమి లే మానే స్తంభేచ తద్భవేత్,

తా. విలాసము, లలితము, గర్వము, బిభృకము, కిలికించితము, మోట్టాయితము, కుట్టమితము, మానిము, స్తంభము అను వీనియందు ఈ శిరస్సు వినియోగింపఁబడును. (ఇందలి విలాసము మొదలగువాని అర్థము భరతరసప్రకరణమునందు వివరింపఁబడియున్నది.)

౧౧. పరావృత్తము:—

పరాఙ్ముఖీకృతం శీర్షం పరావృత్తం శిరోభవేత్. 92

తా. పెడమొగముగలదిగాఁ ద్రిప్పఁబడిన శిరస్సు పరావృత్త మనఁబడును.

వినియోగము:—

తత్కార్యం కోపలజ్జాది కృతే వక్త్రప్రసారణే,

పరావృత్తానుకరణే పృష్ఠతః ప్రేక్షణే భవేత్. 93

తా. శోపము, లజ్జ మొదలగుదానిచే ముఖమునుచూచుట, ఒకతట్టు
చిరిగినదాని ననుకరించుట, వెనుకతట్టు చూచుట వీనియందు ఈశిరస్సు విని
యోగింపఁబడును.

౧౨. ఉత్తిష్టము:—

ఊర్ధ్వవక్త్రం శిరోజ్ఞేయ ముత్తిష్టం తత్ప్రచక్షతే,

తా. మీఁది కెత్తఁబడిన మొగముగలశిరస్సు ఉత్తిష్ట మనఁబడును.

వినియోగము.—

దర్శనే తుంగవస్తూనాం చంద్రాదివ్యోమగామినామ్. 94

తా. ఎత్తైనపదార్థములను జూచుట, చంద్రుడు మొదలైన ఆకాశ
సంచారులను జూచుట వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపఁబడును.

౧౩. అధోముఖము:—

అధోముఖం శిరోయత్ర తత్ర సాహురధోముఖమ్,

తా. క్రిందు మొగముగా వంచఁబడిన శిరస్సు అధోముఖ మనఁబడును.

లజ్జాభేదప్రణామేషు స్యాదన్వర్థమధోముఖమ్.

తా. సిగ్గు, దుఃఖము, మ్రొక్కుట వీనియందు ఈశిరస్సు వినియో
గించును.

౧౪. లాలితము:—

శిరస్స్వల్లోలితం గర్వాధిక్యాచ్ఛిథిలలోచనమ్. 95

తా. గర్వాధిక్యముచేత తేలవేయఁబడిన కన్నులుగలశిరస్సు లాలిత
మనఁబడును.

వినియోగము:—

నిద్రాగమగ్రహవేశ మదమూర్ఛాసు తన్తతమ్,

తా. నిదురవచ్చుట, దయ్యముపోకుట, మదము, మూర్ఛ పీనియందు ఈశిరస్సు చెల్లును.

౧౫. తిర్యజ్జుతోన్నతము:—

తిర్యజ్జుతోన్నతిం ప్రాప్తం శిరస్తిర్యజ్జుతోన్నతమ్. 96

తా. అడ్డముగవంచి యెత్తబడినశిరస్సు తిర్యజ్జుతోన్నత మనబడును.

వినియోగము:—

బిబ్బోకాదిషు కాంతానాం తత్ప్రయోజ్యం ప్రచక్షతే,

తా. స్త్రీలయొక్క బిబ్బోకము మొదలగు విలాసచేష్టలయందు ఈ శిరస్సు వినియోగింపఁబడును.

౧౬. స్కంధానతము:—

స్కంధానతం తదాఖ్యాతం స్కంధేయన్నిహితం శిరః. 97

తా. మూఁపుమీదికి వంపబడినశిరస్సు స్కంధానతమనబడును.

వినియోగము:—

తన్నిద్రామదమూర్ఛాసు చింతాయాం చ ప్రయుజ్యతే,

తా. ఆశిరస్సు నిద్ర, మదము, మూర్ఛ, చింత పీనియందు దుబ్బయోగింపఁబడును.

౧౭. ఆరాత్రికము:—

స్కంధే తు కించిదాశ్లిష్య భ్రాంతమారాత్రికం మతమ్ 98

తా. మూఁపులయందు కొంచెము తాఁకించి త్రిప్పుబడుశిరస్సు ఆరాత్రిక మనబడును.

వినియోగము:—

విస్తయే దృశ్యతే తచ్చ పరాభిప్రాయవేదనే,

తా. ఆశ్చర్యము, ఇతలరులయభిప్రాయము నెఱుగుట వీనియందు ఈశిరస్సునకు వినియోగము.

౧౮. సమశిరము:—

స్వాభావికం సమం శీర్షం స్వభావాభినయాదిషు. 99

తా. ఉన్నదియున్నట్టుండు శిరస్సు సమము. ఇది స్వభావాభినయము మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౧౯. పార్శ్వభిముఖము:—

పార్శ్వభిముఖమన్వర్థం పార్శ్వస్థస్యావలోకనే,

తా. ఒకప్రక్కకుఁ ద్రిప్పఁబడుశిరస్సు పార్శ్వభిముఖ మనఁబడును. అది ప్రక్కనుండువారిని జూచుటయందు ఉపయోగించును.

౨౦. సౌమ్యము:—

నిశ్చలం సౌమ్యమాఖ్యాతం నృత్తారంభే ప్రయుజ్యతే. 100

తా. చలనములేకఉండు శిరస్సు సౌమ్య మనఁబడును. అది నాట్యారంభమందుపయోగింపఁబడును.

౨౧. ఆలోలితము:—

సమంతాల్లాలితం యత్తదాలోలిత మిత్థిరితమ్,

తా. అంతటను ద్రిప్పఁబడు శిరస్సు ఆలోలిత మనఁబడును.

వినియోగము:—

పుష్పాంజలిక్రమే చారినటనే లవణే తథా.

101

ఆలోలితస్య శిరసో వినియోగోఽభిధీయతే,

తా. పుష్పాంజలిక్రమము, చారినాట్యము, లావణ్యము వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపఁబడును.

౨౨. తిరశ్చీనము:—

పార్శ్వద్వయాదూర్వభాగే చలనాత్తిర్యగీరితమ్. 102

తా. ఇరుప్రక్కలందును మీదితట్టు చలించుశిరస్సు తిరశ్చీన మనఁబడును.

వినియోగము:—

లజ్జానిరూపణే నృత్యే ముఖచారీయనామని,

తత్తదౌచిత్యకాలేషు తిరశ్చీనముదీరితమ్. 103

తా. సిగ్గునుకనవరచుట, ముఖచారి అనునృత్తము వీనియందును, ఇంక నిట్టి తగినసమయములందును ఈశిరస్సు చెల్లును.

౨౩. ప్రకంపితము:—

పునఃపునః ప్రచలనాత్పురోభాగే చ పార్శ్వయోః,

ప్రకంపితశిరః ప్రోక్తం నాట్యశాస్త్రేషు సమ్మతమ్. 104

తా. ముందరికిని ఇరుప్రక్కలకును మాటిమాటికి చలించు శిరస్సు ప్రకంపిత మనఁబడును.

వినియోగము:—

అదృశ్యాఖ్యరసే గీతే ప్రబంధే భ్రమరే తథా,

ప్రత్యర్థియుద్ధభావేఽపి ప్రకంపితశిరో భవేత్. 105

తా. అదృశ్యరసము, పాట, ప్రబంధము, తుష్టేషు, శత్రుయుద్ధ భావము వీనియందు ఈ శిరస్సు చెల్లును.

౨౪. సౌందర్యము:—

ఊర్ధ్వాధోముఖవిన్యాసా తృశ్చాద్భాగేనచాలనాత్,

సౌందర్యాఖ్యశిరః ప్రోక్తం సర్వనాట్యే ప్రశస్యతే. 106.

తా. క్రిందుమిందులకు త్రిపుటవలన వెనుకతట్టు చలిండుట గలది సౌందర్య శిరస్సు. అది యెల్ల నాట్యమలందు ప్రశంస చేయబడుచున్నది.

వినియోగము:—

కారణాభినయే హస్తభ్రమణాభ్యేచ నర్తనే,

సౌందర్యాఖ్యశిరః ప్రోక్తం యోగాభ్యాసేషు యుజ్యతే.

తా. కారణాభినయము, హస్తభ్రమణము అను నృత్యము, యోగాభ్యాసము వీనియందు ఈ శిరస్సు చెల్లును.

అథాఽష్టదృష్టిభేదా లక్ష్యనే.

సమమాలోకితం సాచీ ప్రలోకితనిమిలితే,

ఉల్లోకితానువృత్తే చ తథాచైవాఽవలోకితమ్. 108

ఇత్యష్టదృష్టిభేదాస్తు కీర్తితా భరతాగమే,

తా. సమము, అలొకితము, సాచి, ప్రలొకితము, నిమిలితము, ఉల్లోకితము, అనువృత్తము, అవలొకితము, అని దృష్టి యెనిమిదివిధములు గలదిగా భరతశాస్త్రమునందుఁ జెప్పబడినది.

౧. సమము:—

వీక్షితం సురనారీభిస్సమానం సమవీక్షణమ్. 109

తా. దేవతాస్త్రీలవలె రెప్పపాటులేక చూచుట సమదృష్టి యనఁ బడును.

వినియోగము:—

నాట్యారమ్భే తులాయాశ్చ అన్యచింతావినిశ్చయే,

ఆశ్చర్యే దేవతారూపే సమదృష్టి రుదాహృతా. 110.

తా. నాట్యరంభము, త్రాసు, ఇతరచింతను నిశ్చయించుట, ఆశ్చర్యము, దేవతారూపము వీనియందు ఈ దృష్టి యుపయోగింపబడును.

౨. ఆలోకితము:—

ఆలోకితం భవేదాశు భ్రమణం స్ఫుటవీక్షణమ్,

తా. వడితోడి తిరుగుడుగల స్పష్టమైనచూపు ఆలోకితమనబడును.

వినియోగము:—

కులాలచక్రభ్రమణే సర్వవస్తుప్రదర్శనే. 111

ఇచ్ఛాయాంచ ప్రయోక్తవ్య మాలోకితనిరీక్షణమ్,

తా. కస్తురిసారె తిరుగుట, అన్నివస్తువులను జూచుట, ఇచ్ఛ వీనియందు ఈ దృష్టి వినియోగింపబడును.

౩. సాచి:—

స్వస్థానే తిర్యగాకార మపాద్యచలనక్రమాత్. 112

సాచీదృష్టిరితిజ్ఞేయా నాట్యశాస్త్రార్థకోవిదైః,

తా. స్వస్థానమందుండి కడకంటివరకు అడ్డముగా చలించునది సాచీ దృష్టి యనబడును.

వినియోగము:—

ఇన్ద్రే తే శక్రుసంస్పర్శే శరలక్షేఽంశుకే స్పృతౌ. 113

సూచనాయాంచ కులటా నాట్యే సాచీనిరీక్షణమ్,

తా. అభిప్రాయము, మీసము దువ్వుట, గురి, వస్త్రము, కలఁపు, నయిగ, కులటానాట్యము వీనియందు ఈ దృష్టి వినియోగింపబడును.

౪. ప్రలోకితము:—

ప్రలోకితం పరిజ్ఞేయం చలనా త్పర్శ్యభాగయోః. 114

తా. ఇరుప్రక్కలయందును చలించునట్టి దృష్టి ప్రలోకితమనఁబడును.

వినియోగము:—

ఉభయోఽపార్శ్వయోర్వస్తుదర్శనే సూచనే తథా,
చలనే బుద్ధిజాడ్యే చ ప్రలోకితనిరీక్షణమ్. 115

తా. ఇరుప్రక్కల నుండువస్తువులను జూచుట, సయిగ చేయుట, కదలుట, కలవరము వీనియందు ఈ దృష్టి యుపయోగింపఁబడును.

౫. నిమిలితము:—

దృష్టేరర్థవికానే నిమిలితా దృష్టిరీరితా,

తా. సగము కన్ను దెరచి చూచెడి చూపు నిమిలిత మనఁబడును.

వినియోగము:—

ఋషివేషే పారవశ్యే జపే ధ్యానే నమస్కృతౌ. 116

ఉన్మాదే సూక్ష్మదృష్టౌ నిమిలితా దృష్టిరీరితా,

తా. ఋషి వేషము, పరవశత్వము, జపము, ధ్యానము, నమస్కారము, చిత్తచలనము, సూక్ష్మదృష్టి వీనియందు ఈ దృష్టి ఉపయోగింపఁబడును.

౬. ఉల్లోకితము:—

ఉల్లోకితమితి జ్ఞేయ మూర్ధ్వభాగోన్నతానతమ్. 117

తా. మీఁదికి నిక్కించి వండుబడినదృష్టి ఉల్లోకిత మనఁబడును.

వినియోగము:—

ధ్వజాగ్రే గోపురే దేవమణ్డపే పూర్వజన్తని,
పౌన్నత్యే చంద్రికాదౌ చ ఉల్లోకితనిరీక్షణమ్. 118

తా. ధ్వజముకొన, గోపురము, దేవమండపము, పూర్వజన్మము, పొడుగు వెన్నెల మొదలగువానియందు ఈ దృష్టి వినియోగించబడును.

2. అనువృత్తము:—

ఉద్ధృతాధో వీక్షణం వేగా దనువృత్తనిరీక్షణమ్,

తా. పడిగ క్రిందుమీదుగాఁ జూచునట్టిచూపు అనువృత్త మనఁ బడును.

వినియోగము:—

కోపదృష్టౌ ప్రియామస్త్రే ఒప్యనువృత్తనిరీక్షణమ్. 119

తా. కోపముతోఁ జూచుట, ప్రీతితోఁ బిలుచుట వీనియందు ఈ దృష్టి వినియోగించును.

౩. అవలోకితము:—

అథస్తాద్దర్శనం యత్త దవలోకితముచ్యతే,

తా. క్రిందుచూచెడిచూపు అవలోకిత మనఁబడును.

వినియోగము:—

ఛాయాలోకే విచారేచ శయ్యాయాం పఠనక్రమే. 120

స్వాక్షావలోకనే యానే ఒప్యవలోకితముచ్యతే,

తా. నీడనుచూచుట, విచారము, శయనము, చదువుట, తన యవ యవములను జూచుకొనుట, నడక వీనియందు ఈ దృష్టి వినియోగించఁ బడును.

గ్రన్థాంతరథదృష్టిభేదాః.

సమాప్తలోకితాన్నిధౌ శృంగారోల్లోకితాఽద్భుతా. 121

కరుణా విస్తయాదృష్టా విషణ్ణా చ భయానకా,

సాచీదుతా వీరరాద్రే దూరేంగితవిలోకితాః. 122

వితర్కితా శంకితా చ అభితప్తావలోకితా,
శూన్యాహృష్టోగ్రవిభ్రాంతాః శాంతామాలితసూచనే. 123

లజ్జితామలినా త్రస్తామ్లూనా ముకుళకుశ్చితే,
ఆకాశాచార్థముకుళా అనువృత్తాచ విప్లుతా. 124

జిహ్వావికోశామదిరా హృద్యాలలితసంజ్ఞికా,
చతుశ్చత్వారింశదితి దృష్టిభేదాః ప్రకీర్తితాః. 125

తా. సమ, ప్రలోకిత, శృంగార, స్నిగ్ధ, ఉల్లాకిత, అద్భుత, కరుణ, విస్తయ, దృప్త, విషణ్ణ, భయానక, సాచి, ద్రుత, వీర, రాద్ర, దూర, ఇంగిత, విలోకిత, వితర్కిత, శంకిత, అభితప్త, అవలోకిత, శూన్య, హృష్ట, ఉగ్ర, విభ్రాంత, శాంత, మాలిత, సూచన, లజ్జిత, మలిన, త్రస్త, మ్లూన, ముకుళ, కుంచిత, ఆకాశ, అర్థముకుళ, అనువృత్త, విప్లుత, జిహ్వావికోశ, మదిర, హృద్య, లలిత అని దృష్టిభేదములు నలువదినాలుగును.

౧. అందు సమము:—

వీక్షితం సురనారీణామివదృష్టిస్సమాభవేత్,

తా. దేవతాస్త్రీవరే రెప్పపాటులేనిది సమదృష్టి యనఁబడును.

వినియోగము:—

సమాధిషు ప్రయోక్తవ్యమితి నాట్య విదోవిదుః. 126

తా. సమాధులయందు ఈదృష్టి వినియోగించఁబడునని నాట్యకాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుదురు.

౨. ప్రలోకితము:—

ప్రలోకితా పరిజ్ఞేయా దర్శనంపార్శ్వభాగయోః,

తా. ఇరుప్రక్కలను జూచెడిచూపు ప్రలోకిత యనఁబడును.

అభినయ—3

వినియోగము:—

ఉభయోః పార్శ్వయోరస్తు దర్శనాదిషు యుజ్యతే. 127

తా. ఇరుప్రక్కలనుండు వస్తువులు జూచుట మొదలైనవానియందు ఈదృష్టి వినియోగించును.

3. స్నిగ్ధ:—

సహస్రాసాభిలాషాచ మనోజ్ఞాఽంతః ప్రకాశినీ,
స్తరోద్రేకాభవేన్నీధా స్నిగ్ధాదిషు నియుజ్యతే. 128

తా. సంతోషముతోడను, అభిలాషముతోడను గూడునదియు, మనోజ్ఞతగలదియు, అంతర్వికాసముగలదియు, మన్తభోద్రేకముగలదియు నైన దృప్తిస్నిగ్ధయనఁబడును. ఇదిన్నేహముగల వస్తువు మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౪. శృంగారము:—

హ్నోత్పన్నప్రమోదోత్థా కామం కామవశంవదా,
శృంగారదృష్టిఃకాంతానాం భూతేపాపాన్లసమ్భవా. 129
భవేన్తనోభవావిష్ట కామినీ వీక్షణాదిషు,

తా. సంతోషమువలనఁ బుట్టిన సుఖవిశేషమునందుఁ గలిగినదియు, మిక్కిలి మన్తభావనమయినదియు, మనోజ్ఞరాండ్ర కనుబొమ్మలు నిక్కించుటవలనను, కడగంటిచూపువలనను గలిగినదియునైన చూపు శృంగారదృష్టియనఁబడును. ఈదృష్టి మన్తభావేశముగల స్త్రీలవీక్షణము మొదలగువానియందు చెల్లును.

౫. ఉల్లోకితము:—

ఉల్లోకితా పరిజ్ఞేయా ధౌర్ధ్వభాగావలోకనమ్. 130

తా. మీఁదిభాగము జూచునట్టిది ఉల్లోకితదృష్టి యనఁబడును.

వినియోగము:—

దర్శనే తుంగవస్తూనాం పూర్వజన్తనియుజ్యతే,

తా. ఎత్తైనపదార్థములను జూచుటయందును, పూర్వజన్తమును తలచుటయందును ఈదృష్టిచెల్లును.

౬. అద్భుతము:—

కింశ్చిత్కుంచితపత్తాంతా విస్మయోత్తిష్టభూలతా. 131

సవికాససమాదృష్టిరద్భుతేతిప్రకీర్త్యతే,

తా. కొంచెమువంచబడిన రెప్పకొనలును, ఆశ్చర్యముచేత నెత్తబడిన కనుబొమ్మలునుగలిగి వికాసముతోఁగూడియున్న సమదృష్టి అద్భుతదృష్టి యనఁబడును.

వినియోగము:—

ఏమాతు భావశాస్త్రజ్ఞైరద్భుతాదిషు కీర్తితా. 132

తా. ఈదృష్టి ఆశ్చర్యము మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౭. కరుణ:—

విప్రస్తార్థ వికాసాస్యాదశ్రమస్థరతారకా,

నాసావలోకినీ దృష్టిః కరుణా కరుణే రనే. 133

తా. దిగువకు వ్యాపించినదియు, సగము తెరవఁబడినదియు, కన్నీళ్లచే మెల్లగాతిరుగుచున్న నల్లగుడ్డుగలదియు, ముక్కుకొనయందు నిలువఁబడినదియు నైనచూపు కరుణాదృష్టియనఁబడును. ఈదృష్టి కరుణారసమునందు వినియోగపడును.

౮. విస్తయము:—

ఉద్ధతా రచనాఽఽత్యర్థం సమా వికసితా తథా,

విస్పష్టపుటయుగ్దాచ విస్తయా విస్తయాదిషు. 134

తా. మిక్కిలి నిక్కునుచూపునదియు, సమమయినదియు, వికాసము గలదియు, చక్కగా తెరవఁబడిన రెప్పలుగలదియునైనచూపు విస్తయదృష్టి యనఁబడును. ఈదృష్టి ఆశ్చర్యము మొదలైనవానియందు చెల్లును.

౯. దృష్టము:—

స్థిరావికాససహితా నిశ్చలీకృతతారకా,
స్వసన్నివేశినీదృష్టా దృష్టిరుత్సాహగోచరా. 135

తా. నిలుకడగలదియు, వికాసముతోఁగూడినదియు, చలించనినల్ల గ్రుడ్డుగలదియు, స్వస్థానగతమయినదియు నైన దృష్టిదృష్ట యనఁబడును. ఇది ఉత్సాహమందు చెల్లును.

౧౦. విషణ్ణము:—

విస్తారితపుటద్వద్వా విస్తస్తాన్త నిమేషణా,
స్తభతారామనాద్దృష్టిర్విషణ్ణేతి నిగద్యతే. 136

తా. విరిసినరెప్పలును, తొలఁగిన రెప్పపాట్లును, చలించని నల్లగ్రుడ్డు నుగలది విషణ్ణదృష్టి యనఁబడును.

వినియోగము:—

విషాదే చైవ చింతాయాం దృష్టిరేషా ప్రకీర్తితా,
తా. భేదమునందును, చింతయందును ఈదృష్టి వినియోగించును.

౧౧. భయానకము:—

స్తభోద్వృత్తపుటాత్త్యర్థం చక్షులాఘుల్లతారకా. 137
భయానకా భవేద్దృష్టిః భృశంభీతే భయానకే,

తా. చలించనిమీఁదికి ఎత్తఁబడినరెప్పలతో, మిక్కిలి చలించుచు, వికాసము నొందియున్న నల్లగ్రుడ్డుగలచూపు భయానక దృష్టియనఁబడును.

ఇది మిక్కిలి భయపడుటయందును, భయానకరసమునందును వినియోగ పడును.

౧౨. సాచి:—

సాచీదృష్టిరితిజ్ఞేయా అపాజ్ఞచలనక్రమాత్. 138

ఇజ్ఞేతాదిష్వీయంప్రోక్తా భరతాగమవేదిభిః,

తా. కడకంటి చలించునది సాచీదృష్టి యనఁబడును. ఈదృష్టి ఇంగితము మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౧౩. ద్రుతము:—

తారాద్వయస్య చలనాద్ద్రుతదృష్టిరుదాహృతా. 139

తా. రెండు నల్లగుడ్డయొక్క చలనముగలది ద్రుతదృష్టి యనఁబడును.

వినియోగము:—

ఏతస్యా వినియోగస్తు సమ్భ్రమాదిషు కీర్తితా,

తా. ఈదృష్టి సంభ్రమము మొదలైనవానియందు వినియోగించఁబడును.

౧౪. వీరము:—

దీప్తా వికసితాఫుల్లా మధ్యా గామ్భీర్యశాలినీ. 140

వీరా వీరరసే యోజ్యా అక్షుభ్యా సమతారకా,

తా. వెలుగునదియు, తేటయయినదియు, విరిసినదియు, ఉగ్రమును శాంతమునుగాక మధ్యస్థమైయుండునదియు, లోపలనణగిన యభిప్రాయముగలదియు, కలకలేనిదియు, నమములయిన నల్లగుడ్డుగలదియునైన చూపు వీరదృష్టియనఁబడును. ఈదృష్టి వీరరసమునందు ఉపయోగించును.

౧౫. రాద్రము:—

అస్మిన్ధా లోహితాక్రూరా నిస్తభపుటతారకా. 141

భ్రుకుటీకుటిలోద్వృత్తా రాద్రారాద్రే దృగుచ్యతే,

తా. ప్రితేనిదియు, ఎఱ్ఱనయినదియు, క్రూరమయినదియు, చలిం
చని రెప్పలు నల్లగుడ్డుగలిగినదియు, పంకరైన కనుబొమలుగలిగినదియు,
మీడికి తెరవఁబడినదియు నైనచూపు రాద్రదృష్టి యనఁబడును. ఈదృష్టి
రాద్రసమునందు వినియోగించును.

౧౬. దూరము:—

కిఞ్చిదూర్ధ్వ వికాసేన దూరదృష్టిరుదాహృతా, 142

తా. కొంచెము మీడికెత్తఁబడినచూపు దూరదృష్టి యనఁబడును.

వినియోగము:—

దూరావలోకనే ప్రోక్తా భావశాస్త్రవిచక్షణైః,

తా. దూరముననుండు వస్తువులను జూచుటయందు ఈదృష్టి విని
యోగపడును.

౧౭. ఇంగితము:—

సహర్షేణ్ణితదృష్టిస్సాస్వత్కటాక్ష చలనక్రమాత్. 143

ఇంగితాదిష్వీయంభావ నేతృభిస్సముదాహృతా,

తా. కటాక్షచలనముగలిగి సంతోషముతోఁగూడినచూపు ఇంగిత
దృష్టి అనఁబడును. ఇది ఇంగితము మొదలైనవానియందు వినియోగించఁ
బడును.

౧౮. విశోకితము:—

వీక్షణం పృష్ఠభాగేయ త్త్విలోకిత ముచ్యతే. 144

ఇయందృష్టి ర్భవేత్పశ్చ ద్దేశపృత్త్యవలోకనే,

తా. వెనుకతట్టు చూచునట్టిచూపు విలోకితదృష్టి యనఁబడును. ఇది వెనుకతట్టు ఉండువానిని జూచుటయందు వినియోగపడును.

౧౯. వితర్కితః—

వికాసితోద్వృత్తపుటా తదైవోత్కుల్లతారకా. 145

త్రాసితాసమతారాచ దృష్టిర్జ్జయా వితర్కితా,

తా. లేటయై మీఁదికి తెరవఁబడిన రెప్పలు గలదియు, విరిసి భయముతోఁ గూడినవివలె సమములైన నల్లగుడ్లుగలదియు నైనచూపు వితర్కితదృష్టి యనఁబడును.

వినియోగము:—

ఏమాతుభావశాస్త్రజ్ఞై రూహాదిషునియుజ్యతే. 146

తా. ఈదృష్టి ఉహించుట మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౨౦. శజ్జితము:—

కింఞ్చిచ్చలాస్థిరాకింఞ్చదున్న తా తిర్యగాయతా,

గూఢాచకితతారా చ శజ్జితా దృష్టిరుచ్యతే. 147

తా. కొంచెము చలనము గలదియు, కొంచెము నిలుకడగలదియు, నిక్కినదియు, అడ్డపువిరివిగలదియు, మరుగైనదియు, బెదరును తోపించెడి నల్లగుడ్లుగలదియు నైనచూపు శంకితదృష్టి యనఁబడును.

వినియోగము:—

శక్కాదిషు ప్రయోక్తవ్యా ప్రోక్తానాట్య విశారదైః,

తా. ఇది శంక మొదలయినవానియందు వినియోగింపఁబడును.

౨౧. అభితక్తము:—

పుటప్రచలనం యత్రతారకే దర్శనాలనే. 148

అభితక్తా భవేద్దృష్టిర్నిర్వేద ప్రముఖే ప్షియమ్,

తా. రెప్పలకదలికయు, దర్శనాలనములగు నల్లగుడ్డునుగలచూపు అభిరక్తదృష్టి యనఁబడును. ఇది విసుగు మొదలగువానియందు వినియోగించును.

౨౨. అవలూకితము:—

అధస్తాద్దర్శనం య త్తదవలూకిత ముచ్యతే. 149

తా. క్రిందుగచూచెడిచూపు అవలూకితదృష్టి యనఁబడును.

వినియోగము:—

వినియోగో భవేదస్యా విచారపతనాదిషు,

తా. ఈ దృష్టివిచారము, చదువుటమొదలైన విషయములందు వినియోగించును.

౨౩. శూన్యము:—

సమతారా పుటాబాహ్య నిష్కమ్నా శూన్యదర్శనా. 150

బాహ్యార్థాగ్రహణేచేయం శూన్యదృష్టిరుదాహృతా,

తా. సమములైన నల్లగుడ్డును రెప్పలునుగలదియు, బయలుబడినదియు, చలనములేనిదియు, శూన్యమునుచూచునదియు నైనచూపు శూన్యదృష్టియనఁబడును. ఇది బాహ్యార్థాగ్రహణమునందు వినియోగించును.

౨౪. హృద్భవము:—

చక్షులదృశ్యతే యాతు రుచిరాచ నిమేషభావ్. 151

ఈషత్సజ్జోచితాదృష్టిర్హృద్భవహానే ప్రయుజ్యతే,

తా. చలించునదియు, మనోహరమయినదియు, రెప్పపాట్లుగలదియు, కొంచెము సంకోచింపఁబడినదియు నైనచూపు హృద్భవదృష్టి యనఁబడును. ఈదృష్టి నవ్వునందు వినియోగపడును.

౨౫. ఉగ్రము:—

సమ్యగ్వికసితా కిఞ్చిదపాజ్ఞ ద్వయశోణిమా.

152

ఉగ్రదృష్టి స్వమాఖ్యాతా ఉగ్రాదిషునియుజ్యతే,

తా. శైశ్వావికసించినదియు, రెండుకనుగొనలందును ఎరువుగలదియు నైనచూపు ఉగ్రదృష్టి యనఁబడును. ఇది ఉగ్రము మొదలైనవానియందు చెల్లును.

౨౬. విభ్రాంతము:—

చలత్తారాచ విభ్రాంతా దృష్టిర్విస్రంభదర్శనా. 153

మధ్యేచ వికలోత్పల్లా విభ్రాంతా సంభ్రమాదిషు,

తా. చలించుచున్ననల్లగుడ్డు గలిగినదియు, భ్రమించునదియు, శ్రీతిని గనబరుచునదియు, నడుమనడుమ వెలవెలపాటును తేటదనమును గలిగినదియు నైనచూపు విభ్రాంతదృష్టి యనఁబడును. ఇది సంభ్రమము మొదలైనవానియందు వినియోగపడును.

౨౭. కాంతము:—

క్రమమాణపుటా సన్నాకీఞ్చిచ్ఛృంఖలలోచనా. 154

చలత్తారా కృతాపాఙ్గా దృష్టిశ్శాంతాశమాదిషు,

తా. మూఁతపడు రెప్పలుగలదియు, కొంచెము చలించునట్టి కన్నులు గలిగినదియు, చలించుచున్న నల్లగుడ్డు గలిగినదియు నైనచూపు కాంతదృష్టి యనఁబడును. ఇది శమము మొదలైనవానియందు చెల్లును.

౨౮. మిలితము:—

దృష్టేరర్థ వికాసేన మిలితా దృష్టిరీరితా. 155

తా. సగము తెరవఁబడిన కన్నులుగలది మిలితదృష్టియనఁబడును.

వినియోగము:—

పారవశ్యాదిభావేషు ప్రయోక్తవ్యానిమిలితా,

తా. పరవశత్వము మొదలైనభావములయందు ఈదృష్టి యుపయోగింపఁబడును.

౨౯. సూచన:—

హస్తాభియోగచలనాత్కిఞ్చిస్తుకుళితాకృతిః. 156

సూచనాదృష్టిరాఖ్యాతా సూచనావిషయబ్యతే,

తా. చేసేగ ననుసరించి కొంచెము మూయబడినకన్నులుగలది సూచనాదృష్టి యనఁబడును. ఇది జాడచూపుట మొదలైనవనియందు చెల్లును.

౩౦. లజ్జిత:—

పతితోర్ధ్వ పుటావ్రీడా భరతఃచ్యుతతారకా. 157

కిఞ్చిత్కుఞ్చిత పత్తాగ్రా లజ్జితా లజ్జితాదిమ,

తా. వాలిన మీదిరెప్పలును, సిగ్గువలన చాల్చబడిన నల్ల గుడ్డును, కొంచెము ముడిగినరెప్పల కొనలునుగలది లజ్జితదృష్టి యనఁబడును. ఈదృష్టి సిగ్గుపడుట మొదలైనవనియందు వినియోగించును.

౩౧. మలినము:—

మలినాంతా చలత్పత్తౌ కిఞ్చిస్తుకుళితాకృతిః. 158

అక్షిభ్యాం కృష్టతారాదృజ్జలినా దృశ్య తే స్త్రియామ్,

తా. సంకోచించిన కనుగొనలును, చంచలములైన రెప్పలునుగలిగి కొంచెముముడిగి కన్నులచే ఆకర్షింపబడిన నల్లగుడ్డుగలది మలినదృష్టి యనఁ బడును. ఇది స్త్రీయందు గనుపడును.

౩౨. క్రమము:—

అంతర్వికసితా పూర్వం పశ్చాద్విరళతారకా. 159

త్రస్తాత్రాసేమదేదృష్టి సుమోద్వృత్త పుటద్వయా,

తా. తొలుత వికాసముగలదై పిమ్మట చలించుచున్న నల్లగుడ్డతో

సరిగా మీఁదికె త్తఁబడిన రెప్పలుగలది త్రస్తదృష్టి యనఁబడును. ఇది భయ మందును మదమునందును చెల్లును.

33. వ్లాసము:—

శిథిలాచార్థచలనాత్ క్రమాన్నిర్భగ్న తారకా. 160

పక్ష్యాగ్రభ్రూపుటామ్లానాయోజ్యామ్లానాదికేష్వియమ్,

తా. సడలి, కొంచెపుకదలికతో క్రమముగా సోలుచున్న నల్లగుడ్డు గలిగి రెప్పలకొనలనంటుచున్న కనుబొమ్మలుగలది వ్లాసదృష్టి యనఁబడును. ఇది వాడినవస్తువులు మొదలయినవానియందు చెల్లును.

34. ముకుళము:—

స్ఫురదాసక్తపక్ష్యాగ్ర సౌమ్యామిళితతారకా. 161

మిలితోర్ధ్వపుటాదృష్టి రానందే ముకుళాభవేత్,

తా. కదలుచున్నట్టియు, ఆసక్తితోఁగూడినవియు నయిన కొనరెప్పలును, తిన్నదనమును, కలసిననల్లగుడ్డును, మూయఁబడిన వైరెప్పలునుగలది ముకుళదృష్టి యనఁబడును. ఇది యానందమునందు వినియోగించును.

35. కుఞ్చితము:—

కీఞ్చిత్కుఞ్చిత పక్ష్యాగ్రపుటాత్త్యర్థం నికుఞ్చితా. 162

తారాభ్యాం కుఞ్చితాదృష్టి రసూయానిష్ఠతాదిషు,

తా. కొంచెము వాల్చబడిన కొనరెప్పలును, మిక్కిలి లోఁగొనఁబడిన నల్లగుడ్డునుగలది కుంచితదృష్టి యనఁబడును. ఇది అనిష్టమునందును అనూయత మొదలైనవానియందును వినియోగపడును.

36. ఆకాశము:—

ఆకాశదృష్టిరాకాశే బహువ్యావృతతారకా. 163

ఏషాప్యాత్తకాశ సఞ్చారివస్తాద్విషు నియుజ్యతే,

తా. మిక్కిలి విరిసిన గుడ్లతో నాకాశమున నిగుడ్పబడిన దృష్టి
యాకాశదృష్టి. ఆకాశమునందు సంచరించు వస్తువులు మొదలగువానియందు
దిది చెల్లును.

32. అర్థముకుళము:—

సస్తితాచ భవేత్తారా కింఛిదుస్తుషితాపుటా. 164

స్వాదర్థముకుళా దృష్టిశ్చ౧౨౨నందాహ్లాదగోచరా,

తా. చిరునవ్వుతో మీదికికూరుకొనబడుచున్న రేపులుగలది అర్థ
ముకుళదృష్టి యనఁబడును. ఇది ఆనందాహ్లాదముల గోచరమైయుండును.

3౩. అనువృత్తము:—

అనువృత్తా యదుక్తం తద్భూయో భూయోనిరీక్షణం. 165

తా. మాటిమాటికి చూచుట అనువృత్తదృష్టి యనఁబడును.

వినియోగము:—

త్వరాదిషు ప్రయోక్తవ్యా కలితాభావకోవిదైః,

తా. ఇది తత్తరపాటు మొదలగువానియందు వినియోగింపఁబడును.

3౪. విప్లుతము:—

స్ఫురితోత్ఫుల్లపతితపుటాద్మగ్నిప్లుతాభవేత్. 166

తా. కదలింపఁబడి, విరిసి, వాల్చబడిన రేపులుగలది విప్లుతదృష్టి
యనఁబడును.

వినియోగము:—

ఏషాతు సర్వవస్తూనాం సౌందర్యాద్యవలోకనే,

తా. ఈదృష్టి అన్నివస్తువులయొక్క సౌందర్యాదులను జూచుట
యందు చెల్లును.

౪౦. జిహ్వాము:—

ఆకుఞ్చితపుటా గూఢలిర్యజ్ఞంధరలోకినీ. 167

జిహ్వాదృగ్గూఢతారాస్యాత్ గూఢార్థాదిషు యుజ్యతే,

తా. అంతటను వాల్చబడినరెప్పలు నిగూఢములయిన గ్రుడ్డుగలిగి, పయికి తెలియక అడ్డముగాను మెల్ల గాను చూచుట జిహ్వాదృష్టియనబడును. ఇది గూఢార్థములయందును అసూయ మొదలైనవానియందును చెల్లును.

౪౧. విశోశము:—

అనిమేషాచలత్తారా వ్యాకోచితపుటద్వయా. 168

విశోశాఖ్యా భవేద్దృష్టిః హర్షాదిషు నియుజ్యతే,

తా. రెప్పపాటులేనిదియు, చలించుచున్న నల్లగుడ్డుగలదియు, సంకుచితములైన రెప్పలుగలదియు నైనచూపు విశోశదృష్టి యనబడును. ఇది సంతోషము మొదలైనవానియందు చెల్లును.

౪౨. మదిర:—

అఞ్చితామార్గితామిథ్యా త్సుభ్రాక్షీ కుంచితాచలా. 169

మునినా కీర్తితాదృష్టిః మదిరాతరుణే మదే,

తా. ఒప్పిదమును దిక్కులుజూచుటయు కలతపాటునుగలదియు, మధ్యస్థమయిక్రిందికి వాల్చబడినదియు, బెడరుగలదియు నైనచూపు మదిరాదృష్టి యనబడును. ఇది తరుణమదమునందు చెల్లును.

౪౩. హృద్య:—

అవ్యవస్థితసమ్భ్రాంతామనాగ్లులితతారకా. 170

ఆకుంచితపుటా హృద్యా మధ్యమాదిషు యుజ్యతే,

తా. నిలుకడలేనిదై తడబాటుగలిగి కొంచెము చలింపజేయబడిన

నల్లగుడ్డును వంచబడిన రెప్పలునుగలచూపు హృద్యదృష్టియనఁబడును. ఇది మధ్యమములైన వస్తువులయందు చెల్లును.

౪౪. లలితము:—

భూక్తేపకుంచితాపాక్ష్ణా స్తి తేనానంగసంభవా. 171

వికాసేనాన్వితాదృష్టిః లలితాలలితాదిషు,

తా. కనుబొమ్మలకదలికచే ముడుగుఁజేయఁబడిన కడకన్నులు, మన్నన వికారమువలని చిరునవ్వును, లేటదనమునుగలది లలితదృష్టి యనఁబడును. ఇది ఆనందకరములైన వస్తువులయందు చెల్లును.

అథ గ్రంథాంతరస్థభూభేదానిరూప్యంతే.

సహజా పతితోత్తిష్టా చతురా రేచితా తథా. 172

కుంచి తేతి షడేవాత్ర భూచాతుర్యవతిక్రియాః,

తా. సహజ, పతిత, ఉత్తిష్ట, చతుర, రేచిత, కుంచిత అని ధ్రువ భేదములు (కనుబొమలచతురత్వము గలక్రియలు) ఆరువిధములుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నవి.

౧. సహజము:—

సహజాస్వాత్స్వభావభూః వికారరహితా ముఖే. 173

సహజాదిషు యుజ్యేత ఇతి భావవిదో విదుః,

తా. ముఖమండేవికారమును లేక స్వాభావికముగనుండెడి కనుబొమ్మ సహజభూివనఁబడును. ఇది స్వభావము మొదలైనవానియందు చెల్లును.

౨. పతితము:—

అచంచలభూయుగంచ పతనాత్పతితామతా. 174

తా. చలించని కనుబొమ్మలను వాల్చిన పతితభూవగును.

వినియోగము:—

జుగుప్సాయాం విస్తయేచ అసూయాయాం భవేదసా,

తా. ఇది రోతపడుటయందును, ఆశ్చర్యమందును, ఓర్వనితనమందును చెల్లును.

3. ఉత్తిష్టము:—

ఏకావాసా ద్వితీయావా యదుత్తిష్టవతీతరామ్. 175

ఉత్తిష్టానాభవేత్ స్త్రీణాం కోపే సత్యవచస్యపి,

శృంగారభావే లీలాయాం భూరేషా వినియుజ్యతే. 176

తా. కనుబొమ్మలు రెంటియందును ఒక్కటిగాని రెండుగాని మిక్కిలి నిక్కింపఁబడునేని అది ఉత్తిష్టభ్రువనఁబడును. ఇది స్త్రీలకోపమునందును, సత్యవచనమునందును, శృంగారభావమందును, లీలయందును వినియోగింపఁబడును.

౪. చతుర:—

ద్వితీయసహితా స్తోకా స్ఫురితామదమంథరా,

చతురా ముఖసంస్పర్శే హృదానందేచ సమ్భ్రమే. 177

తా. రెండుకనుబొమ్మలకూడికతో కొంచెము మెల్లగా చలించఁజేయఁబడియేనేని చతురభ్రువగును. ఇది ముఖముతాఁకుట, మనస్సంతోషము, తేగిరపాటు వీనియందు ఉపయోగింపఁబడును.

౫. రేచితము:—

లావణ్యమధురాక్షిప్తా యద్యేకారేచితామతా,

తా. అందముగాను ఇంపుగాను ఒక కనుబొమ్మ వంపఁబడునేని అది రేచితభ్రువనఁబడును.

వినియోగము:—

రహస్యశ్రవణేసాధు కలనే పదవీక్షణే. 178

తా. ఇది రహస్యమును వినుట, మంచిది అనుట, స్థానవీక్షణము వీని యందు చెల్లును.

౬. కుంచితము:—

ఏకావాసా ద్వితీయావా కుంచితాంచితవా మతా,

తా. ఒక కనుబొమ్మయేని రెండు కనుబొమ్మలేని ముడిగింపఁబడిన యొక అది కుంచితభ్రువనఁబడును.

వినియోగము:—

మోట్టాయితే కుట్టమితే విలాసే కిలికించితే. 179

తా. ఇది మోట్టాయితము, కుట్టమితము, విలాసము, కిలికించితము అను శృంగారచేష్టావిశేషములందు వినియోగింపఁబడును. మోట్టాయితము మొదలగు వానియర్థము భరతరసక్రకరణమందు వివరింపఁబడియున్నది.

అథ చతుర్విధ గ్రీవాభేదానిరూప్యంతే.

సుందరీ చ తిరశ్చీనా తథైవ పరివర్తితా,
ప్రకమ్పితా చ భావజ్ఞైర్జేయాగ్రీవా చతుర్విధా. 180

తా. సుందరీ, తిరశ్చీన, పరివర్తిత, ప్రకంపిత అని గ్రీవా (మెడ) భేదములు నాలుగువిధములు.

౧. సుందరీ:—

తిర్యక్ప్రచలితా గ్రీవా సుందరీతి నిగద్యతే,

తా. అడ్డముగాఁ గదలింపఁబడినది సుందరీగ్రీవ యనఁబడును.

వినియోగము:—

న్నేహారమ్భే తథాయత్నే సమ్యగర్థే లపిచ స్మృతా. 181
సరసత్వేనుమోదేచ సా గ్రీవా సుందరీ మతా,

తా. స్నేహారంభము, యత్నముచేయుట, మంచిదనుట, తలఁచుట, సరసము, అనుమోదము పీనియందు ఈగ్రీవ యుపయోగింపఁబడును.

౨. తిరస్చీనము:—

పార్శ్వద్వయోర్ధ్వభాగే తు చలనాత్సర్పయానవత్. 182
సా గ్రీవాతు తిరస్చీనేత్యుచ్యతే నాట్యకోవిదైః,

తా. ఇరుప్రక్కల సూర్ధ్వభాగములయందు సర్పగతవలె గదలిక గలది తిరస్చీనగ్రీవ యనఁబడును.

వినియోగము:—

ఖడ్గభ్రమే సర్పగత్యాం తిరస్చీనానిగద్యతే. 183

తా. కత్తిని ద్రిప్పటయందును, పామునడకయందును ఈగ్రీవ వినియోగించును.

3. పరివర్తితము:—

సవ్యాపసవ్యచలితా గ్రీవా యత్రోర్ధచంద్రవత్,
సా తు నాట్యకలాభిజ్ఞైర్విజ్ఞేయా పరివర్తితా. 184

తా. వామదక్షిణములకు అర్థచంద్రాకారముగా కదలింపఁబడునది పరివర్తితగ్రీవ యనఁబడును.

వినియోగము:—

శృంగారనటనే కాంతా కపోలపరిచుమ్మనే,
నాట్యతంత్రకలాభిజ్ఞైర్విజ్ఞేయా పరివర్తితా. 185

తా. శృంగారనటనమునందును, స్త్రీల చెక్కిళ్లు ముద్దుపెట్టుకొనుట యందును ఈగ్రీవ యుపయోగించును.

౪. ప్రకమ్పితము:—

పురగపశ్చాత్ప్రచలనాత్కపోతీకణ్ఠకమ్పవత్,
ప్రకమ్పితేతి సా గ్రీవా ప్రోక్తానాట్యవిశారదైః. 186

తా. పావురాయి మెడకదలించునట్లు ముందు మెకుకలుకుఁ గదలింపఁ బడునది ప్రకంపితగ్రీవ యనఁబడును.

వినియోగము:—

యుష్మదస్య దితిప్రోక్తే దేశీనాట్యవిశేషకే,
దోలాయాజ్ఞాణితేచాఽపి ప్రయోక్తవ్యాప్రకమ్పితా. 187

తా. నీవు నేను అనుటయందును, దేశీనాట్యమునందును, ఉద్యోల యందును, లెక్కపెట్టుటయందును, ఈగ్రీవ యుపయోగింపఁబడును.

అథ ద్వాదశహస్తప్రాణలక్షణం నిరూప్యతే.

హస్తానాం ద్వాదశ ప్రాణాస్తేషాం లక్షణముచ్యతే,

తా. హస్తప్రాణములు పండ్రెండు, వానిలక్షణము చెప్పఁబడు చున్నది.

ప్రసారణం కుంచితశ్చ రేచితం పుట్టితం తథా. 188

అపవేష్టితకంచాఽపి ప్రేరితోద్వేష్టితే తథా,

వ్యావృత్తగ పరివృత్తశ్చ సజ్జేత స్తదనంతరమ్. 189

చిహ్నం పదార్థ టీకేతి ప్రాణా ద్వాదశహస్తజాః,

తా. ప్రసారణము, కుంచికము, రేచితము, పుంభుకము, అపవేష్టిక

కము, ప్రేరితము, ఉద్వేషితము, వ్యావృత్తము, పరివృత్తము, సంకేతము, చిహ్నము, పదార్థాటిక అని హస్తజప్రాణములు పండ్రెండు.

౧. ప్రసారణము:—

ప్రసారణమితిజ్ఞేయమజ్ఞులీనాం ప్రసారణాత్ 190

తా. ప్రేళ్లనుజాచుట ప్రసారణ మనబడును.

౨. కుంచితము:—

కుఞ్చనాదంగులీనాంచ కుంచితం సముదీరితమ్,

తా. ప్రేళ్లనుముడుచుట కుంచిత మనబడును.

౩. రేచితము:—

అంగులీనాం ప్రచలనా ద్రేచితం పరికీర్తితమ్. 191

తా. ప్రేళ్లనుగదలించుట రేచితమనబడును.

౪. పుజ్జితము:—

పురోభాగే కుంచితోవా రేచితో వా ప్రసారితః,
యోహస్తస్తుపతాకాదిర్నామ్నాఽసౌపుజ్జితోభవేత్.

తా. పతాకాదిహస్తములందు ప్రేళ్లు ముందరికివంచుట, కదలించుట, చాచుట అను నిట్టిది పుంభుత మనబడును.

౫. అపవేష్టితము:—

అధస్తాధమనంయస్య హస్తోనామ్నాఽపవేష్టితః,

తా. ప్రేళ్లను గ్రిందుగా చాచుట యనెడి హస్తప్రాణము అపవేష్టిత మనబడును.

౬. ప్రేరితము:—

పశ్చాద్భాగేకుఞ్చితోవా రేచితోవా ప్రసారితః. 192

యోహస్త్యుగధితస్సోయంప్రేరితః పూర్వసూరిభిః,

తా. శ్రేష్ఠు వెనుక ప్రక్కకు ముడిగించుట, కదలించుట, చాచుట
యను హస్తప్రాణము ప్రేరిత మనబడును.

2. ఉద్వేషితము:—

హస్తానామూర్ధ్వభాగేయద్దమనంచాఽస్థినర్తనే. 194

తదుద్వేషితమిత్యాహు ర్భరతాగమవేదినః,

తా. నాట్యకర్తమునందు చేతులను మీదికెత్తుట యనెడి హస్త
ప్రాణము ఉద్వేషిత మనబడును.

౩. వ్యావృత్తము:—

ఉదగ్రతఃపార్శ్వభాగే హస్తోవ్యావృత్తకోభవేత్. 195

తా. పార్శ్వభాగములందు మీదికెత్తబడిన చేతులుగల హస్త
ప్రాణము వ్యావృత్త మనబడును.

౪. పరివృత్తము:—

పార్శ్వభ్యాంచ పురోభాగే యోహస్తో నటనే కృతః,

పరివృత్తస్సమాఖ్యాతో నామ్నాహస్తవిశారదైః. 196

తా. నాట్యముచేయునపుడు పార్శ్వములనుండి ముందరితట్టునకు
చేతులను తెచ్చుట అనుహస్తప్రాణము పరివృత్త మనబడును.

౧౦. సజ్జేతము:—

ఊహావిధానరచనావినాస్థూలోక్తిపూర్వకమ్,

యోహస్తోనియమంప్రాప్తస్ససజ్జేత ఉదాహృతః. 197

తా. స్థూలోక్తి పరంపరలేక ఊహచేత తెలిసికొందగిన నైగగల
హస్తప్రాణము సంజేత మనబడును.

౧౧. చిహ్నము:—

ప్రత్యక్షాణాం పరోక్షాణాం వస్త్రానాంనాట్యకర్తృణి,
స్థావరత్వం జగ్గమత్వమీయుషామపితాదృశమ్. 198

తదాకారప్రకటనం తన్ముఖస్య నిరీక్షణమ్,
తత్థానదర్శనంచాఽపి తద్ధ్వజానాం చ దర్శనమ్. 199

తదాయుధప్రకటనం తద్గతార్థనివేదనమ్,
తద్వాప్యైవదర్శనంచాఽపి తచ్ఛ్రేష్ఠా దర్శనం తథా. 200

అష్టలక్షణమిత్యేతచ్ఛిహ్నమిత్యభిధీయతే,

తా. నాట్యకర్తృమునందు ప్రత్యక్షపరోక్షవస్తువులయొక్క స్థావర
జంగమత్వములను దెలుపు చిహ్నములు ఎనిమిది. అవి వానియాకారము
లను జూపుట, వానిముఖములను జూపుట, అవియుండుతావులను జూపుట,
వానిటెక్కిములను చూపుట, వాని యాయుధములను దెలుపుట, వాని
యందుగల వస్త్రావనములను దెలుపుట, వానిచే వ్యాపింపజేయబడిన
వానిని దెలుపుట, వానిచేష్టలను దెలుపుట, ఈ యెనిమిదిలక్షణములుగల
హస్తప్రాణము చిహ్నము అనబడును.

౧౨. పదార్థటీక:—

పదానాం కథితానాం స్యాదర్థనిర్వాహతా యది. 201
ఇయంపదార్థటీకేతి కథితా భరతాదిభిః,

తా. చెప్పబడుచుండెడు భావవ్యంజకములైన పదములయర్థములను
నిశ్చయపరచునట్టి హస్తప్రాణము పదార్థటీక అనబడును.

అథ హస్తభేదనిరూప్యంతే.

అథేదానీంతు హస్తానాం లక్షణాని యథాక్రమమ్. 202

అసంయుతాస్సంయుతాశ్చ ద్వేధాహస్తాః ప్రకీర్తితాః,

తా. ఇక హస్తములయొక్క లక్షణములు చెప్పబడును. హస్తములు అసంయుతములు సంయుతములు నని రెండువిధములుగలవి.

అథాఽష్టావింశతివిధా సంయుతహస్తా నిరూప్యంతే.

పతాకస్త్రిపతాకోఽర్ధపతాకగ్గ కర్తరీముఖః. 203

మయూరాఖ్యోఽర్ధచంద్రశ్చాఽప్యరాశశ్శుకతుణ్డకః,

ముష్టిశ్చశిఖరాఖ్యశ్చ కపిత్థః కటకాముఖః. 204

సూచీచంద్రకలాపద్మకోశం సర్పశిరస్తథా,

మృగశీర్షస్సింహముఖో లాఙ్గాలస్సోలపద్మకః. 205

చతురో భ్రమరశ్చైవ హంసాస్సోఽహంసపక్షకః,

సందంశోముకుళశ్చైవ తామ్రచూడ స్త్రిశూలకః. 206

అష్టావింశతి హస్తానా మేవం నామాని వై క్రమాత్,

తా. పతాకము, త్రిపతాకము, అర్ధపతాకము, కర్తరీముఖము, మయూరము, అర్ధచంద్రము, అరాళము, శుకతుండము, ముష్టి, శిఖరము, కపిత్థము, కటకాముఖము, సూచి, చంద్రకల, పద్మకోశము, సర్పశీర్షము, మృగశీర్షము, సింహముఖము, లాంగూలము, సోలపద్మము, చతురము, భ్రమరము, హంసాస్యము, హంసపక్షము, సందంశము, ముకుళము, తామ్రచూడము, త్రిశూలము అను ఇరువదియెనిమిదియు అసంయుత హస్తములనలగును.

పతాకహస్తలక్షణమ్.

అజ్ఞుశ్యగ కుశ్చితాజ్ఞుష్ఠా
స్సంశ్లిష్టాః ప్రసృతా యది.
సపతాకకరగ ప్రోక్తో
నృత్య కర్తృవిశారదైః,

207

తా. అన్నివేళ్లనుచేర్చి చాచి బొటనవ్రేలినివంచిపట్టునది పతాక
హస్తమని నృత్యకాస్త్రవిశారదులు చెప్పుదురు.

వినియోగము.—

నాట్యారమ్భే వారివాహే వనే వస్తునిషేధనే. 208

కుచస్థలే నిశాయాంచ నద్యామమరమణ్డలే,
తురగే ఖండనే వాయా శయనే గమనోదితే. 209

ప్రతాపేచ ప్రసాదేచ చంద్రికాయాం ఘనాతపే,
కవాటపాటనే సప్తవిభక్త్యర్థే తరజ్జకే. 210

వీధీప్రవేశభావే ౭పి సమత్వేచాఽఙ్గరాగకే,
ఆత్మార్థే శపథేచా ౭పి తూష్ణీం భావస్య దర్శనే. 211

ఆశీర్వాదక్రియాయాం చ నృపశ్రేష్ఠస్య భావనే,
తాళపత్రేచ పేటేచ ద్రవ్యాది స్పర్శనే తథా. 212

తత్రతత్రేతి వచనే సింధాతు సుకృతిక్రమే,
సంబుద్ధాతు పురోగే ౭పి ఖడ్గరూపస్య ధారణే. 213

మానే సంవత్సరే వర్షే దినే సమూర్జనే తథా,
ఏవమర్థేషు యుజ్యంతే పతాకా హస్తభావనాః. 214

తా. నాట్యారంభము, మేళము, వనము, వస్తువులనునిషేధించుట, కుచస్థలము, రాత్రి, నది, దేవసమూహము, అశ్వము, ఖండించుట, వాయువు, శయనము, గమనము, ప్రతాపము, ప్రసాదము, చంద్రిక, మిక్కిలియెండ, తలుపుకట్టుట, ఏడువిభక్తులు, ఆల, వీధిలో ప్రవేశించుట, సమముగానుండుట, గందముపూయుట, తాననుట, పంక్తము, ఊరకుండుట, ఆశీర్వదించుట, గొప్పరాజునుజూపించుట, తాటాకు, చెంపపెట్టు, పదార్థమును స్పృశించుట, అక్కడనే యక్కడనే యనుట, సముద్రము, సుకృతి క్రమము, సంబోధనము, ముందుగాఁబోవువాఁడనుట, కత్తియాకృతిని జూపుట, మాసము, సంవత్సరము, పర్వము, దినము, సప్తార్దనము, (అనఁగా తుడుచుట) ఈఅర్థములయందు ఈహస్తము వినియోగపడును.

గ్రన్థాంతరస్థ పతాకలక్షణమ్.

సంలగ్నః తర్జనీమూలే యత్రైఙ్గుష్ఠో నికుఞ్చితః,

ప్రసారితతలాఙ్గుళ్యః పతాకః ప్రభవేత్కరః. 215

ఏకాకినాపురాధాత్రా పరబ్రహ్మ సమాగమే,

జయేతి స్తుతివేళాయాం పతాకస్యా ఽఽకృతిః కరః. 216

యతోభేజేతతోలోకే పతాక ఇతి విశ్రుతః,

అతఏవ సమస్తానాం హస్తానా మయమాదినుః. 217

పతాకో బ్రహ్మణోజాతః శ్వేతవర్ణో ఋషిశ్శివః,

బ్రహ్మజాతి ర్భవేత్తస్య పరబ్రహ్మైధిదై వతమ్. 218

తా. తర్జనీమూలమందుఁజేర్చి పంచబడిన బొటనవ్రేలును, చాఁచఁ బడిన అరచేయియు, వ్రేళ్లునుగలది పతాకహస్త మనఁబడును. ముందు బ్రహ్మ యొంటరిగా పరబ్రహ్మను చేరఁబోయినప్పుడు పతాకాకృతిగా చేయి చాఁచి 'జయవిజయార్థన'యని స్తోత్రముచేసెను. ఆకారణముచేత అట్లు

పట్టబడిన చేయి నాటినుండి లోకమునందు పతాకమని ప్రసిద్ధిచెందెను. కనుక ఇది యెల్లవాస్తవములకును మొదటిదాయెను. ఈపతాకహస్తము బ్రహ్మపలనబుట్టినది. దీనిజాతి బ్రహ్మణజాతి. వర్ణము తెలుపు. ఋషి శివుడు. అధిదేవత బ్రహ్మము.

వినియోగము:—

- జయేతి వచనే మేఘే నిషేధే వివినే నిశి,
యాహీతి వచనే యానే వాహేమరుతివక్షసి. 219
- పురఃపుణ్యేచాఽతిశయే ప్రవాహే విబుధాలయే,
హాహాకారే చంద్రికాయా మాతపే సురమణ్డలే. 220
- అర్ధభాపుటనేకుడ్యే ఖణ్డనే పరితోషణే,
కపోలే చందనాలేపే కృపాణే వారివారణే. 221
- సమూహే సైన్య సన్నాహే సమయే భయవారణే,
అపాశ్రయే అపచయే పిథానే శయనే భువి. 222
- జ్వాలాసు వర్షధారాసు తరణ్డే పక్షిపక్షకే,
ప్రభువిజ్ఞాన నేత్రేతి వాక్యే యాదృశితాదృశి. 223
- చపేతు వస్తు సంస్పర్శే సరస్వామగ్నమర్దనే,
వ్యాజస్తుతౌ ప్రతాపేచ దేవతానాం నివేదనే. 224
- పార్శ్వస్థేషేపతాకాయాం ప్రవాతే వసనాఞ్చలే,
శైత్యేతాపే ధాశధశ్యే ఛాయాయాం వత్సరే ఋతౌ.
- అయనే వాసరే పక్షే మానే స్వచ్ఛే మహాకులే,
సమాసన్నే పాలయేతి లాలయేతిచ భాషణే. 226
- బ్రహ్మజాతౌ శుభ్రవర్ణే పతాకోఽయం నియుజ్యతే.

తా. జయజయయనుట, మేఘము, నిషేణము, అడవి, రాత్రి, పొమ్మనుట, నడచుట, గుఱ్ఱము, గాలి, రొమ్ము, ఎదురు, పుణ్యము, అతిశయము, ప్రవాహము, దేవలోకము, హాహాకారము, వెన్నెల, ఎండ, దేవతానమూహము, గడియ తీయుట, గోడ, నరకుట, సంతోషము, చెక్కిలి, గంధము పూయుట, కత్తి, నీటికికట్టవేయుట, గుంపు, దండుయొక్క ఆయత్తము, నకుయము, వెరపుతీర్చుట, ఆశ్రయములేమి, త్తయము, కప్పట, పానుపు, భూమి, నివ్వకుంట, వానధార, ఆల, పక్షిరెక్క, ప్రభువుతో మనవి చేయుట, ఇక్కడననుట, ఎట్టిది అట్టిదియనుట, చెంపపెట్టు, వస్తువులను జంతుట, కొలను, ఒడలుపినుకుట, వ్యాజస్తతి, ప్రతాపము, దేవతానివేదనము, ప్రక్కకాగిలింత, బెడ్డగాలి, కొంగు, చలి, ఉక్క, తళతళ, నీడ, సంవత్సరము, ఋతువు, ఆయనము, దినము, పక్షము, మానము, లేట, గొప్పవంశము, సమీపించుట, పాలింపుము లాలింపుము అనుట, బ్రాహ్మణకాలి, శుభ్రవర్ణము వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును.

త్రిపతాకహస్తక్షణమ్.

సవవ త్రిపతాకస్సన్య
ద్వక్రితా నామికాంగులిః,

తా. ముందుచెప్పిన పతాకహస్తమందలి యనామిక, (అనగా చిటికినవ్రేలికి ముందువ్రేలు) పంచబడెనేని యది త్రిపతాక హస్తమగును.

వినియోగము:—

మకుటే వృక్షభావేచ వజ్రేతద్ధరవాసవే.

227

కేతకీ కుసుమే దీపే వస్నిచ్ఛ్వాలా నిజ్యమృదే,

కహోలేపత్ర లేఖాయాం బాణార్థే పరివర్తనే. 228

స్త్రీపుంసయోస్సమామోగే యుజ్యతే త్రిపతాకకః,

తా. కిరీటము, వృక్షము, వజ్రాయుధము, ఇంద్రుఁడు, మొగలి పువ్వు, దీపము, అగ్నిశాల్వల వైకిలేచుట, చెక్కిలి, మకరికాబ్రతరేఖ, బాణము, మార్పు, స్త్రీపురుషులచేరిక వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరే త్రిపతాకహస్తలక్షణమ్.

పతాకేనామికావక్రాత్రిపతాకకరోభవేత్. 229

శక్రేణానైవో యతోవజ్రం పస్పర్శేనామికావినా,

పతాకస్య త్రిభాగేన త్రిపతాక ఇతిస్సృతః. 230

వాసవాత్రిపతాకోఽయం జజ్ఞే తస్య ఋషిర్దుహః,

రక్తవర్ణో ఽత్ర జాతిరధిదేవో మహేశ్వరః. 231

తా. క్రిందచెప్పబడిన పతాకహస్తమందు అనామిక (ఉంగరపు వ్రేలు,) పంచబడెనేని యది త్రిపతాకహస్తమగును. అదికాలమందు దేవేంద్రుఁడు వజ్రాయుధము సెత్తుకొనునపుడు అనామికనువదలి పతాకము యొక్క మూడుభాగములచేత గ్రహించుటచే నేర్పడినది కనుక ఇది త్రిపతాకము అనబడెను. ఇది ఇంద్రునివలన పుట్టినది, ఎఱ్ఱవస్నెగలది, ఊత్రియజాతి, దీనికి ఋషి గుహుఁడు, అధిదేవత శివుఁడు.

వినియోగము:—

ఆవాహనేనైవతరణే పదనోన్నమనే నతా,

స్పర్శేశుభానాం స్త్రవ్యాణామజ్కునేనాదరేఖలే. 232

సద్దేహేమకుటే వృక్షే వాసవే కులిశాయుధే,

అలకాపనయేదీపే తిలకోష్ఠీషఘారణే.

233

కటుగస్థరవాలావైః నాసాకర్ణస్యసంవృతౌ,

అశ్వసమ్మూర్జనే బాణే కేతక్యాం పత్రలేఖినే.

234

పాతేఖగవిశేషాణాం కీలికీలా విజృమ్భణే,

క్షుత్రజాతౌ రక్తవర్ణే త్రిపతాకో నియుజ్యతే.

235

తా. అవాహనము, దిగుట, మొగమెత్తుట, వంచుట, మంగళవస్తువులనుముట్టుట, గురుతిడుట, నమ్మకములేమి, దుర్జనుఁడు, సంజేహము, కిరీటము, పృషము, ఇంద్రుఁడు, వజ్రాయుధము, ముంగురుల నెగడుపుట, దీపము, బొట్టుపెట్టుకొనుట, పాగాపెట్టుకొనుట, కారైనవాసనవలననుకతోరశబ్దమువలనను ముక్కుచెవులను మూసికొనుట, గుఱ్ఱముచుతోముట, బాణము, మొగలిపువ్వు, మకరికాపత్రములనువ్రాయుట, కొన్నిపక్షుల యొక్కపాటు, నివ్వనుంటలులేచుట, క్షుత్రియజాతి, ఎరుపువన్నె వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

అర్థపతాకహస్తక్షణమ్.

త్రిపతాకేక నిష్ఠాచే

ద్వక్రితార్థ పతాకకః,

తా. త్రిపతాకహస్తమందు చిటికెనర్రేలు వంపబడు నేని యది అర్థపతాక హస్త మనఁబడును.

వినియోగము:—

పల్లవేఫలకేతీరేఽప్యభయో రితి వాచకే.

236

క్రకచేచ్ఛురికాయాంచ ధ్వజే గోపురశృంగయోః,

యుజ్యతేఽర్థపతాకోఽయం తత్తత్కర్తప్రయోగతః. 237

తా. చిగురు, పలక, గట్టు, ఇద్దరని చెప్పుట, నూరుకత్తి, రంపము, ధ్వజము, గోపురము, కొమ్ము వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును.

కర్తరీముఖహస్తలక్షణమ్.

అన్వైవచాఽపి హస్తస్య
తర్జనీచ కనిష్ఠికా,
బహిః ప్రసారితే ద్వీచే
త్సకరః కర్తరీముఖః.

238

తా. అర్థపతాకహస్తమందలి చిటికెనప్రేలును చూపుడుప్రేలును బైటికిచాచబడునేని కర్తరీముఖహస్తమగును.

వినియోగము:—

శ్రీపుంసయోస్తు విశ్లేషే వివర్యాసపదేఽపి చ,
లుంత నే నయనాన్తేచ మరణే భేదభావనే.

239

విద్యుదధేప్యేకశయ్యా విరహే పతనే తథా,

లతాయాం చైవయోజ్యోయం కర్తరీముఖివ్యతే. 240

తా. స్త్రీపురుషులయెడబాటు, వ్యత్యస్తస్థానము, దొంగిలించుట, కడకన్ను, చావు, భేదించుట, మెరపు, ఏకశయ్యావిరహము, క్రిందపడుట, తీగ వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రహస్తరే.

త్రిపతాకే బహిర్యాతా తర్జనీయదికర్తరీ,

శశాంఖశేఖరః పూర్వం జటాధర వధమ్ప్రీతి. 241

చక్రం లిలేఖ తర్జన్యా నిక్షిప్య భువి మధ్యమామ్,
తదాప్రభృతిక తర్జ్యత్పన్నేతి మునిభిస్త్సృతా. 242

కర్తరిశ్శంకరాజ్ఞాతః ఋషిః పర్జన్య దేవతా,
క్షుత్త్రజాతస్తామ్రపర్ణశ్చక్రపాణిరధీశ్వరః. 243

తా. త్రివతాకహస్తమందు తర్జనిబయటకు చాచఁబడెనేని కర్తరీ
హస్తమగును. పూర్వకాలమునందు శివుఁడు జటాధరాసురసంహారము
కొఱకు భూమిలోమధ్యమనుంచి తర్జనిచే చక్రమును వ్రాసెను. అది మొదలు
కొని కర్తరిగలిగెనని ఋషులు చెప్పుచున్నారు. కర్తరిహస్తము శివునివలనఁ
బుట్టినది. ఇది క్షుత్రియజాతి. ఋషి పర్జన్యఁడు. రక్తపర్ణము. అధిదేవత
చక్రపాణి.

వినియోగము:—

పాదాలక్తకనిర్తాణే పతనేలేఖ్యవాచకే,
దమ్పత్యోర్విరహేచైవ విపర్యానేరమాధవే. 244

చపలాయా మేకశయ్యా వియోగే మహిషేమృగే,
చామరే శైలశృక్లేచ వారణే వృషభే గవి. 245

కేశపాశస్య శోధిన్యాం క్షుత్రియే తామ్రపర్ణకే,
కర్తర్యాం గోపురేసోఽయం కర్తరీ వినియుజ్యతే. 246

తా. కాళ్లకులత్తుకపెట్టుట, వ్రాయుట, దంపతులవిరహము, వ్యత్యా
సము, విష్ణువు, మెరపు, ఏకశయ్యావియోగము, మహిషము, మృగము,
చామరము, కొండశిఖరము, ఏనుఁగు, వృషభము, ఆవు, దువ్వెన, క్షుత్రి
యుఁడు, రక్తపర్ణము, కత్తెర, గోపురము వినియందు ఈహస్తము విని
యోగపడును.

౧. మయూరహస్తలక్షణమ్.

అస్తిన్ననామికా అంగుష్ఠే
శిష్టేచాన్యే ప్రసారితాః,
మయూరహస్తః కథితః
కరటీకా విచక్షణైః.

247

తా. కర్తరీముఖహస్తమందు అనామికను అంగుష్ఠతోఽజేర్చి తక్కిన ప్రేళ్లను చాచివట్టినయెడ మయూరహస్తమగును.

వినియోగము:—

మయూరాన్యే లతాయాంచ శకునే వమనేతథా,
అలకస్యా అపనయనే లలాటే తిలకేషుచ.

248

నేత్రస్యోదకవిక్షేపే శాస్త్రవాదే ప్రసిద్ధకే,
ఏవమర్థేషు యుజ్యంతే మయూరకరభావనాః.

249

తా. నెమిలిముఖము, తీగ, పక్షి, క్రక్కుట, ముంగురులు దిద్దుట, శొసలు, తిలకము, కన్నీరుఎగజిమ్ముట, శాస్త్రమును వ్యవహరించుట, ప్రసిద్ధి పీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౬. అర్ధచంద్రహస్తలక్షణమ్.

అర్ధచంద్రో కరస్సోఽయం
పతాకే అబ్జుష్టసారణాత్,

తా. పతాకహస్తమందు అంగుష్ఠము చాచచబడిన యెడల అర్ధచంద్రహస్తమగును.

వినియోగము:—

చంద్రో కృష్ణాష్టమిభాజి గళహస్తాదికే ౭పిచ. 250

భల్లాయుధే దేవతానా మభిషేచన కర్తృణి,
భుక్వాత్రే చోద్భవేకట్యాం చింతాయా మాత్మవాచకే. 251

ధ్యానేచ ప్రార్థనేచా ౭పి అజ్ఞసంస్పర్శనే తథా,
ప్రాకృతానాం నమస్కారే ౭ప్యర్థ చంద్రో నియుజ్యతే.

తా. కృష్ణాష్టమిచంద్రుడు, మెడపట్టిగెంటుట, భల్లాయుధము, దేవాభిషేకము, కంచము, పుట్టుక, మొల, చింత, తన్ను దానుచెప్పకొనుట, ధ్యానము, ప్రార్థించుట, ఆవయవములను అంటుట, సలాముచేయుట వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థార్థచంద్రహస్తలక్షణమ్.

పతాకే విరళాంగుష్ఠే సో ౭ర్థచంద్రకరోభవేత్,
భూషణేచ్ఛావతశ్శమ్భారతసీముకుళాకృతి. 253

జాతశ్చంద్రాదర్థచంద్రో ఋషిరస్యా ౭త్రిరుచ్యతే,
వైశ్యజాతిర్గౌరవర్ణో మహాదేవో ౭ధిదేవతా. 254

తా. పతాకహస్తము చాచఁబడిన బొటనపైలుగలదగుచేసి అర్థచంద్రహస్తమగును. ఇది అవిసెమొగ్గవలె నుండును. ఇది భూషణేచ్ఛగల శివునిమిత్తమై చంద్రునినుండిపుట్టినది. ఇది వైశ్యజాతి, దీనికి ఋషి ఆత్రి, వర్ణము గౌరము, అధిదేవత మహాదేవుడు.

వినియోగము:—

వలయే మణిబంధేచ దర్పణస్య నిరూపణే,
ఆశ్చర్యేచ ప్రయానేచా ౭ప్యమితే నిఖలేషుచ. 255

తాళమానేమాళిబంధనిర్మాణే బాలపాదపే,
భేదాత్కహాలవహనే గజకర్ణనిరూపణే. 256

యువార్థే చ సమర్థే చ శశాజ్జేప్రాకృతానతా,
అభిషేకే భూలతాయామంశుకే కార్దుకేఽధికే. 257

కటిపట్టదృఢీకారే కలశారచనేఽజ్ఞకే,
చరణాభినయేబాలవహనే పశ్చిమాజ్ఞకే. 258

గౌరవార్ణవైశ్యజాతావర్ధచంద్రో నియుజ్యతే,

తా. ముంజేలికడియము, మనికట్టు, అద్దమునుజూచుట, ఆళ్ళ
ర్యము, ప్రయాసము, మేరలేమి, సకలము, తాళమానము, సిగముడి
వేయుట, లేతచెట్టు, దుఃఖమువలన చెక్కిట చెయిచేర్చుట, ఏనుగుచెవులను
చూపుట, తప్పుచేసినవారిని వెడలఁగొట్టుట, నొసటిచెమటతుడుచుట, యాపన
పంతుఁడు, సమర్థుఁడు, చంద్రుఁడు, ప్రాకృతులకు నమస్కరించుట, అభి
షేకము, కనుబొమ్మ, వస్త్రము, ధనుస్సు, మిక్కిలియనుట, నడుముకట్టు
విగించుట, కుండలుచేయుట, అంగము కాళ్లనుచూపుట, బిడ్డనెత్తుకొనుట,
వీఁపు, తెలుపు, వైశ్యజాతి పీనియందు ఈహస్తము వినియోగపడును.

2. ఆరాళహస్తలక్షణమ్.

పతాకే తర్జనీ వక్త్రా
నామ్నాసోఽయమరాళకః. 259

తా. పతాకహస్తమందు చూపుదుచ్రేలు పంచబడిన
యెడ ఆరాళహస్తమగును.

వినియోగము:—

విషామృతాదిపానేషు ప్రచండ పవనేఽపి చ,
యుజ్యతేఽరాశహస్తోఽయం భరతాగమకోవిదైః. 260

తా. విషము అమృతము మొదలగువానిని త్రాగుటయందును, ప్రచండ
మయిన గాలియందును ఈ హస్తము ఉపయోగింపఁబడును.

గ్రన్థాంతరస్థారాశహస్తలక్షణమ్.

పతాకాఙ్గుష్ఠతర్జనౌ వక్రితాస్యాదరాశకః,
సప్తానాం జలధీనాయ ఆపోశనకృతేపురా. 261

ఆరాశః కుమ్భజాఙ్గాతః సవవ ఋషిరుచ్యతే,
పాటలాంశుర్నిశ్రజాతిర్వాసు దేవోఽధిదేవతా. 262

ఏవమేతస్యాఽనుపూర్వీం వదంతిభరతాదయః,

తా. పతాకహస్తమున అంగుష్ఠతర్జనులు వంచబడినయెడ ఆరాశ
హస్తమగును. ఇది పూర్వకాలమునందు అగస్త్యమహామునివలన సప్తసము
ద్రములను ఆపోశనము చేయునపుడు పుట్టెను. ఇది మిశ్రజాతి. దీనికి అగ
స్త్యుడు ఋషి. పాటలవర్ణము. వాసుదేవుడు అధిదేవత. దీని అనుపూర్వి
ఇటువంటిదని భరతాదులు చెప్పిరి.

వినియోగము:—

ఆపోశనే బ్రాహ్మణానామాశీర్వచనకర్తృణి. 263

విటానాంప్రియవైముఖ్యే కేశానాంచ విశీర్ణకే,
ఆయాహి శీఘ్రమిత్యుక్తౌ సంధ్యాకర్తృప్రదక్షిణే. 264

లలాటస్వేదహరణే కజ్జలా లేపనే దృశోః,
ఏవమాదిష్యయుజ్యంతే ఆరాశకరభావనాః. 265

తా. బ్రహ్మణులయొక్క ఆహారము, అగ్నిగ్వాదము చేయుట, విటుల ప్రియవైముఖ్యము, వెండ్రుకలు చిక్కుదీయుట, వేగమురమ్మనుట, సంధ్యా కర్తమునందలి ప్రదక్షిణము, నొసటిచెప్పటమొనయుట, కన్నులకు కాటుక పెట్టుట మొదలగువానియందు ఈ హస్తము చెల్లును.

౮. శుకతుండహస్తలక్షణమ్.

అస్మిన్ననామికావక్త్రా
శుకతుండకరోభవేత్,

తా. ముందుచెప్పిన ఆరాళహస్తమందు అనామిక వంచబడెనేని శుకతుండహస్తమగును.

వినియోగము:—

బాణప్రయోగే కుంతార్థేమర్తోక్తాపుగ్రభావనే. 266
శుకతుండకరోజ్ఞేయో భరణాగమవేదిభిః,

తా. బాణప్రయోగము, ఈటె, మర్తమైనమాట, తీక్షణభావము వీని యందు దీహస్త ముపయోగింపబడును.

గ్రన్థాంతరస్థ శుకతుండహస్తలక్షణమ్.

వక్రేపతాకత్తరన్యనామికౌ శుకతుండకః. 267
నటయిత్యాప్రేమకోపనాథమ్ప్రీతిసదాశివమ్,
దుర్గాయాః శుకతుండాభ్యో దుర్వాసాఋషిరుచ్యతే. 268
ద్విజాన్వయశ్శోణవర్ణో దేవతాఽస్య మరీచికః,

తా. పతాకహస్తమందు తర్జనస్థనామికలు వంచబడేనేని శుకతుండ హస్తమగును. ఇది సదాశివునిపై పార్వతీదేవికి ప్రణయకలహము గలిగి నప్పుడు పార్వతీదేవియందుపుట్టెను. ఇది బ్రహ్మణజాతి. ఋషి దుర్వాసుఁడు. రక్తవర్ణము. మరీచి అధిదేవత.

వినియోగము:—

బ్రహ్మస్త్రస్యాస్తుఖాగ్రేచ కౌటిల్యే పరివర్తనే. 269

భిజ్డిపాలేచ భావ్యర్థే క్రమణే కలహేఽపిచ,

అనాదరే ప్రేమ కోపే ఆశయేచ విసర్జనే. 270

ద్యూతాక్ష పాతే కుంతార్థే శుకశారినిరూపణే,

ఉగ్రభావేచ మర్తోక్తౌ తామ్రే బ్రహ్మణజాతిజః. 271

శుకతుండకరోభావ నేతృభిఃపరికీర్తితః,

తా. బ్రహ్మస్త్రము, మొగముతుద(ముక్కు), వంకర, మార్పు, భిండ్ పాలమను ఆయుధము, నడవఁబోవువిషయము, దాటుట, కలహము, ప్రీతి లేమి, ప్రణయకలహము, అభిప్రాయము, విడుపు, జూదపు పాచికలు వేయుట, ఈటె, చిలుకగోరువంకలను జూపుట, ఉగ్రభావము, మర్తోక్తి, తామ్రవర్ణము వీనియందు బ్రహ్మణజాతియైన ఈహస్తము చెల్లును.

౯. ముష్టిహస్తలక్షణమ్.

మేళనాదఙ్గులీనాఞ్చ

కుఞ్చితానాంతలాస్తరే.

272

అఙ్గుష్ఠేనోపరియుతో

ముష్టిహస్తోఽయముచ్యతే,

తా. నాలుగువ్రేళ్లను జేర్చి యరచేతిలానికివంచి యంగుష్ఠమును మించఁజేర్చునెడ ముష్టిహస్తమగును.

వినియోగము:—

స్థిరేకచగ్రహేదాధ్యేవస్తావదీనాంచ ధారణే. 273

మల్లనాంయుద్ధభావేచ ముష్టిహస్తోఽయముచ్యతే,

తా. స్థిరమునుట, సిగబట్టుట, దృఢత్వము, పదార్థములఁబట్టుకొనుట, జెట్టిలజగడము వీనియందు ఈముష్టిహస్తము వినియోగింపఁబడును.

గ్రంథాంతరథ ముష్టిహస్తలక్షణమ్.

మధ్యోపరికృతాంగుష్ఠో ముష్టిర్నష్ట్యాకృతిఃకరః. 274

మధుకైటభయోర్యుద్ధజాతోవిష్టోరయంకరః,

అమరేంద్రోఽబుషిర్మీలశూద్రశ్చంద్రోఽధిదేవతా. 275

తా. నడిమివ్రేలిమించ అంగుష్ఠమునుమడిచి పిడికిలిపట్టఁబడెనేని యది ముష్టిహస్తమగును. అది విష్ణువు మధుకైటభులతో యుద్ధము చేయుకాల మందు విష్ణువువలనపుట్టెను. ఇది శూద్రజాతి. దీనికి. బుషి అమరేంద్రుడు. వర్ణము నీలము. చంద్రుడు అధిదేవత.

ఆలమ్బునేమధ్యభావే ఫలే సజ్కేతభావనే,

భద్రార్థే బలిదానేచ ప్రణామే ప్రాకృతైఃకృతే. 276

ఊరుసంపహనే ఘంటాగ్రహణేఽతిప్రథావనే,

లాఘవే మల్లయుద్ధేచ ఫేటకాదిగ్రహేస్థిరే. 277

కచాకర్షేముష్టిఘాతే గదాకుంతాదిధారణే,

నీలవర్ణేశూద్రజాతౌ ముష్టిహస్తోఽయముచ్యతే. 278

తా. పట్టు, నడుము, ప్రయోజనము, సంకేతము, క్షేమము, బలియిచ్చుట, ప్రాకృతజనుల నమస్కారము, గట్టిపట్టు, గంటనుపట్టుట, వడిగా పరుగెత్తుట, లేలిక, జెట్టిపోట్లాట, కేడెము మొదలయినవానిని పట్టుట, నిలుకడ, తలవెండ్రుకలుపట్టుట, పిడికిటిపోటు, గద యాటె మొదలయిన ఆయుధములనుపట్టుట, నీలవర్ణము, శూద్రజాతి వీనియందు ఈహస్తము వినియోగింపఁబడును.

౧౦. శిఖరహస్తలక్షణమ్.

చేస్తుప్తిరున్న తాంగుష్ఠ
స్పృవ శిఖరగ కరః,

తా. ముందుచెప్పిన ముష్టిహస్తమందు అంగుష్ఠమును పొడవుగా నెత్తినయెడ శిఖరహస్తమగును.

వినియోగము:—

మదనే కార్దుకేస్తమ్భే నిశ్శబ్దే పితృతర్పణే. 279

ఓష్ఠేనాథేచరదనే ప్రవిష్టే ప్రశ్నభావనే,
అక్లేనాఽస్తీతి వచనే స్తురణేఽభినయాంతరే. 280

కటిబంధాకర్షణే చ పరిరమ్భవిధౌధవే,
శక్తితోమరయార్థోక్షే ఘట్టానాదే చవేషణే. 281

శిఖరోయుజ్యతేసోఽయం భరతాగమవేదిభిః,

తా. మన్నఘండు, ధనుస్సు, స్తంభము, శబ్దములేమి, పితృతర్పణము, పెదవి, పెనిమిటి, దంతము, ప్రవేశించుట, ప్రశ్నచేయుట, అపయవము, లేదనుట, తలఁచుట, ఇతరాభినయము, నడుముకట్టు నీడ్చుట, కాంగిలింత,

ప్రియుఁడు, శక్త్యాఁగఁగ తోమరాయఁధములను ప్రయోగించుట, ఘంటా నాదము, పేషణము వీనియందు ఈ హస్తము ఉపయోగింపఁబడును.

గ్రంథాంతరస్థ శిఖరహ స్తలక్షణమ్.

ముష్టిరూర్ధ్వాకృతాంగుష్ఠః సవవ శిఖరః కరః. 282

సుమేరుం కార్దుకీకృత్య తన్త ధ్యే చంద్ర శేఖరః,
హస్తేన యేన జగ్రహసోఽభవచ్ఛిఖరఃకరః. 283

శిఖరో మేరుధనుషో జాత స్తస్య ఋషిర్జినః,
గంధర్వజాతిశ్శ్యామాంశురధీశో రతివల్లభః. 284

తా. ముష్టిహస్తము వైకేత్రబడిన బొటనవ్రేలుగలదయ్యెనేని శిఖర హస్తమగును. ఇది పూర్వకాలమందు శివుఁడు త్రిపురాసురులతో యుద్ధము చేయుటకు మేరుపర్వతమును విల్లుగాచేసి దాని నడిమిభాగమును బట్టు నపుడు శివునివలనఁబుట్టెను. ఇది గంధర్వజాతి. దీనికి ఋషిజనుఁడు. వన్నె చామన. అధిదేవత మన్నఁగుఁడు.

పితౄణాం తర్పణేస్థైర్యే కుటుంబస్థాపనేఽపిచ,
నాయకే శిఖరే మిత్రే తిర్యక్చ ద్దంతథావనే. 285

వ్యజనేతాలవృంతస్య భేదే కిమితి భాషణే,
శృంగారపయసోపానే చతుస్సంఖ్యా విభావనే. 286

శక్తితోమరయోర్హోక్షే ఫలాంశక పరిగ్రహే,
విలాసినినమ్రభావే లజ్జాయాం కార్దుకేస్తరే. 287

పురుషే నిశ్చయేస్తమ్భే ఘంటానాదేచ నర్తనే,
నాఽస్తీతి వచనే దానే స్థాయిభావే వినాయకే. 288

మహిషాసురమర్దన్యాం వీరాంశే హయవల్లనే,
అర్ధచంద్రాదితిలకే కబరీచిహ్నా ధారణే
ఇంద్రనీలే గాఢభావే శిఖరస్సమ్ప్రియుజ్యతే,

289

తా. పితృతర్పణము, కుటుంబమును నిలుపుట, నాయకుఁడు, శిఖరము, స్నేహితుఁడు, అర్ధముగఁ బట్టినయెడ భండ్లుతోముకొనుట, వింజామరము, విసనకఱ్ఱ, ఏమని యడుగుట, గిండిచెంబు, నీళ్లుత్రాగుట, నాలుగని లెక్క పెట్టుట, శక్తి అను ఆయుధమును వైచుట, ఈటెను విసరుట, ఫలాంశమును గ్రహించుట, అఁడువారియడఁకువ, సిగ్గు, విల్లు, మన్నఁడు, మగఁడు, నిశ్చయము, స్తంభము, గంటవాయించుట, బోగమాట, లేడనుట, ఈవి, నిలుకడ గలిగియుండుట, పిళ్ళారి, మహిషాసురమర్దని, వీరుఁడు, గుఱ్ఱమును దాఁటించుట, అర్ధచంద్ర తిలకము మొదలగునవి, కొప్పుగురుతును పూనుట, ఇంద్రనీలము, దృఢత్వము వీనియందు ఈ హస్తము ఉపయోగింపఁబడును.

౧౧. కపిత్థహస్తలక్షణమ్.

అంగుష్ఠమూర్ధ్ని శిఖరే
వక్రీతా యది తర్జనీ.
కపిత్థాఖ్యకరస్సోఽయం
తన్నిరూపణముచ్యతే,

290

తా. ముందుచెప్పిన శిఖరహస్తము అంగుష్ఠమువై చూపుడువ్రేలు వంచఁబడెనేని కపిత్థహస్తమగును.

వినియోగము:—

లక్ష్మ్యంచైవ సరస్వత్యాం వేష్టనే తాళధారణే.
గోదోహనేచాఽంజనేచ లీలాత్త సుమధారణే,

291

చేలాఞ్చలాది గ్రహణే పటస్యైవా ౭వకుణ్ఠనే. 292
ధూపదీపార్పనేచాపి కపిత్థ స్సంప్రయుజ్యతే,

తా. లక్ష్మీదేవి, సరస్వతి, చుట్టుట, తాళమునుపట్టుట, పాలుపిడు
కుట, కాటుక పెట్టుకొనుట, వినోదముగా పూలచెండ్లు ధరించుట, కొంగు
మొదలగువానిని పట్టుకొనుట, గుడ్డ ముసుగువేసికొనుట, ధూపదీపార్పనము
వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగింపఁబడును.

గ్రంథాంతరస్థ కపిత్థహస్తలక్షణమ్.

శిఖరాంగుష్ఠ తర్జనౌ లగ్నౌ చే త్సకపిత్థకః. 293

సముద్రమథనేపూర్వం మందరాకర్షణోచితః,
జాతః కపిత్థః శ్రీనిష్ఠోర్నారదో ఋషిరుచ్యతే. 294
ఋషిజాతి ర్గౌరవర్ణః పద్మగర్భోఽధిదేవతా,

తా. శిఖరహస్తమునందలి బొటనచ్రేలును చూపుదుచ్రేలును చేర్చు
బమనెడ కపిత్థహస్తమగును. పూర్వకాలమునందు సముద్రమును చిలుకు
టకు అనుకూలముగా మందరపర్వతమును పట్టునపుడు ఈకపిత్థహస్తము విష్ణు
పువలనఁబుట్టెను. ఇది ఋషిజాతి. దీనికి ఋషి నారదుఁడు. పద్మము తెలుపు.
అధిదేవత పద్మగర్భుఁడు.

వినియోగము:—

మంథానాకర్షణేలక్ష్మ్యాం ధూప దీప నివేదనే. 295

వరాటకానాం విత్తేపే వహనేఽఙ్కుశవజ్రయోః,

తేషణగ్రహణేతాళధారణే నాట్యదర్శనే. 296

లీలాబ్జధారణేవాణ్యాం జపదామ నిరూపణే,

పేషణే యావకా దీనాం చేలాఞ్చుల సమాహృతౌ.

ఋషిజాతౌ గౌరవర్ణే కపిత్థోఽయం నియుజ్యతే,

తా. కవ్వమునుబట్టి చిలుకుట, లక్ష్మీ, ధూపదీపములను నివేదించుట, గవ్వలను ఎగజిమ్ముట, అంకుశవజ్రాయుధములనుపట్టుట, ఒడినెలమి పుట, తాళముపట్టుట, నాట్యమునుజూపుట, వినోదముగా తామరపువ్వు చేతపట్టు కొనుట, సరస్వతిజవమాలికను ధరించుట, లత్తుక మొదలగునానిని మొదలుపుట, కొంగునులాగుట, ఋషిజాతి, గౌరవర్ణము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౨. కటకాముఖహస్తలక్షణమ్.

కపిత్థ తర్జనీచోర్ధ్వం

మిశ్రితాంగుష్ఠమధ్యమా.

298

కటకా ముఖ హస్తోఽయం

కీర్తితో భరతాదిభిః,

తా. ముందుచెప్పిన కపిత్థహస్తమందు చూపుడువ్రేలు నడిమివ్రేలి తోను బొటనవ్రేలితోను జేర్చి పట్టుబడునేని కటకాముఖహస్తమగును.

వినియోగము:—

కుసుమాపచయేముక్తాస్రజాందామ్నాంచధారణే. 299

శరమందాకర్షణేచ నాగవక్త్రప్రదానకే,

కస్తూరికాదివస్తూనాం పేషణే గంధవాసనే.

300

వచనేదృష్టిభావేచ కటకాముఖవిష్యతే,

తా. పువ్వులుకొయుట, ముత్యాలదండ పూలదండలు ధరించుట, బాణ

మెల్లగా ఆకర్షించుట, ఆకుమడుపులిచ్చుట, కస్తూరిమొదలగు ద్రవ్య కలుపుట, వాసనద్రవ్యములు చేర్చుట, మాట, చూపు వీనియందు స్త ముఖయోగింపఁబడును.

గ్రంథాంతరస్థ కటకాముఖలక్షణమ్.

త్యంగుష్ఠయుతఃక్షిప్తః కపిత్థః కటకాముఖః. 301

భ్యస్యతోధనుర్విద్యాం గుహాదీశ్వరసన్నిధౌ,
టకాముఖహస్తోఽభూద్భార్గవోఽఋషిరుచ్యతే. 302

కివజాతిస్వర్ణవర్ణో రఘురామోఽస్య దేవతా,

తా. కపిత్థహస్తముయొక్క బొటనవ్రేలు ఎత్తి పట్టఁబడునేని కటకాముఖహస్త మగును. శివునియొద్ద కుమారస్వామి విలువిద్య నేర్చునపుడు ముఖహస్తము పుట్టెను. ఇది దేవజాతి. దీనికి ఋషిభార్గవుఁడు. స్వర్ణం. అధిదేవత రఘురాముఁడు.

నాగము:—

సుక్తాస్రజాంపుష్పదామ్నాం చామరాణాంచ ధారణే.

కర్ణణేశరాదీనాం దర్పణాభిముఖగ్రహే,
నీనవహనేవృంత భేదనే దంతధావనే. 304

ససుమాపచయే నాగవల్లిదళపరిగ్రహే,
స్తూరికాదినిష్పేషే వారస్త్రీణాం నిగూహనే. 305

సనురాకర్ణణే చక్రధారణేవ్యజనగ్రహే,
స్వర్ణవర్ణే దేవజాత్యాం యుజ్యతే కటకాముఖః. 306

తా. ముత్యాలనరము, పూలదండ, వింజామరము వీనిని ధరించుట; ముమొదలైనవానిని ఆకర్షించుట, అద్దము నెదుటికితెచ్చుట, కణ్డముల, తొడిమనుత్రుంచుట, పండ్లుతోముట, పువ్వులతోయుట, ఆకుమడు

పులిచ్చుట, కస్తూరి మొదలగు వస్తువులను మెదుపుట, బోగమువారి కాఁగి
లింత, వింటినితిగుచుట, చక్రాయుధమును ధరించుట, విసనకట్టిపట్టుట, బం
గారువన్ని, దేవజాలి వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౩. సూచీహస్తక్షణమ్.

ఊర్ధ్వం ప్రసారితా యత్ర
కటకా ముఖతర్జనీ,
భవేత్సూచీకరస్సోఽయం
కీర్తితో భరతాగమే.

307

తా. ముందుచెప్పిన కటకాముఖహస్తమునందలి చూపుడుచేతులు
పొడుగుగా చాచబడినయెడ సూచీహస్తమగును.

వినియోగము:—

ఏకార్థేఽపి పరబ్రహ్మ భావనాయాం శతేఽపిచ,
రవౌనగర్యాం లోకార్థే తథేతి వచనేఽపిచ. 308

యచ్ఛబ్దేఽపిచ తచ్ఛబ్దే వ్యజనార్థేఽపితర్జనీ,
కార్శ్యశలాకావపుషోరాశ్చర్యే వేణిభావనే. 309

చత్రే సమర్థకోణేచ రోమాశ్యాంభేరిభేదనే,
కులాలచక్రభ్రమణే రథాంగే మండలేతథా, 310

వివేచనేదినాంతేచ సూచీహస్తఃప్రకీర్తితః,

తా. ఒకటి అనుట, పరబ్రహ్మనిరూపణము, నూరు అనుట, నూర్వంద్రుడు,
నగరము, లోకము అనుట, అట్లు అనుట, ఎవడు ఎవతె ఏదీయనుట, వాడు
అమె అదియనుట, విసనకట్టి, వెరపించుట, కృశించుట, సలాక, దేహము,

అశ్వర్యపడుట, జడచూపుట, గొడుగు, నేర్పరితనము, ఘూలతనము, నూగారు, భేరినాయించుట, కుమ్మరవాని చక్రములిరుగుట, బండిచక్రము, నమూనాము, వివరించుట, నాయంకాలము వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థ సూచీముఖహస్తలక్షణమ్.

సూచీముఖో భవేదూర్ధ్వం కటకాముఖతర్జనీ. 311

అహమేక ఇతిబ్రహ్మ నిర్దేశమకరోద్యతః,
తస్మాద్విరించి నో జాతః సూచిరస్య ఋషీరవిః. 312
దేవజాతి శ్వేతవర్ణో విశ్వకర్తృఽధిదేవతా,

తా. కటకాముఖహస్తమయొక్క చూపుడువ్రేలు వైకృత్తబడెనేని సూచీముఖహస్తమగును. పూర్వకాలమునందు బ్రహ్మ నేనొకడనె యని నిర్దేశించునపుడు ఆ బ్రహ్మవలన ఈ సూచీహస్తము పుట్టెను. ఇది దేవజాతి. దీనికి ఋషి సూర్యుడు. వర్ణము శ్వేతము. అధిదేవత విశ్వకర్త.

వినియోగము:—

స్లాఘాయాం సత్యవచనే దూరదేశనిరూపణే. 313

ప్రాణార్థే చ పురోగేఽపి ఏకసంఖ్యానిరూపణే,
సంఖ్యాయాం విజనే నాశే సాధువాచే నిరీక్షణే. 314

తథేతి వచనే లోకే పరబ్రహ్మనిరూపణే,
ఏకార్థే ఽపిశలాకాయాం రథాజ్ఞ ప్రమణేరవౌ. 315

ఉదయాస్తమయేభాణే గూఢనాయకదర్శనే,
శిలీముఖే చ యచ్ఛబ్దే తచ్ఛబ్దేలోహ నాళయోః. 316

తర్జనే, నీచసంబుద్ధౌ శ్రవణే విరహే స్త్వతౌ,
 మ్రాణే చక్షావ్స్వే తవర్ణే దర్శనే సూచికః కరః. 317

తా. క్లాఘించుట, నిజము, దూరమునుజూపుట, ప్రాణమునుట, ముందుగఁబోవువానిజూపుట, ఒకటి అనుట, సంధ్యాకాలము, ఏకాంత ప్రదేశము, తూడు, బాగునుట, చూపు, అట్లేయనుట, లోకము, పరబ్రహ్మ నిరూపణము, ఒకటేయనునర్థము, సలాక, చక్రమునుత్రివ్వట, సూర్యుడు, ఉదయాస్తమయములు, బాణము, రహస్యముగ నాయకునిజూపుట, అటుగు గలబాణము, ఏది అది అనుట, ఇనుము, కమ్మి, జెదరించుట, నీచునిపిలుచుట, వినుట, విరహము, తలఁచుట, ముక్కు, పక్షిముక్కు, తెలుపు, చూచుట వీనియందు ఈహస్తము వినియోగపడును.

౧౪. చంద్రకలాహస్తలక్షణమ్.

వినియోగము:—

సూచ్యామఙ్గుష్ఠమోక్షేతు
 భవేచ్ఛంద్రకలాకరః,
 ఏషాచంద్రకలాచంద్ర
 కలాయామేవయుజ్యతే.

318

తా. ముందుచెప్పిన సూచీహస్తమునందు బొటనచ్రేలిని విడిచినయెడ చంద్రకలాహస్తమగును. ఈ చంద్రకలాహస్తము కలామాత్రచంద్రునియందు వినియోగింపబడును.

౧౫. పద్మకోశహస్తలక్షణమ్.
అజ్ఘుభ్యో విరళాగ కిఞ్చిత్
కుఞ్చితా స్తలనిమ్నగాః,
పద్మకోశాభిధో హస్త
స్తన్నిరూపణముచ్యతే.

319

తా. అయిదుచేళ్లు ఎడముగాచాచి కొంచెము వంచి అరచేయిపట్ల మగునట్లు పట్టబడునెడ పద్మకోశ హస్తమగును.

వినియోగము.—

ఫలేబిల్వకపిత్థాదౌ స్త్రీణాంచ కుచకుమ్భయోః,
వర్తులేకందుకే స్వల్పభోజనే పుష్పకోశకే. 320

సహకారఫలే పుష్పవర్షేమంజరికాదిషు,
జపాకుసుమభావే లపిఘంటారూపవిధానకే. 321

వస్త్రీకే కుముదేలవ్యండే పద్మకోశోలభిధీయతే,

తా. మారేడుపండు, వెలగపండు, స్తనములు, వట్టువ, చెండు, అల్పాహారము, పూమొగ్గ, మామిడిపండు, పూలవాన, పూగుత్తి మొదలగు నది, మంకెనపువ్వు, ఖంటారూపమునుజూపుట, పాములపుట్ట, నల్లకలువ, గుడ్డు వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థ పద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

వరశ్వేతామ్బుజాకారః పద్మకోశోలభిధీయతే. 322

చక్రాధే పద్మనికరైశ్శమ్భుపూజాం వితన్వతః,
నారాయణా త్పద్మకోశోజాతః పద్మధరోఽముషిః. 323

యతాస్వయః కిన్నరాంశో అధిదేవోఽస్య భార్గవః,

తా. శ్రేష్ఠమయిన తెల్లదామర యాకృతిగా పట్టబడునది పద్మకోశ హస్తమనఁబడును. పూర్వకాలమునందు చక్రాయుధముకొఱకు పద్మములచేత శివపూజఁజేయుచున్న విష్ణుదేవునిపలన ఈపద్మకోశహస్తముగలిగెను. ఇది యతాశాలి. కిన్నరాంశము. దీనికి పద్మధరుఁడు ఋషి. భార్గవుఁడు అధిదేవత. వినియోగము:—

శుండాయాం థాశథ శ్చేచ హేమరా ప్యాదిభాజనే. 324

ధమ్నిల్లే చ మితార్థే చ లావణ్యే సాధువాదనే,

ఘంటాయాం కందుకే పద్మేవస్త్రీకే వస్తులేస్తనే. 325

నారికేళే చూతఫలే కర్ణికారేచదర్పణే,

శాఖానతౌపుష్పవర్షక బలేఽండవి కాసనే. 326

బిల్వేకపిత్తే యుజ్యేత పద్మకోశాహ్వాయః కరః,

తా. పినుగుతొండము, ధళిశయనుకాంతి, బంగారు వెండి మొదలగువాని పాత్రము, కొప్పు, కొలదియనుట, అందము, బాగు అనుట, ఘంట, పుట్ట చెండు, తామర, పుట్ట, గుండ్రన, కుచము, టెంకాయ, మామిడిపండు, కొండగోగు, అద్దము, కొమ్మవంగుట, పూలవాస, కబళము, గుడ్డుపగులుట, మారేడుపండు, వెలగపండు వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును.

౧౬. సర్పశీర్షహస్తక్షణమ్.

పతాకతల నిమ్నత్వా

త్సర్పశీర్షకరోభవేత్.

327

తా. పతాకహస్తముయొక్క అరచెయ్యి కొంచెముపల్లముగ వంచఁబడినయెడ సర్పశీర్షహస్తమగును.

వినియోగము: —

చంద్రనే భుజగే మందే ప్రోక్షణే పోషణావిషు,
దేవర్ష్యదకదానేషుహ్యంఽఽస్సాలే గజకుమ్భయోః. 328.
భుజాస్సాలే తు మల్లానాం యుజ్యతే సర్వశీర్షకః,

తా, గండము, పాము, మెల్లగాననుట, నీళ్ళు చిలుకరించుట, ప్రోచు
ట మొదలగునవి, దేవర్షి తర్పణములు, వినుగు కుంభస్థలములను చరచుట,
జెట్టిలు భుజముచరచుట వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగపడును.

గ్రంథాంతరస్థ సర్వశీర్షహస్తలక్షణమ్.

పతాకే నిమ్నమధ్యత్వం సర్వశీర్ష ఇతిస్త్రుతః. 329

నిరీక్ష్యనిర్జరాస్థితాన్కరవిన్యాసపూర్వకమ్,
బలింపశ్చయితుంఖర్వో భవేయమితిభాషతః. 330

వామనాత్సర్వశీర్షోఽయం వాసవో ఋషిరుచ్యతే,
హరిద్వర్షో దేవజాతిః కాలకంఠోఽధిదేవతా. 331

తా. పతాకహస్తమునందలి అరచేయి పల్లముగాపట్టబడునేని సర్వ
శీర్షహస్తమగును. పూర్వకాలమునందు బలిచక్రవర్తికి వెరచి తన్ను శరణు
చొచ్చినదేవతలగుగూర్చి విష్ణుదేవుడు 'వామనావతారమెత్తి బలినివంచించి
మిమ్ముకాపాడెద' నని చేయించాచి చెప్పనపుడు ఆవామనునివలన ఈసర్వ
శీర్షహస్తముపుట్టెను. ఇది దేవజాతి. దీనికి ఇంద్రుడు ఋషి. కనుపువర్ణము.
శివుడు ఆధిదేవత.

వినియోగము: —

కుంభుమే పద్మభావేఽపి ప్రాణాయామనిరూపణే,
ముఖప్రక్షాళనవిధౌ దానవేళావివేచనే. 332

అభినయ—6

చందనేచ గజే ఖర్యే మల్లాస్ఫాలేచ లాలనే,
క్షీరే నీరేచ కాశ్మీరే లజ్జాయాం గోప్యకేశికా. 333

ప్రతిమాయాం పయఃపానే లీనే సత్పురిభాషణే,
దేవజాతౌ హరిద్వల్లే యుక్తమిత్సుత్తిరీకృతౌ. 334

పటవాసపరిక్షేపే చందనాదినిలేపనే,
కుచాదిగ్రహణే స్త్రీణాం సర్పశీర్షో నియుజ్యతే. 335

తా. కుంకుమము, ఆదుసు, ప్రాణాయామమునుజూపుట, మొగము కడుగుకొనుట, దానకాలమునునిరూపించుట, గందము, ఏనుగు, పొట్టి వాడు, జెట్టిలుభుజముచరచుట, బుజ్జగించుట, పాలు, నీరు, కుంకుమపువ్వు, సిగ్గు, దాచడగినవస్తువు, పసిబిడ్డ, బొమ్మ, నీళ్ళుత్రాగుట, వికృతము, మంచి దనుట, దేవజాతి, పనుపువన్నె, తగుననుట, గంధపుపొడిచల్లుట, గందము మొదలగువానిపూత, స్తనము మొదలగువానిని పట్టుకొనుట వీనియందు ఈనాస్త్రము వినియోగించును.

౧౭. మృగశీర్షహస్తక్షణమ్.

అస్తికాకనిష్ఠికాఙ్గుత్థే
ప్రసృతే మృగశీర్షకః,

తా. ముందుచెప్పిన సర్పశీర్షహస్తమందలి చిటికెనవ్రేలును బొటన వ్రేలును చాచఃబడునేని మృగశీర్షహస్తమగును.

వినియోగము:—

స్త్రీణామర్థేకపోలేచ క్రమ మర్యాదయోరపి. 336
భీతీవివాదే నైవధ్యేఽప్యవాసేచ త్రిపుండ్రకే,

ముఖాముఖేరంగవల్యాం పాదసంవాహనేఽపిచ. 337

సర్వసప్తేళనేకార్యే మందిరే ఛత్రధారణే,
సోపానేపదవిన్యాసే ప్రియాహ్వయే తదైవచ. 338

సంఖ్యా రేచ ప్రయుజ్యేత భరతాగమకోవిదైః,

తా. స్త్రీవిషయము, చెక్కిలి, క్రమము, మర్యాద, వెరపు, వాడు, అలంకారము, ఉనికిపట్టు, త్రిపుండ్రము పెట్టుకొనుట, ఎదురెదురు, ముగ్గు, కాళ్ళుపినుకుట, అన్నిటినిహూర్చుట, ఇల్లు, గొడుగుబట్టుకొనుట, మెట్టు, అడుగు పెట్టుట, ప్రియులనుబిలుచుట, తిరుగుట వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థ మృగశీర్షహస్తలక్షణమ్.

ఉర్ధ్వగశ్చతురాంగుష్ఠో మృగశీర్షకరః స్పృతః. 339

శివంప్రతితపః కర్తుం ధారయిత్వా త్రిపుణ్డ్రకమ్,
మృగశీర్షోఽభవద్ధౌర్యాః ఋషిరస్య మృకండుజః. 340
ఋషిజాత శ్శుభ్రవర్షోఽధిదేవస్తు మహేశ్వరః,

తా. చతురహస్తాంగుష్ఠము వెలువలికెత్తబడెనేని మృగశీర్షహస్త మాను. మహేశ్వరునిగూర్చి తపస్సుచేయుటకు పార్వతీదేవి త్రిపుండ్రము నుధరింపఁగా ఈహస్తము పుట్టెను. ఇది ఋషిజాతి. దీనికి ఋషి మార్కండే యుండు. వర్ణము తెలుపు. అధిదేవత మహేశ్వరుండు.

వినియోగము:—

భిత్తైవిచారే సమయే ఆవాసే ఛత్రధారణే. 341

పద్మిన్యామపిశంఖిన్యాం హస్తీన్యాం మందవాచకే,
లేపనే చందనాదీనాం స్త్రీణామభినయక్రమే. 342

తిరస్కరిత్యాం సోపానే సాక్షాత్కారేఽపిచక్రమే,
త్రిపుండ్రధారణేచైవ వితర్కేచ మృగాననే. 343

అస్తదర్థే శరీరేచ సంజ్ఞాపూర్వసమాహృతా,
ఋషిజాతౌ శుభ్రవర్ణే మృగశీర్షకరః స్మృతః. 344

తా. గోడ, విచారము, సమయము, నివాసస్థానము, గొడుగుపట్టుట, పద్మినీ శంఖినీ హస్తినీజాతిస్త్రీలు, మెల్లగాననుట, గండము మొదలగువాని పూత, స్త్రీలభినయము, త్రిపుండ్రధారణము, వితర్కము, మృగము యొక్క మొగము, నేను అనుట, దేహము, నైగచేగ్రహించుట, ఋషిజాతి, తెల్లవన్నె వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగించును.

౧౮. సింహముఖహస్తలక్షణమ్.

మధ్యమానామికాగ్రాభ్యా
మణ్డుష్టా మిశ్రితో యది,
శేషా ప్రసారితౌ యత్ర
స సింహ ముఖఈరితః. 345

తా. నడిమివ్రేలు ఉంగరపువ్రేలు ఈరెంటినినలను బొటనవ్రేలితోఁ జేర్చి తక్కినవ్రేళ్ళను జాచిపట్టినయెడ సింహముఖహస్తమగును.

వినియోగము:—

విద్రుమే మాక్తికేచైవ సుగంధేఽలకస్పర్శనే,
ఆకర్ణనేచ పృషతి మోక్షార్థే హృదిసంస్థితః. 346

హామేశశే గజేదర్భచలనేపక్షదామని,
సింహాననే వైద్యపాక శోధనే సింహవక్త్రకః. 347

తా. పగడము, ముత్యము, మంచివాసన, ముంగురులదిద్దుట, విసుట, నీటిబొట్టు, (రొమ్మున నిలిపినయెడ) మోక్షవిషయము, హోమము, కుండేలు, ఏనుగు, దర్భచువిదలించుట, తామరపూలదండ, సింహముయొక్క మొగము, వైద్యుఁడు, మందు, పంటనుకోధించుట వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౯. లాఙ్గూలహస్తలక్షణమ్.

పద్మకోశేనామికాచే
న్నమ్రాలాఙ్గూలకోభవేత్,

తా. పద్మకోశహస్తమందు ఉంగరపువ్రేలు పంచిపట్టిన యెడ లాంగూలహస్తమగును.

వినియోగము:—

లికుచస్య ఫలేబాలా కుచే కల్వారకే తథా, 348

చకోరే క్రముకేబాల కిజ్జీణ్యాం ఘృటికాదికే,

చాతకేయుజ్య తేచాఽయం లాఙ్గూల కరనామకః. 349

తా. గజనిమ్మపండు, పడుచులచన్నులు, వాసనగల ఎఱ్ఱకలువ, చకోరము, పోక, చిరుగజ్జెలు, రసగుండు మొదలగునవి, చాతకపక్షి వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థ లాఙ్గూలహస్తలక్షణమ్.

మధ్యమాఙ్గుష్ఠ తర్జన్యః నారికేళాక్షవత్కృతాః,

లాఙ్గూలోనామికావక్త్రా ప్రోన్నతాచ కనిష్ఠికా. 350

క్షీరోధిజః కాలకూటః గుళికాకృతికఃపురా,
 లాఙ్గాలో హరసజ్జాతో ఋషిః క్రౌఞ్చవిదారణః. 351
 సిద్ధజాతిస్వర్ణవర్ణః పద్మా తస్యాఽధిదేవతా,

తా. నడిమిచేలు, బొటనచేలు, చూపుడుచేలు వీనిని బెంకాయ
 కన్నుల తీరుననిలిపి ఉంగరపుచేరినివంచి, చిటికెనచేరినిపైకెత్తిపట్టిన లాం
 గూలహస్తమగును. ఈహస్తము పూర్వకాలమునందు పాలనముద్రమునందుఁ
 బుట్టినకాలకూటవిషమును మ్రింగుటకై శివుఁడు గుళికగాఁ జేసినపట్టినపుడు
 శివునివలనఁబుట్టినది. దీనికి ఋషి కుమారస్వామి. సిద్ధజాతి. బంగారు వన్నె.
 అధిదేవత లక్ష్మీ.

వినియోగము:—

ద్రాక్షాఫలేచ రుద్రాక్షే చుబుకగ్రహణేఽపిచ. 352
 కుచప్రరోహే క్రముకే కింక్రణ్యాముత్పలే ఫలే,
 విద్రుమేచ మితగ్రాసే నక్షత్రే బదరీఫలే. 353
 వర్తులాయాం మల్లికార్దౌ చకోరే చాతకేఽల్పకే,
 కరకాయాం సిద్ధజాతౌ హరీతక్యాం సువర్ణకే. 354
 ఏవమాదిషుయుజ్యేత హస్తోలాఙ్గాలసంజ్ఞకః,

తా. ద్రాక్షపండు, రుద్రాక్ష, గడ్డముపట్టుకొనుట, మొలకచన్ను,
 పోక, చిరుగజ్జెలు, కలువ, పండు, టగడము, కొద్దిపాటికబళము, నక్షత్రము,
 రేగుపండ్లు, వట్టువ, మల్లెపువ్వు, చకోరపక్షి, చాతకపక్షి, అల్పవస్తువు, పడ
 గట్లు, సిద్ధజాతి, కరకకాయ, బంగారు ఇవి మొదలగువానియందు ఈహ
 స్తము వినియోగించును.

౨౦. సోలపద్మహస్తలక్షణమ్.

కనిష్ఠాద్యా చ ర్హితాశ్చే
ద్విరళా సోలపద్మకః.

355

తా. చిటికెనల్లు మొదలగు వ్రేళ్లు నందులు గల
విగాత్రిప్పి పట్టబడినయెడ సోలపద్మహస్తమగును.

వినియోగము:—

వికచాబ్జేకపిత్థాది ఫలైఽప్యవర్తకేకుచే,
విరహేముకురేపూర్ణచంద్రే సౌందర్యభాజనే. 356

ధమ్నిల్లే చంద్రశాలాయాం గ్రామేఽప్యర్థతకోపయోః,
తటాకేశకటే చక్రవాకే కలకలారవే. 357

శ్లాఘనేసోలపద్మశ్చ కీర్తితో భరతాగమే,

తా. విరిసినతామర, వెలగ మొదలగుపండు, తిరుగుడు, చన్ను,
ఎడబాటు, అద్దము, పూర్ణచంద్రుడు, సౌందర్యపాత్రము, కొవ్వ, మేడ
మీదియిల్లు, డోరు, ఎత్తు, కొవము, చెరువు, బండి, చక్రవాకపక్షి, కలక
ధ్వని, మెప్పు వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థ సోలపద్మహస్తలక్షణమ్.

వ్యావృత్తికరణం యత్ర సభవేదలపల్లవః. 358

వ్యావృత్తహస్తః కలశనవనీతముమఃపురా,
జజ్ఞేఽలపల్లవః కృష్ణాత్ వసంతోఽబుషిరుచ్యతే 359
గంధర్వజాత శ్శ్యామాంశురధీశోఽస్య దినేశ్వరః,

తా. వ్రేళ్ళనువిరళముగఁ ద్రిప్పినయెడ అలపల్లవహస్తమవును. ఈ యలపల్లవహస్తము పూర్వము పాలు వెన్నలుదొంగిలించిన కృష్ణనివలనఁ బుట్టెను. ఇది గంధర్వజాతి. దీనికి వసంతుఁడు ఋషి. శ్యామమువర్ణము. సూర్యుఁడు అధిదేవత.

వినియోగము:—

హైయంగవీనే విరహే మాళౌమోదకభావనే. 360

పుల్లపద్దేచ మంజర్యాం కిరీటే వర్తులేఽపిచ,
శ్లాఘాయాం రూపసౌందర్యే నర్తనే దుర్గసాధయోః 361
ధమ్నిల్లే చంద్రశాలాయాం మాధుర్యే సాధువాదనే,
నియుజ్యతే తాళఫలే హస్తోఽయమలపల్లవః. 362

తా. ఆప్సడుకాంచిననెయ్యి, విరహము, తల, కుడుముచుజూపుట, వికసించిన తామరపువ్వు, పూకుత్తి, కిరీటము, వర్తులము, శ్లాఘించుట, ఆకృతి, చక్కదనము, నర్తనము, గోట, మేడ, కొవ్వ, మేడమీఁదియిల్లు, మాధుర్యము, బాగుబాగు అనుట, తాటిపాడు వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౧. చతురహస్తలక్షణమ్.

తర్జన్యాద్యాస్త్రయశ్శిష్టాః
కనిష్ఠా ప్రసృతా యది,
అంగుష్ఠోఽనామికా మూలే
తిర్యక్చే చ్చతురఃకరః.

363

తా. తర్జనిమొదలైన మూడువ్రేళ్ళనుజేర్చి చిటికెనవ్రేలును చాచి అంగుష్ఠమును అనామికమూలమందడ్డముగనుంచినట్లైన చతురహస్తమగును.

వినియోగము:—

కస్తూర్యాం కిఞ్చిదప్యథే స్వర్ణతామ్రాదిలోహకే,
ఆద్వైభేదేరసాస్వాదే లోచనే వర్ణభేదకే. 364

ప్రమాణే సరసే మందగమనే శకలీకృతే,
ఆసనే ఘృతతైలాదౌ యుజ్యతే చతురకరః. 365

తా. కస్తూరి, కొంచెముట, బంగారు రాగి మొదలగులోహములు, తడి, భేదము, రసాస్వాదము, కన్ను, వర్ణ భేదము, ప్రమాణము, సారస్యము, మెల్లగనడచుట, తునుక, ఎత్తుపీట, నేయి నూనె మొదలగుద్రవస్తువులు వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థ చతురహస్తలక్షణమ్.

యత్రాంగుష్ఠః పతాకస్య మధ్యమామధ్యపర్వగః,
కనిష్ఠికా బహిర్యాతా చతురంతం కరంవిదుః. 366

అమృతం హర్తుమనసమాత్మాను మతికాంక్షిణమ్,
సుధాంహ రేతి హస్తేనగరుడమ్ప్రతజల్పతః. 367

కాశ్యపాచ్చతురోజాతః వాలఖిలోష్ఠ మహాఋషిః,
చిత్రవర్ణో మిశ్రజాతిః వై న తేయశ్చ దేవతా 368

తా. పతాకహస్తమునందలి అంగుష్ఠమును నడిమివ్రేలి నడిమిగణు పునందు పొందించి చిటికెనవ్రేలిని బయటచాచిపట్టబడినది చతురహస్త మనబడును. ఇది పూర్వకాలమునందు అమృతమును హరించుటకై తన యభిమతమునపేక్షించు గరుత్మంతునికి సుధను హరింపుమని హస్తముచేత జాడచూపిన కశ్యపునివలనబుట్టెను. ఇది మిశ్రజాతి. దీనికి వాలఖిల్యుడు ఋషి. చిత్రవర్ణము. వైనతేయుడు దేవత.

వినియోగము:—

గోరోచనాయాంధూశ్యాంచ సరనేలక్ష్మకేఽపిచ,
చిత్తావధానే కర్పూరే లోచనే చుబుకే తథా. 369

తాటజ్జేవదనేఘలే కటాక్షేచ ప్రియేనయే,
కస్తూర్యాం శర్కరాయాంచ త్రైలే మధునిసర్పిషి. 370

చాతుర్యేదర్పణేస్వస్థే వజ్రేమరతకేఽపిచ,
ఇయత్రాయామిషదర్థేవస్తూనాం మితదర్పణే. 371

నీలశ్వేతాదివర్ణైశ్చ మిశ్రజాతౌచ శాద్వలే,
గండస్థలే పాలికాయాం ద్రష్టవ్యశ్చతురఃకరః. 372

తా. గోరోచనము, దుష్టు, సరసము, లక్తుక, మనసునునిలుపుట, కర్పూరము, కన్ను, గడ్డము, కమ్మ, ముఖము, నొసలు, కడకంటిచూపు, ప్రియవస్తువు, నయము, కస్తూరి, చక్కెర, నూనె, లేసె, నెయ్యి, నేర్పు, ఆద్దము, బంగారు, రవ, పచ్చ, ఇంత ఆసుట, కొంచెమునుట, వస్తువులను మితముగాఁజూచుట, నలుపు తెలుపు మొదలగువన్నెలు, మిశ్రజాతి, పచ్చిక నేల, చెక్కిలి, పాలిక పీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౨౨. భ్రమరహస్తలక్షణమ్.

మధ్యమాఙ్గుష్ఠసంస్పర్శే
తర్జనీ వక్రితా యది,
శేషా ప్రసారితా యత్ర
భ్రమరాభిధహస్తకః

తా. నడిమివేలిచేత బొటనవ్రేలినితాకి చూపుడువ్రేలినివంచి తక్కినవ్రేళ్లు చూచిపట్టినయెడ భ్రమరహస్తమగును.

వినియోగము:—

భ్రమరేచశుకేయోగే సారసే కోకిలాదిషు,
భ్రమరాభిధహస్తోఽయం కీర్తితో భరతాగమే. 374

తా. తుమ్మెద, చిలుక, యోగభ్యాసము, బెగ్గురుపక్షి, కోయిల మొదలైనపక్షులు వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థ భ్రమరహస్తలక్షణమ్.

హంసాస్యతర్జనీనమ్రాయదిస్యాద్భ్రమరఃకరః,
కర్ణపూరంరచయతో దేవమాతుః కదాచన. 375

కశ్యపాద్భ్రమరోజాతః కపిలో ఋషిరుచ్యతే,
మేచకఃఖచరోజాతిః పక్షిరాజోఽధిదేవతా. 376

తా. హంసాస్యహస్తమునందలి చూపుడువ్రేలువంచిపట్టునెడ భ్రమరహస్తమగును. ఇది పూర్వమందు కశ్యపబ్రహ్మ అదిలిదేవికి కమ్ముచేయునపుడు ఆయనవలనఁబుట్టినది. ఇది గంధర్వజాతి. దీనికి ఋషి కపిలుండు. చామనచాయ. పక్షిరాజు అధిదేవత.

వినియోగము:—

యోగే మానవ్రతే శృంగేగజదస్తనిరూపణే,
దీర్ఘనాళప్రసూనానాం గ్రహణే భ్రమరేఽపిచ. 377

కర్ణమంత్రస్మరచనే కంకోటద్ధరణేఽపిచ,
నీవీమోక్షేద్వ్యక్షరాణామవ్యయానాం నిరూపణే. 378
ఖేచరేమేచకేవర్ణే భ్రమరోఽయం నియుజ్యతే,

తా. యోగాభ్యాసము, మానవ్రతము, కొన, వినుగుదంతమున
జాపుట, నిడుకాడగలపువ్వులను పట్టుకొనుట, కర్ణమంత్రము చెప్పట
ముల్లతీయుట, పోకముడి విప్పట, రెండక్షరముల అవ్యములను నిరూపిం
చుట, ఆకాశమునందు తిరిగెడిప్రాణి, చామనచాయ వీనియందు ఈహస్తము
వినియోగించును.

౨౩. హంసాస్యహస్తలక్షణమ్.

మధ్యమాద్యాస్త్రయోఽంగుళ్యః

ప్రస్పృతా విరళా యది.

379

తర్జన్యంగుష్ఠసంయోగే

హంసాస్యకరచరితః,

తా. నడిమివ్రేలుమొదలు మూడువ్రేళ్లను ఎడముగలవిగాచూచి
అంగుష్ఠమును చూపుడువ్రేలితో జేర్చిపట్టినయెడ హంసాస్యహస్తమగును.

వినియోగము:—

మాఙ్గళ్యసూత్రబంధేచాఽప్యపదేశే వినిశ్చయే. 380

రోమూఞ్ఘ్రమాక్తికాదౌచ చిత్రసంలేఖనేతథా,

దంశేతుజలబిందౌచ వీపవర్తిప్రసారణే. 381

నికషేశోధనేమల్లికాదౌరేఖావిలేఖనే,

మాలాయావహనేసోఽహం భావనాయాంచరూపకే. 382

నాస్తీతివచనేచాపి నికషాణాంచ భావనే,

కృతకృత్యేఽపిహంసాస్యః ఈరితోభరతాగమే. 383

తా. బొట్టుకట్టుట, ఉపదేశము, నిశ్చయము, గగుర్నాటు, ముత్యము మొదలైనవి, చిత్రమువ్రాయుట, అడవియీగ, నీటిబొట్టు, దీపపువ్వు, నెగఁద్రోయుట, ఒరయుట, శోధించుట, మల్లెమొగ్గులు మొదలైనవి, గీతగీయుట, పూలదండపట్టుకొనుట, నేనేబ్రహ్మచునుట, రూపించుట, లేదనుట, ఒరసిచూడఁదగినవస్తువులను భావించుట, కృతకృత్యము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థ హంసాస్యహస్తలక్షణమ్.

శిష్టాగ్రమధ్యమాఙ్గుష్ఠ తర్జనో యత్ర సారితౌ,
అనామికా కనీయాంసౌ సహంసాస్య కరోభవేత్. 334

న్యగ్రోధమూలమాశ్రిత్య మునీనాం తత్త్వదర్శనే,
హంసాస్యో దక్షిణామూర్తే రాసీదస్య ఋషిశ్శుకః. 335
శుభ్రవర్ణో విప్రజాతిరధీశ శ్చతురాననః,

తా. బొటనప్రేలిని చూపుడు నడిమిప్రేళ్ళనుచేర్చి, ఉంగరపుప్రేలిని చిటికెనప్రేలిని చాచిపట్టినయెడ హంసాస్య హస్తమవును. ఇది మఱిమానిక్రీంద మునులకు జ్ఞానోపదేశము చేయునప్పుడు దక్షిణామూర్తివలనఁబుట్టెను. ఇది విప్రజాతి. దీనికి శుకుఁడు ఋషి. వర్ణము తెలుపు. బ్రహ్మ అధిదేవత.

వినియోగము:—

జ్ఞానోపదేశే పూజాయాం నిర్ణయేచతిలాహుతౌ. 336

భాషణేపతనే గానే ధ్యానేభావనిరూపణే,
రచనేయావకాదీనాం పులకేమాక్తికేమణౌ. 337

వేణునాదే సంయుతశ్చేద్వాసనాయాం నిజాత్మని,

జలబిందౌ లక్ష్మభావే ముద్రికాయాంచ చుమ్మినే. 388
విప్రజాతౌ శుభ్రవర్ణే హంసాస్యః పరీక్షితుః,

తా. జ్ఞానోపదేశము, పూజచేయుట, నిర్ణయించుట, తిలాహుతి, మాటలాడుట, చదువుట, పాడుట, ధ్యానముచేయుట, భావములను నిరూపించుట, లక్షక మొదలైనవానిని పెట్టుట, గగుర్పాటు, ముత్యము, రత్నము, పిల్లనగ్రోవియూడుట, వాసనచూచుట, మనస్సు, నీటిబొట్టు, గురి పెట్టుట, ముద్దుటుంగరము, ముద్దుపెట్టుట, బ్రహ్మజాతి, తెల్లవన్నె వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౪. హంసపక్షహస్తలక్షణమ్.

సర్పశీర్షకరే సమ్యక్
క్రనిష్ఠా ప్రస్ఫుతా యది.
హంసపక్షకరస్సోఽయం
తన్నిరూపణ ముచ్యతే,

389

తా. సర్పశీర్షహస్తమునందలి చిటికెనవ్రేలిని బాగుగా చాచిపట్టినయెడ హంసపక్షహస్తమగును.

వినియోగము:—

పట్నంజ్ఞాయాం సేతుబంధే నఖరేఖాజ్ఞనే తథా. 390
విధానేహంసపక్షోఽయం కీర్తితో భరతాగమే,

తా. ఆరు అండే లెక్క, కట్టకట్టుట, గోటినొక్కుగురుతు, ఏడే నొక పనిచేయుట వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థ హంసపక్షహస్తలక్షణమ్.

కనిష్ఠా సర్పశీర్షేనా సారితా హంసపక్షకః 391

తాండవాభ్యసనేహంసపక్షాకారః కరః స్పృతః,
తంహోద్జాతోహంసపక్షః భరతో ఋషిరుచ్యతే. 392

నీలవర్ణోఽప్సరోజాతి రధీశః పశ్చిసాయకః,

తా. సర్పశీర్ష హస్తమునందలి చిటికెనప్రేలిని చాచిపట్టినయెడ హంసపక్ష హస్తమగును. శివుని సన్నిధియందు తండువు తాండవము నభ్యసించునపుడు హంసరక్కవలె చేరిని పట్టెను గనుక ఆతండువువలన హంస పక్షహస్తము పుట్టెను. ఇది అప్సరోజాతి. దీనికి ఋషి భరతుడు. వర్ణము నీలము. మన్మథుడు అధిదేవత.

వినియోగము:—

శుభనాట్యే నేతుబంధే వీణావాదే సమూహృతా. 393

నియంత్రణే పక్షిపక్షే షర్యాప్తా రూపలేఖనే,
శ్యామవర్ణేఽప్సరోజాతా హంసపక్షోనియుజ్యతే. 394

తా. శుభనాట్యము, నీళ్ళకు అడ్డకట్టకట్టుట, వీణవాయింపుట, సంగ్రహించుట, కట్టుట, పక్షిరక్క, ముగియుట, చిత్తదువువ్రాయుట, నలుపు వన్నె, అప్సరోజాతి వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౧. సందంశహస్తలక్షణమ్.

పునఃపునః పద్మకోశే
సంశ్లిష్టా ప్రసృతా యది,
సందంశాభిధహస్తోఽయం
కీర్తితో భరతాగమే.

తా. ముందుచెప్పిన పద్మకోశహస్తము న్రేళ్ళను మాటిమాటికి చేర్చి విడిచిపెట్టుచుండినయెడ సందంశ హస్తమగును.

వినియోగము:—

ఉవారే బలిదానేచ వ్రణే కీశు మనోభయే,
అర్పనే పశ్చిమక్తవ్యే సందంశాభ్యోఽభిధీయతే. 396

తా. త్యాగము, బలియిచ్చుట, పుండు, పురుగు, మనస్సునందలి భయము, అర్పించుట, ఆయిదు అపట వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరథ సందంశహస్తలక్షణమ్.

హంసాస్య మధ్యయా బాహ్యయచి సందంశకో భవేత్,
యేనాఽక్షమాలావాగ్దేవ్యాదధ్రేహస్తాద్యతస్తతః. 397

సందంశోభారతేర్జాతో ఋషిర్విశ్వావసుః స్మృతః,
విద్యాధరాన్వయోగౌరః వాల్మీకిరధిదేవతా. 398

తా. హంసాస్యహస్తమందలి నడిమివ్రేలు చాచిపట్టినయెడ సందంశ హస్తమవును. సరస్వతీదేవి అక్షమాలాధరింపగా నామెవలన ఈ సందంశ హస్తముపుట్టెను. ఇది విద్యాధరజాతి. దీనికి ఋషి విశ్వావసుఁడు. పర్ణము గౌరము. అధిదేవత వాల్మీకి.

వినియోగము:—

రదనేసూక్ష్మముకు శేషజ్ఞీ తేలాస్యనర్తనే,
టీకాయాంజ్ఞానముద్రాయాం తులాయాంరదనవ్రణే 399

యజ్ఞోపవీతేరేఖాయాంశోధనే చిత్రలేఖనే,
సత్యేనాస్తీతివచనే కిచ్చిదర్థేక్షణేశ్రుతా. 400

నికషేకనకాదీనాంశితేలక్ష్యేనభేదములే,

గుజ్జాయామప్టసంఖ్యాయామింద్రగోపేవిషేతృణే. 401

పిపిలికాయాం మశకే గ్రహణే మాక్షిక స్రజామ్,
మత్కుణే మక్షికే మాల్యే రోమావభ్యాంచ సూచనే.

విజనే స్పర్శనే వేదే తుహినే భాషణే చ్యుతే,
క్షుతే నఖక్షుతే రత్నే యాచకే తిలకేఽంజనే. 403

విద్యాధరాన్వయే గౌరేమందే సందంశ-ఈరితః,

తా. పల్ల, నన్ననిమొగ్గ, పాట, లాస్యము, టీక (పదములయొక్క అర్థము వివరణము) జ్ఞానముద్ర, త్రాసుపట్టుట, దంతక్షతము, జంఁదము, గీర, శోధించుట, చిత్రమువ్రాయుట, నిజము, లేదనుట, ఇంచుకయనుట, క్షణకాలమనుట, వినుట, బంగారుమొదలైనవానిని ఒరయుట, గురి, గోరు, మొలక, గురిగించ, ఎనిమిదింటిలెక్క, పట్టుపురుగు, విషము, గడ్డిపోచ, చీమ, దోమ, ముత్యాలపేరు నెత్తుట, నల్లి, ఈగ, పూలదండ, నూగారు, జాడ, ఏకాంతము, తాఁకుట, వేదము, మంచు, మాటలాడుట, జారుట, గాయము, నఖక్షతము, రత్నము, యాచకుడు, బొట్టు, కాటుక, విద్యాధరవంశము, గౌరవర్ణము, మెల్లనిది వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగించుచు.

౨౬. ముకుళహస్తక్షణమ్.

అంగుళీ పఞ్చకంచైవ
మిళిత్యాఽగ్రే ప్రదర్శనే.
ముకుళాభిధహస్తోఽయం
తీర్తితో భరతాగమే,

404

తా. అయిదువ్రేళ్ళు చేర్చి పట్టబడునది ముకుళహస్త మనబడును.

వినియోగము:—

కుముదే భోజనే పశ్చిబాణే ముద్రాదిధారణే. 405

నాభౌచ కదలీ పుష్పే యుజ్యతే ముకుళఃకరః,

తా. కలువపువ్వు, భోజనము చేయుట, మన్నఘండు, ముద్రలు ధరించుట, బొడ్డు, అరటిపువ్వు వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థ ముకుళహస్తలక్షణమ్.

శ్లిష్టాంగులిః పద్మకోశో యదిస్యాన్ముకుళఃకరః. 406

భాసుం ప్రగృహ్లాతః పూర్వం బివృష్టే వేతిశఙ్కయా,

మాచ తేర్దుకుళోజాతః ఋషి స్తస్యవిశాఖిలః. 407

సజ్జీర్ణజాతిఃకపిలవర్ణ శ్చంద్రోఽధిదేవతా,

తా. పద్మకోశ హస్తమయొక్క వ్రేళ్ళు చేర్చిపట్టినయెడ ముకుళహస్తమవును. పూర్వము అంజనేయుఁడు దొండపండనెడి శంక చేత సూర్యుని పట్టబోయినపుడు అతనివలన ఈముకుళహస్తము పుట్టెను. ఇది సంకీర్ణజాతి. దీనికి విశాఖలుండు ఋషి. కపిలవర్ణము. చంద్రుఁడు అధిదేవత.

వినియోగము:—

దానే జపే దీనవాక్యేభోజనే పద్మకోశకే. 408

ఆత్మనిస్రాణనిర్దేశే పశ్చిసజ్ఘానిరూపణే,

కాముకోచ్ఛరితే బాలచుమ్మనే దేవపూజనే. 409

ఛత్రాదీనాంచ ముకుళే ఫలగ్రహనిరూపణే,

సజ్జీర్ణజాత్యాం కపిలే ముకుళఃకరఃకరితః. 410

తా. దానము, జపము, దీనవాక్యము, భోజనము, తామరమొగ్గ, ఆత్మ, ప్రాణములను నిర్దేశించుట, అయిదనుట, కాముకునిమాట, బిడ్డలను ముద్దుపెట్టుకొనుట, దేవభూజ, గొడుగు మొదలగువానియొక్కముడుగు, ఫలములను గ్రహించుట, సంకీర్ణజాతి, కపిలవర్ణము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౭. తామ్రచూడహస్తలక్షణమ్.

ముకుళేతామ్రచూడస్సాన్య
తర్జనీ వక్రితా యది,

తా. ముకుళ హస్తమునందలి తర్జనీని వంచపట్టినయెడ తామ్రచూడహస్తమగును.

వినియోగము:—

కుక్కుటాదౌ బకే కాకేఽప్యస్త్రేన త్సేచ లేఖనే. 411

తామ్రచూడకరాఖ్యోఽసౌ క్షీర్తితో భరతాగమే,

తా. కొడిమొదలైనది, కొంగ, కాకి, ఒంటె, దూడ, నాయుట వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థ తామ్రచూడహస్తలక్షణమ్.

పతాకస్య కనిష్ఠాయాం యత్రాఽంగుష్ఠనిషేడనమ్. 412

తమేవతామ్రచూడాఖ్యం వదంతి భరతాదయః,

తా. పతాకహస్తమునందలి చిటికెనవ్రేలిని బొట్టనవ్రేలుతాఁగినయెడ తామ్రచూడ హస్తమగును.

తేషాం మూర్తిత్రయీభావః ఋగ్యజుస్సామభిఃపురా.
 యేన హస్తేనాభినీతో విధేరగ్రేయతస్తతః,
 తామ్రచూడః త్రయీజాతః తస్యవజ్రాయుధో ఋషిః.
 శఙ్ఖవర్ణో దేవజాతిరధిదేవో బృహస్పతిః,

తా. ఇది పూర్వము ఆకృతులను ధరించిన మూడువేదములు బ్రహ్మ
 యెదుట నిలిచి తమ యభిప్రాయమును తెలుపునపుడు వానివలనఁబుట్టెను.
 ఇది దేవజాతి. దీనికి దేవేంద్రుడు ఋషి. శంఖవర్ణము. బృహస్పతి
 అధిదేవత.

వినియోగము:—

లోకత్రయే త్రిశూలేచ త్రిసంఖ్యా గణనేఽపిచ. 415
 ఆశ్రుసమూర్జనే వేదత్రయే బిల్వదళేఽపిచ,
 దేవజాతౌ శుభ్రవర్ణే తామ్రచూడౌ నియుజ్యతే. 416

తా. మూడులోకములు, శూలాయుధము, మూడని లెక్కవెట్టుట,
 కన్నీరుతుడుచుట, మూడువేదములు, మారేడుపత్రి, దేవజాతి, తెల్లవన్నె
 వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౮. త్రిశూలహస్తలక్షణమ్.

నికుంభాయిత్యాఽఙ్గుష్ఠంతు
 కనిష్ఠా త్రిశూలకః,

తా. బొటనవ్రేలిని చిటికెనవ్రేలిని వంచి తక్కిన
 వ్రేళ్లను చాచిపట్టినది త్రిశూల హస్తమనఁబడును.

వినియోగము:—

విల్వపత్రే త్రిత్వయుక్తే త్రిశూలః కరఃకరితః. 417

తా. మారేడుపత్రి, మూటికూడిక వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

ఇత్యష్టావింశతిగ ప్రోక్తా అసంయుతక రాగిక్రమాత్,
యావద్ధాగిప్రయోగాణాం తావద్భేదాగక రాఃస్మృతాః.

తా. ఈచెప్పబడిన యిరువదియేనిమిదిహస్తములును అసంయుత హస్తములనగుదును. ఈహస్తముల ప్రయోగార్థములు ఎన్నికలవో అన్ని హస్తభేదములును గలవని చెప్పదురు.

గ్రంథాంతరే ఊర్ణనాభహస్తలక్షణమ్.

పద్మకోశాఙ్గులీనాంచ కుశ్చనాదూర్ణనాభకః,
హస్తాభ్యాం కుర్వతః పూర్వందైత్యవక్షో విదారణమ్. 419
నృసింహదూర్ణనాభశ్చ జాతశ్శార్దూలకోఽముషిః,
క్షత్త్రాన్వయోరక్తకాంతిరాది కూర్తోఽధిదేవతా. 420

తా. పద్మకోశహస్తము వ్రేళ్ళు పంచపట్టినయెడ ఊర్ణనాభహస్త మవును. ఇదిపూర్వము నృసింహస్వామి హిరణ్యకపునిరొప్పును నఖములచేత చీల్చినపుడు నృసింహస్వామివలనబుట్టెను. ఇది క్షత్రియజాతి. దీనికి కార్దూలకుండు యుషి. రక్తవర్ణము. అదికూర్తము అధిదేవత.

వినియోగము:—

శిరః కంఠాయనే చౌర్యేనరసింహే మృగాననే,
హర్యక్షే వానరే కూర్తే కర్ణికారే కుచే భయే. 421

క్షత్రజాతౌ రక్షకాంతా పూర్ణనాభో నియుజ్యతే,

తా. తలగోకుళానుట, దొంగతనము, నరసింహుఁడు, మృగముఖము, సింహము, కోతి, తాబేలు, కొండగోగు, స్తనము, భయము, క్షత్రియ జాతి, ఎఱ్ఱవన్నె వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

గ్రంథాంతరే బాణహస్తలక్షణమ్.

తర్జన్యాద్యా వ్రయశ్శిష్టాః కిష్కిదభ్రుష్ట వీడితాః. 422

కనిష్ఠికాచ ప్రసృతా సబాణః కథితః కరః.

షట్పశ్చాయాం నాశనృత్యే బాణహస్తో నియుజ్యతే 423

తా. చూపుదువ్రేలు మొదలు మూఁడువ్రేళ్ళను బొటనవ్రేలితో చేర్చి చిటికెనవ్రేలిని చాచిపట్టినయెడ బాణహస్తమవును. ఇది ఆఱు అని లెక్కపెట్టుటయందును నాశనృత్యమునందును వినియోగించును.

గ్రంథాంతరే అర్ధసూచికహస్తలక్షణమ్.

కపిత్థ తర్జన్యాశ్చోర్ధ్వ సారణాదర్ధసూచికః,

ఆబ్జురై బక్షిశాబాదౌ బృహత్కీట నియుజ్యతే. 424

తా. కపిత్థహస్తపుచూపుదువ్రేలు పొదువుగా ఎత్తిపట్టఁబడినయెడ అర్ధసూచికహస్తమగును. ఇది మొలక, బక్షి పిల్ల మొదలగునది, పెద్దపురుగు వీనియందు వినియోగించును.

అథ చతుర్వింశతినయంతహస్తానిరూప్యంతే.

అంజలిశ్చ కపోతశ్చ కర్కటస్వస్తికస్తథా,

దోలాహస్తః పుష్పపుటశ్చోత్సంగశ్శివలిజ్జకః.

425

కటకావర్ధనశ్చైవ కర్తరీ స్వస్తికాభిధః,
శకటశ్శుభ్రచక్రౌచ సమ్పుటగ పాశకీలకా. 426

మత్స్యకూర్తవరాహశ్చ గరుడోనాగబన్ధకః,
ఖట్వాభేరుణ్ణకాఖ్యశ్చ అవహితస్తదైవచ. 427

చతుర్వింశతీసంఖ్యాకా స్సంయుతాః కథితాఃకరాః,

తా. అంజలి, కపాతము, కర్కటము, స్వస్తికము, డోల, పుష్ప
పుటము, ఉత్సంగము, శివలింగము, కటకావర్ధనము, కర్తరీస్వస్తికము, శక
టము, శంఖము, చక్రము, సంపుటము, పాశము, కీలకము, మత్స్యము,
కూర్తము, వరాహము, గరుడము, నాగబంధము, ఖట్వా, భేరుండము, అవ
హితము అనునీయిరువదినాలుగుహస్తములు సంయుతహస్తములు.

గ్రంథాంతరే.

అసంయుతానాం సంయోగాత్సంయుతాఖ్యాభవంతితే.
తేషాముత్పత్తిరేవైషా యోజనీయా మతా బుద్ధైః,
తథాఽపి ద్వద్వత్తాభేదాదధిదేవః పృథక్పృథక్. 429

తా. అసంయుతహస్తముల సంయోగమువలన సంయుతహస్తము
లవును. అసంయుతహస్తముల ఉత్పత్తియే సంయుతములకును కాని అధిదేవ
తలు వేరువేరు.

౧. అంజలిహస్తక్షణమ్.

పతాకతలయోర్యోగా దంజలిగ కరళురితః,

తా. రెండుపతాకహస్తముల అరచేతులఁజేర్చిన నది యంజలిహస్త
మనఁబడును.

వినియోగము:—

దేవతాగురువిస్తాణాం నమస్కారేఽప్యనుక్రమాత్. 430

కార్యశ్శిరోముఖోరస్సు వినియోజ్యోఽంజలిః కరః,

తా. దేవతలకును, గురువులకును, బ్రాహ్మణులకును, నమస్కారము చేయుటయందు ఈహస్తము చెల్లును. అందు దేవతలకు మ్రొక్కునపుడు శిరస్సు నందును, గురువులకు మ్రొక్కునపుడు ముఖమునందును, బ్రాహ్మణులకు మ్రొక్కునపుడు రొమ్మనందును క్రమముగా నొప్పను.

గ్రంథాంతరస్థాంజలిహస్తలక్షణమ్.

పతాకహస్త తలయోస్సంక్లేషో యత్రజాయతే. 431

తమాహురంజలింపాస్తం క్షేత్రపాలోఽధిదేవతా,

తా. రెండుపతాకహస్తముల ఆరచేతులు చేర్చిపట్టబడునెడ అంజలి హస్తమవును. దీనికి అధిదేవత క్షేత్రపాలుఁడు.

వినియోగము:—

ప్రణామే వినయేతాలఘాతేశ్శమ్భునిరూపణే. 432

కింకరోమితి వదనేధ్యానేచాఽంజలిరుచ్యతే,

తా. నమస్కరించుట, వినయముతోవంగుట, తాళమువేయుట, శివ న్యరూపమును నిరూపించుట, కింకరుఁడ ననుట, ధ్యానము చేయుట వీని యందు ఈహస్తము చెల్లును.

౨. కపోతహస్తలక్షణమ్.

కపోత స్సక్తిరోజ్జేయ శ్శిష్టమూలాగ్రపార్శ్వతః. 433

తా. ముందుచెప్పిన అంజలిహస్తము మొదలుతుదలు పార్శ్వభాగములు చేరియుండునట్లు పట్టబడినయెడ కపోతహస్తమగును.

వినియోగము:—

ప్రమాణ గురుసమ్భాషా వినయాజ్ఞీ కృతిష్యయమ్,

తా. ప్రమాణము, పెద్దలతోమాటలాడుట, వినయము ఒప్పుకొనుట వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థ కపోతహస్తలక్షణమ్.

అంజలేరంతరం యత్ర జాయతే విరళీకృతమ్. 434

స భవేత కపోతాఖ్యశ్చిత్రసేనోఽధిదేవతా,

తా. అంజలిహస్తమయొక్క అంతరము విరళముగా పట్టబడినయెడ కపోతహస్తమవును. దీనికి అధిదేవత చిత్రసేనుడు.

వినియోగము:—

అంగీకారే నారికేళ పూగహింతాళపాళిషు. 435

కదళీకుసుమే శీతే వినతే వస్తుసంగ్రహే,

నమ్మటేనూతులుంగేచ కపోతో వినియుజ్యతే. 436

తా. అంగీకారము, టెంకాయ, పోక, హింతాళము, ఆరటిపూవు, చలి, వినయము, వస్తువులను సంగ్రహించుట, సంపుటము, మాదీఫలము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగపడును.

3. కర్కటహస్తలక్షణమ్.

అన్యోన్యస్యాస్తరే త్రాజ్ఞుల్యోనిసృతహస్తయోః,

అంతర్బహిర్వావర్తంతే కర్కటస్సోఽభిధీయతే. 437

తా. ముందుచెప్పిన కపోతహస్తముందు ప్రేలివ్రేలిసందునను ప్రేట్లచొప్పించి వెలికిఁగాని లోపలికిఁగాని చాచిపట్టబడునెడల కర్కటహస్తమగును.

వినియోగము:—

సమూహ దర్శనేతుంద దర్శనే శఙ్ఖపూరణే,
అక్షానాంమోటనేశాఖోన్నమనేచ నియుజ్యతే. 438

తా. గుంపునుచూపుట, లావైనదానినిచూపుట, శంఖనాదముచేయుట, ఒడలువిరచుట, చెట్టుకొమ్మనువంచుట వీనియందు ఈహస్తమువయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థ కర్కటహస్తలక్షణమ్.

ఊర్ణనాభాంగుళీరంధ్రసంశ్లేషే కర్కటోభవేత్,
అస్యాఽధిదైవతం విష్ణుమాదిదేవం విదుర్బుధాః. 439

తా. ఊర్ణనాభహస్తముయొక్క ప్రేళ్లసందులందు రెండవచేతి ప్రేళ్లను చొప్పించిపట్టినయెడ కర్కటహస్తమగును. దీనికి విష్ణువు అధిదేవత.

వినియోగము:—

విలాపేజృమ్భణే ఘాతే కర్కటే శంఖపూరణే,
అంగుళీమోటనే స్త్రీణాం కర్కటో వినియుజ్యతే. 440

తా. దుఃఖము, ఆపురింత, కొట్టుట, ఎండ్రకాయ, శంఖమును ఊడుట, స్త్రీలు మెటికలువిరుచుట వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౪. వృష్టిక హస్తలక్షణమ్.

పతాకయోస్పన్నియుక్త కరయోర్నణిబద్ధయోః,
సంయోగేన వృష్టికాఖ్యో మకరాగ్రే నియుజ్యతే. 441

భయవాదే వివాదేచ కీర్తనే స్వస్తికోభవేత్,

తా. రెండుపతాకహస్తములందలి మణికట్టులను జేర్చిపట్టినయెడ స్వస్తికహస్తమగును. ఇది మొసలిని దెలుపుట, భయముతో మాటలాడుట, వాదాడుట, పొగడుట వీనియందు ఉపయోగించును.

గి. డోలాహస్తలక్షణమ్.

పతాకాపూరుదేశస్థా డోలాహస్తోఽయముచ్యతే. 442

నాట్యారంభే ప్రయోక్తవ్య ఇతినాట్య విదోవిదుః,

తా. రెండుపతాకహస్తములను తొడమీదికి వ్రేలునట్లు పట్టినయెడ డోలాహస్తమగును. ఇది నాట్యారంభమందు వినియోగింపఁదగినది.

గ్రంథాంతరస్థ డోలాహస్తలక్షణమ్.

పతాకౌ పార్శ్వగౌ డోలా భారతీతస్య దేవతా. 443

మోహమూర్ఛ మదాలస్య విలాసాదిషుకీర్తితః,

తా. పతాకహస్తములు ఇరుపార్శ్వములందు వ్రేలునట్లుపట్టఁబడినయెడ డోలాహస్తమగును. దీనికి దేవతసరస్వతి. ఇది మోహము, మూర్ఛ, మదము, ఆలస్యము, విలాసము మొదలగువానియందు వినియోగించును.

ఁ. పుష్పపుటహస్తలక్షణమ్.

సంక్లిష్టా సర్వశీర్షాచేద్భవేత్పుష్పపుటఃకరః. 444

తా. రెండుసర్వశీర్షహస్తములను మనికట్టు మొదటిచిటికెనవ్రేలివరకుగల ఆరవేలి అంచులయందుఁ జేర్చినపట్టినయెడ పుష్పపుటహస్తమగును. వినియోగము:—

నీరాజనవిధౌ బాలఫలాదిగ్రహణే తథా,

సంధ్యాయామర్ఘ్యదానే చ మంత్రపుష్పే నియోజయేత్.

తా. కర్పూరహారతి, బిడ్డలుపండ్లు మొదలైనవానిని దీసికొనుట, సంధ్యాకాలమందు అర్ఘ్యస్థానము చేయుట, మంత్రపుష్పమిచ్చుట వీనియందు ఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరథ పుష్పపుటహస్తపఞ్చికమ్.

సర్పశీర్షస్య పాశ్చేర్వతు అపరఃసర్పశీర్షకః,

ధృతః పుష్పపుటాఖ్యస్యాస్య దధీశః కిన్నరేశ్వరః. 446

లా సర్పశీర్షహస్తముయొక్క పార్శ్వముందు మరియొకసర్పశీర్షమును జేర్చిపట్టియెడ పుష్పపుటహస్తమవును. దీనికి కిన్నరేశ్వరుఁడు అధిదేవత.

వినియోగము:—

సుమధాన్యఫలాదీనా మర్పణే గ్రహణే తథా,

అర్ఘ్యదానే పుష్పపుటః కీర్తితోభావకోవిదైః. 447

తా. పువ్వులు ధాన్యము పండ్లు మొదలయినవానిని ఇచ్చుట, పుచ్చుకొనుట, అర్ఘ్యస్థానము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

2. ఉత్పంగ హస్తపఞ్చికమ్.

అన్యోన్యబాహుమూలస్థౌ మృగశీర్ష కరా యది.

ఉత్పన్నానామాహస్తోఽయం కీర్తితో భరతాగమే. 448

తా. రెండు మృగశీర్షహస్తములను వరస్పరము మూపులను సోకు నట్లు పట్టునెడ ఉత్పంగ హస్తమగును.

వినియోగము:—

అల్లిజనే చ లజ్జాయా మజ్జదాదిప్రదర్శనే,

బాలానాం శిక్షణేచాఽయముత్సంగో యుజ్యతేకరః 449

తా. కాంగిలింత, సిగ్గు, భుజకీర్తులు మొదలగునానిని జూపుట, బాలురను శిక్షించుట వీనియందు ఈహస్త ముపయోగించును.

గ్రంథాంతరసోత్పద్యహస్తలక్షణమ్.

ఆరాఘోస్వస్తికస్కంధా వుత్పన్నస్తపదీశ్వరః,
గౌతమో వినియోగస్తు లజ్జాయాం పరిరమ్భణే. 450

అజ్ఞీకారే చ శీతే చ సాధ్వర్థే కుచగోపనే,
ఏవమాదిషుయుజ్యంతే ఉత్సంగకరభావనా. 451

తా. ఆరాఘహస్తములను స్వస్తికాకారముగాఁ జేర్చి పట్టునెడ ఉత్సంగ హస్తమగును. దీనికి అధిదేవత గౌతముఁడు. ఇది సిగ్గు, కాంగిలింత, అంగీకారము, చలి, మేలచుట, చన్నులను కప్పకొనుట మొదలగు నాని యందు వినియోగించును.

౮. శివలింగహస్తలక్షణమ్.

వామేఽర్థచంద్రేవిన్యస్తః శిఖరశ్శివలింగకః,
వినియోగస్తుతస్యైవ శివలింగప్రదర్శనే. 452

తా. ఎడమచేతి యర్థచంద్రహస్తమందు శిఖరహస్తముంచబడెనేని 'వలింగహస్తమగును. ఇది శివలింగమును జూపుటయందు వినియోగించును.

౯. కటకావర్ణనహస్తలక్షణమ్.

కటకాముఖయోః పాణ్యోస్స్వస్తికా న్నణిబంధయోః,
కటకా వర్ణనాఖ్యస్యాదితినాట్య విదోవిదుః, 453

తా. కటకాముఖహస్తములయొక్క మనికట్లు స్వస్తికముగాఁ జేర్చి పట్టబడునేని కటకావర్ధన హస్తమగును.

వినియోగము:—

పట్టాభిషేకే పూజాయాం వివాహశిషియుజ్యతే,

తా. పట్టాభిషేకము, పూజ, పెండ్లిదీపన వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రహంతరస్థకటకావర్ధనహస్తలక్షణమ్.

కటకా వర్ధనాఖ్యసాస్య తస్వస్తికౌ కటకాముఖౌ. 454

తస్య దేవో యక్షరాజో భావజ్ఞైశ్చ నిరూపితః,

తా. కటకాముఖహస్తములయ స్వస్తికములుగఁబట్టినయెడల కటకా వర్ధన హస్తమగును. దాని కధిదేవత యక్షరాజు.

వినియోగము:—

వినియోగో విచారేచ శృంఖలా రే కోపసాంత్యనే. 455

జక్కిణీనటనే దండలాన్యేభవతి నిశ్చయే,

తా. విచారము, శృంగారము, కోపకాంతి, జక్కిణి అను అట, శోలాటము, నిశ్చయము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౦. కర్తరీస్వస్తిక హస్తలక్షణమ్.

కర్తరీ స్వస్తికాకారః కర్తరీ స్వస్తికోభవేత్. 456

తా. కర్తరీముఖహస్తములయ స్వస్తికాకారముగఁ బట్టినయెడ కర్తరీస్వస్తిక హస్తమగును.

వినియోగము:—

శాఖాసు చాఽద్రిశిఖరే వృక్షేషుచ నియుజ్యతే,

తా. చెట్టుకొమ్మలు, పర్వతశిఖరము, వృక్షములు వీనియందు ఈ హస్తము ఉపయోగించును.

౧౧. శకటహస్తలక్షణమ్.

భ్రమరౌ మధ్యమాఙ్గుష్ఠ ప్రసారాచ్చ కటోభవేత్. 457

రాక్షసాభినయేచాఽయం నియోజ్యో భరతాదిభిః,

తా. రెండుభ్రమరహస్తములే బొటనప్రేలిని నడిమిప్రేలిని చాచిన యెడ శకట హస్తమగును. ఇది రాక్షసులు మొదలయిన వారల యభి నయమునందు చెల్లును.

౧౨. శంఖహస్తలక్షణమ్.

శిఖరాస్తర్గతాఙ్గుష్ఠ ఇతరాఙ్గుష్ఠసంగతః, 458

తర్జన్యాద్యాస్తతః శ్లిష్టాశ్శంఖహస్తగి ప్రకీర్తితః,

శంఖాదిషు నియోజ్యోఽయమి త్యేనం భరతాదయః. 459

తా. శిఖరహస్తమునందలి యంగుష్ఠముతో రెండవచేలి యంగుష్ఠ మునుజేర్చి తక్కినప్రేళ్ళు ఆ శిఖరహస్తము పైకి చేర్చినయెడ శంఖ హస్తమగును. ఇది శంఖము మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౧౩. చక్రహస్తలక్షణమ్.

యత్రాఽర్థ చంద్రాతిర్యక్తౌ వనోన్యతలసంస్పృశౌ,

చక్రహస్తస్స విజ్ఞేయశ్చక్రాధే వినియుజ్యతే. 460

తా. ఆర్థచంద్రహస్తములను అడ్డముగా రెండు ఆరచేతులను జేర్చి పట్టినయెడ చక్రహస్తమగును. ఇది చక్రమందు చెల్లును.

౧౮. సమ్ముటహస్తలక్షణమ్.

కుఞ్చితాఙ్గుళయశ్చక్రే సమ్ముటగ కర-ఈరితః,

తా. ముందుచెప్పిన చక్రహస్తమువ్రేళ్ళను ముడిచిపట్టినయెడ సంఘటహస్త మగును.

వినియోగము:—

వస్త్రాచ్ఛాదే సమ్ముటేచ సమ్ముటగ కర-ఈరితః. 461

తా. పస్త్రపులను దాచుటయందును, సంపుటమందును హస్తముచెల్లును.

౧౯. పాశహస్తలక్షణమ్.

సూచ్యానికుఞ్చితే శ్లిష్టే తర్జనౌపాశ ఈరితః,

తా. సూచీహస్తముల చూపుడువ్రేళ్ళను వంచిచేర్చిపట్టినయెడ పాశహస్తమగును.

వినియోగము:—

అన్యోన్య కలహేపాశే శృంఖలాయాం నియుజ్యతే. 462

తా. పరస్పరకలహమునందును, త్రాటియందును, సంకెలయందును ఈహస్తము చెల్లును.

౨౦. కీలకహస్తలక్షణమ్.

కనిష్ఠే కుఞ్చితే శ్లిష్టే మృగశీర్షే తు కీలకః,

తా. మృగశీర్షహస్తముల చిటికెనవ్రేళ్ళనువంచి చేర్చిపట్టినయెడ కీలకహస్తమగును.

వినియోగము:—

స్నేహే చనర్తాలాపేచ వినియోగోఽస్య సమ్యతః. 463

తా. స్నేహమునందును, ప్రియవచనమునందును ఈహస్తముచెల్లును.

౧౭. మత్స్యహస్తలక్షణమ్.

కరపృష్టోపరిన్యస్తో యత్రహస్తః పతాకికః,
కృచ్చిత్ప్రసారితాఙ్గుష్ఠకనిష్ఠో మత్స్యనామకః. 464

ఏతస్య వినియోగస్తు మత్స్యార్థే సమ్యతోభవేత్,

తా. పతాకహస్తములను ఒకటిమీఁదనొకటిచేర్చి చిటికెనవ్రేళ్లను బొటనవ్రేళ్లను కొంచెము చాచిపట్టినయెడ మత్స్యహస్తమగును. ఇది మత్స్యార్థమునందు చెల్లును.

౧౮. కూర్మహస్తలక్షణమ్.

మృచ్చితాగ్రాంగుళిశ్చక్రేత్యక్రాంగుష్ఠకనిష్ఠకః. 465

కూర్మహస్తస్సవిజ్ఞేయగి కూర్మార్థే వినియుజ్యతే,

తా. చక్రహస్తము మొనవ్రేళ్లనువంచి, చిటికెనవ్రేలిని బొటనవ్రేలిని చాచిపట్టినయెడ కూర్మహస్తమగును. ఇది తాచేటియందు ఉపయోగించును.

౧౯. వరాహహస్తలక్షణమ్.

మృగశీర్షేత్వన్యకరస్తేన శ్లిష్ఠస్థితో యది. 466

కనిష్ఠాంగుష్ఠయోర్యోగాద్వరాహాఃకరశ్చరితః,

ఏతస్య వినియోగస్తు వరాహార్థేతు యుజ్యతే. 467

తా. మృగశీర్షహస్తమును ఒకటిమీఁదనొకటిచేర్చి చిటికెనబొటన
అభినయ—౮

ప్రేళ్లునుకూడఁబట్టినయెడ నరాహహస్తమగును. ఇది పండియందు వినియోగించును.

౨౦. గరుడహస్తలక్షణమ్.

తిర్యక్తలస్థితావర్ధ చంద్రానంగుప్తయోగతః,
గరుడోగరుడాస్థేచ యుజ్యతే భరతాగమే. 468

తా. అర్ధచంద్రహస్తములరెండును అడ్డముగా బొటనప్రేళ్లచేరి కతోపట్టఁబడినయెడ గరుడహస్తమగును. ఇది గరుడునియందు ఉపయోగించును.

౨౧. నాగబన్ధహస్తలక్షణమ్.

సర్పశీర్షా స్వస్తికాచే న్నాగబంధ ఇతీరితః,

తా. రెండుసర్పశీర్షహస్తములు స్వస్తికముగ పట్టఁబడినయెడ నాగబంధహస్తమగును.

వినియోగము:—

ఏతస్య వినియోగస్తు నాగబంధే నియుజ్యతే. 469

భుజంగదమృతీభావే నికుఞ్జానాంచ దర్శనే,
అధర్వణస్య మంత్రేషు యోజ్యోభరతకోవిదైః. 470

తా. పాముల పెనవంటి రతిబంధమందును, పాములపెనయందును, పొదరిండ్ల జాపుటయందును, అధర్వణమంత్రమునందును ఈహస్తము చెల్లును.

౨౨. ఖట్వాహస్తలక్షణమ్.

చతురే చతురం న్యస్య తర్జన్యంగుప్తయోగతః,
ఖట్వాహస్తో భవేదేషః ఖట్వాదిషు నియుజ్యతే. 471

తా. చతురహస్తముపై చతురహస్తమునుంచి చూపుడువ్రేలిని బొటన వ్రేలిని చాచిపట్టినయెడ ఖట్వాహస్తమగును. ఇది మంచము మొదలైన వానియందు పయోగించును.

౨౩. భేరుండహస్తలక్షణమ్.

మణిబద్ధకపిత్తాభ్యాం భేరుండకరణిష్యతే,
భేరుండపక్షీదమ్పతోర్భేరుండకరణితః. 472

తా. కపిత్థహస్తములు రెండును మనికట్టులతోఁ జేర్చిపట్టబడినయెడ భేరుండహస్తమగును. ఇది భేరుండపక్షీదంపతులయందు వినియోగించును.

౨౪. అవహితహస్తలక్షణమ్.

సోలపద్మావక్షసిస్థావవహితకరోమతః,

తా. రెండు సోలపద్మహస్తములు తొమ్మన కెదురుగాఁ బట్టబడిన యెడ అవహిత హస్తమగును.

వినియోగము:—

శృంగారనటనే చైవ లీలాకందుకధారణే. 473
కుచాన్ధేయుజ్యతేసోఽయమవహితకరాభిధః,

తా. శృంగారనటనము, పుట్టచెండును పట్టుట, న్ననము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

ఏవం సంయుతహస్తానాం నామలక్షణమీరితమ్. 474

తా. ఈవిధముగా సంయుతహస్తములయొక్క నామలక్షణములు చెప్పబడియెను.

గ్రంథాంతరథ సంయుతహస్తాః.

౧. అవహితహస్తలక్షణమ్.

హృదయాభిముఖౌ యత్ర శుకతుణ్ణావధోగతౌ,
సోఽవహితౌ భవేదస్య మార్కణ్డేయోఽధిదేవతా. 475

తా. రెండుశుకతుండహస్తములు క్రిందుగ హృదయాభిముఖములుగఁ బట్టఁబడినయెడ అవహిత హస్తమగును. దీనికి అధిదేవత మార్కండేయుఁడు.

వినియోగము:—

దుర్బలత్వే దేహకార్యే కౌతుకే చ కృశే మతః,

తా. బలహీనత, దేహము చిక్కియుండుట, సంతోషము, చిక్కినది వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౨. జగదస్తహస్తలక్షణమ్.

బాహుమధ్యగతౌ సర్పశీర్షౌ స్వస్తికతామితౌ. 476

యదిస్యాద్గజనంతోఽయం పరమాత్మాఽధిదేవతా,

తా. సర్పశీర్షహస్తములు బాహుమధ్యమందు స్వస్తికముగఁ జేర్పఁబడినయెడ గజదంతహస్తమగును. దీనికి అధిదేవత పరమాత్మ.

వినియోగము:—

స్తమ్భగ్రహే శిలోత్పాతే భారగ్రాహే నియుజ్యతే. 477

తా. స్తంభమును గ్రహించుటయందును, రాలిని పెల్లగించుటయందును, భారమును వహించుటయందును ఈహస్తముచెల్లును.

౩. చతురశ్రహస్తలక్షణమ్.

చతురశ్రస్పృతోవక్షః పురోగౌ కటకాముఖౌ,

తస్యాఽధిదైవం వారాహీ కీర్తితా భావకోవిదైః. 478

తా. రొమ్మనకెదురుగ కటకాముఖహస్తములను బట్టినయెడ చతురశ్ర హస్తమగును. దీనికి అధిదేవత వారాహి.

వినియోగము:—

నియోగో దదిమన్థానే జక్కిణీ నటనేఽపిచ,
ధారణే దోహనవిధౌ పటానామవకుంతనే. 479

వహనే మాక్తికాదీనాం రజ్జాదీనాఞ్చకర్షణే,
నీనీబంధే చోళబంధే సుమాదీనాఞ్చధారణే. 480

నీజనే చామరాదీనాం చతురశ్రోనియుజ్యతే,

తా. పెరుగుచిలుకుట, జక్కిణీయను ఆట, ధరించుట, పాలుపిడుకుట, వస్త్రములను కప్పకొనుట, ముత్యములు మొదలగువానిని ధరించుట, త్రాడు మొదలగువానిని ఈడ్చుట, చోకముడి, రవికముడి, పువ్వులు మొదలగువానిని ధరించుట, వింజామరము మొదలగువానిని వీచుట నీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౪. తలముఖహస్తలక్షణమ్.

వక్షఃపురస్తాదుద్వృత్తై కరాత్వభిముఖౌ యది. 481
నామ్నా తలముఖస్త్యస్య విఘ్నరాజోఽధిదేవతా,

తా. రొమ్మనకెదురుగ పతాకహస్తములను మీదికెత్తిపట్టినయెడ తలముఖహస్తమగును. దీనికి అధిదేవత విఘ్నేశ్వరుఁడు.

వినియోగము:—

అల్లింగనే స్థూలవస్తా మహాస్తమ్భాదిభావనే. 482
బుధైరభిహితో మఞ్జుమర్దనే మధురస్వనే,

తా. ఆలింగనము, పెద్దవస్తువు, గొప్పస్తంభములనుజూపుట, మనో
జ్ఞమయిన ధ్వనిగలమద్దల వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

గి. స్వస్తికాహస్తలక్షణమ్.

త్రిపతాకా వామభాగే యది స్వస్తికతాం గతా. 483
స భవేత్స్వస్తికాహస్తో గుహస్తస్యాఽధిదేవతా,

తా. త్రిపతాకములు ఎడమతట్టు స్వస్తికాకారముగాఁ బట్టఁబడిన
యెడ స్వస్తికహస్తమగును. వీనికి ఆధిదేవత గుహుఁడు.

వినియోగము:—

కల్పద్రుమేషు శైలేషు హస్తోఽయం వినియుజ్యతే. 484

తా. కల్పవృక్షములయందును వర్షతములయందును ఇది వినియో
గించును.

ఁ. ఆవిధవక్రహస్తలక్షణమ్.

పతాకహస్తావ్యావృత్తౌ సవిలాసం సకూర్పరమ్,
అసావావిధవక్రస్యాత్తుమ్భురుస్త్యధిదేవతా. 485

తా. రెండుపతాకహస్తముల మోచేతులను విలాసముతోఁగూడు
కొనునట్లు విరివిగాఁబట్టినయెడ ఆవిధవక్రహస్తమగును. దీనికి ఆధిదేవత
తుంబురుఁడు.

వినియోగము:—

మేఖలావహనే భేదే మధ్యకార్యనిరూపణే,
దేశీయనాట్యనటనే వినియోగం తయోర్విదుః. 486

తా. మొలనూలు ధరియించుట, భేదము, నడుముయొక్క సన్నదన
మును తెలుపుట, దేశీయనాట్యము వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

2. రేచితహస్తలక్షణమ్.

హంసపక్షౌ కృతోత్తాన తలావగ్రధృతౌయది,
రేచితస్సకరోజ్జయో యక్షరాడధి దేవతా. 487

తా. రెండుహంసపక్షహస్తములను అరచేయిమీఁదు చేసిపట్టినయెడ
రేచితహస్తమగును.

వినియోగము:—

శిశూనాం ధారణే చిత్రఫలకస్య నిరూపణే,
వినియోగో రేచితస్య ఏవమాదిషుయుజ్యతే. 488

తా. బిడ్డలనుఎత్తుకొనుట, చిత్రపుఫలకనుచూపుట మొదలగువాని
యందు ఈహస్తముచెల్లును.

౩. నితమ్బహస్తలక్షణమ్.

ఉత్తానితావధోవక్త్రౌ పతాకా వంసదేశతః,
నితమ్బస్థౌ నితమ్బాఖ్యో అగస్త్యస్త్యస్య దేవతా. 489

తా. రెండుపతాకహస్తములను మూపులు మొదలుకొని క్రిందుమొగ
ముగా పిరుదులు తాఁకునట్లు పట్టినయెడ నితంబహస్తమగును. దీనికి అధి
దేవత అగస్త్యుడు.

వినియోగము:—

శ్రమేఽవతరణేచైవ విస్తయే వివశాయితే,
ఏవమాదిషు యుజ్యేత నితమ్బాఖ్యకరఃస్త్రుతః. 490

తా. బడలిక, దిగుట, ఆశ్చర్యము, పరవశత్వము మొదలగువాని
యందు ఈహస్తము చెల్లును.

౯. లతాహస్తలక్షణమ్.

పతాకాదోలికాకారాలతాఖ్య శ్చక్తిదేవతః,

తా. రెండుపతాకహస్తములను డోలాకారముగఁ బట్టినయెడల
లతాహస్తమవును. దీనికి అధిదేవత శక్తి.

వినియోగము:—

ఏతస్య వినియోగశ్చ నిశ్చేష్టాయాం మదాలనే. 491

స్వభావనటనారమ్భే రేఖాయాం యోగభావనే,
ఏవమాదిషు యుజ్యేత లతాహస్త విభావనా. 492

తా. చేబ్బలలేకయుండుట, మదాలస్యము, స్వభావనటనము, రేఖ,
యోగభావనము మొదలయినవానియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౦. పక్షవశ్చితహస్తలక్షణమ్.

వినస్యాఽగ్రేకటిశీర్షే త్రిపతాకకరౌ యది,
పక్షవశ్చితనామానౌ అనయోద్ధేవతాఽర్జునః. 493

తా. రెండుత్రిపతాకహస్తములను ముందుగానడుముమీదికి ఎగఁ
బట్టినయెడ పక్షవంచితహస్తమగును. దీనికి అధిదేవత అర్జునుఁడు.

వినియోగము:—

ఊర్వోరభినయేభేదే వినియోగో నియుజ్యతే,

తా. తొడలయభినయమందును భేదమందును ఈహస్తము చెల్లును.

౧౧. పక్షప్రద్యోతహస్తలక్షణమ్.

ఉత్తానితావిమా పక్షప్రద్యోతః సిద్ధదేవతః.

494

తా. ఈపక్షపాతహస్తము మరికొంచెము ఎగబట్టబడినయెడ ప్రద్యోతహస్తమవును. దీనికి సిద్ధుడు అధిదేవత.

వినియోగము:—

నిరుత్సాహే బుద్ధిజాడ్యే విపరీతనిరూపణే,
మాయావరాహే కుండాభినయాదిషు భవేదసా. 495

తా. ఉత్సాహములేమి, బుద్ధిమాంద్యము, విపరీతమును నిరూపించుట, మాయావరాహము, కుండాభినయము మొదలగువానియందు ఈ హస్తము చెల్లును.

౧౨. గరుడపక్షహస్తలక్షణమ్.

అర్థచంద్రా కటిపాశ్చ్యన్యస్పృశ్యసారితౌయది,
స్యాతాం గరుడపక్షాఖ్యా తయోరీశస్సనన్దనః. 496

తా. రెండు అర్థచంద్రహస్తములునడుము ప్రక్కలను ఎగబట్టబడినయెడ గరుడపక్షహస్తమగును. దీనికి అధిదేవత సనందనుడు.

వినియోగము:—

కటిసూత్రేఽధికేచైవ ఏవమాదిషుయుజ్యతే,

తా. మొలనూలు, అధికము మొదలైనవానియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౧౩. నిషేధహస్తలక్షణమ్.

కపిత్థాభ్యేన హస్తేన వేష్టితో ముకుళో యది. 497

నిషేధోనామచభవేత్తుమ్భురుస్త్యధిదేవతా,

తా. కపిత్థహస్తముచేత ముకుళహస్తము చుట్టబడినయెడ నిషేధహస్తమాను. దీనికి అధిదేవత తుంబురుడు.

వినియోగము:—

సిద్ధాంతస్థాపనే సత్యే నూనమిత్యభిభాషణే. 498

చూచుక గ్రహణే లిజ్జపూజాయాం వినియుజ్యతే,

తా. సిద్ధాంతస్థాపనము, నిజము, నిశ్చయముచేయుట, చనుమొనల నుఅంటుట, లింగపూజ వీనియందు ఇది వినియోగించును.

౧౪. మకరహస్తలక్షణమ్.

యత్రాన్యోన్యం పరిగతావర్థచంద్రా వధోముఖౌ. 499
చలాజ్ఞుష్ఠేనమకరో మహేంద్రస్తస్య దేవతా,

తా. రెండు అర్థచంద్రహస్తములను జేర్చి దిగుమొగముగా బొటన ప్రేళ్లను కదలించిపట్టినయెడ మకరహస్తమవును. దీనికి అధిదేవత ఇంద్రుడు.

వినియోగము:—

కూలంకమే నవీపూరే సింహే దైత్యే మృగాననే. 500

కల్యాణే నిబిడే మఖే నక్రేచాయం నియుజ్యతే,

తా. గట్టునొరయు, ఏటివెల్లుప, సింహము, అసురుడు, మృగము యొక్క మొగము, బంగారు లేక పెండ్లి, నిండినది, మంచె, మొసలి వీని యందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౫. పర్థమానహస్తలక్షణమ్.

అథోముఖౌ హంసపక్షౌ యస్మిన్నన్యోన్యముస్తుఖౌ. 501

సపర్థమానో భవతి వాసుకిస్తస్య దేవతా,

అసాన్యసింహే తద్దీప్తారక్షోవక్షోవిదారణే. 502

తా. అథోముఖములయిన హంసపక్షహస్తములను పరస్పరమభిముఖ

ములుగాఁబట్టినయెడ వర్ధమానహస్తమవును. దీనికి అధిదేవత వాసుకి. ఇది నృసింహస్వామి. అతనితేజస్సు, హిరణ్యకశిపుని రాష్ట్రము చీల్చుట వీని యందు చెల్లును.

౧౬. ఉద్వృత్తహస్తలక్షణమ్.

అథరోత్తరయోరేక సమయే హంసపక్షయోః,

ఉద్వృత్త ఇతివిఖ్యాతో వాసిష్ఠోఽస్యాఽధిదేవతా. 503

తా. ఒకేసమయమందు క్రిందుమీదులుగ హంసపక్షహస్తములు పట్టఁబడినయెడ ఉద్వృత్తహస్తమవును. దీనికి అధిదేవత వాసిష్ఠమహర్షి.

వినియోగము:—

లజ్జాయాముపమాన్ధేచ సంతాపే కంటకాదిషు,

భేదే భయే విచారేచ ఉద్వృత్తకరచరితః. 504

తా. సిగ్గు, సాదృశ్యము, సంతాపము, ముల్లుమొదలయినది, భేదము, భయము, చింత వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౭. విప్రకీర్ణహస్తలక్షణమ్.

స్వస్తికః శీఘ్రవిశ్లేషాత్ విప్రకీర్ణస్య ఉచ్యతే,

దక్షిణామూర్తిరేతస్య అధిదేవః ప్రకీర్తితః. 505

చేలాఞ్చులస్యవిస్రంసే సయుజ్యేత విధూననే,

తా. ముందు చెప్పినస్వస్తిహస్తమును వడిగా వదలినచో విప్రకీర్ణహస్తమవును. దీనికి అధిదేవత దక్షిణామూర్తి. ఇది కొంగులొలఁగించుట యందును, వదలించుటయందును చెల్లును.

౧౮. ఆరాళకటకాముఖహస్తలక్షణమ్.

ఆరాళకటకౌ హస్తా ఆరాళ కటకాముఖః. 506

ప్రాపితౌ చేత్ స్వస్తిక తామధివోఽస్య వామనః,

తా. ఆరాళహస్తకటకాముఖహస్తములను స్వస్తికాకారముగఁబట్టిన యెడ ఆరాళకటకాముఖ హస్తమవును. దీనికి అధిదేవత వామనుఁడు.

తాంబూలదళ ఖండానాం దానే చింతావిషాదయోః. 507

వినియోజ్య ఇతి ప్రోక్తః ఆరాళకటకాముఖః,

తా. ఆకుమడుపులు వక్కపలంకులు నిచ్చుట, చింత, విషాదము వీని యందు ఈహస్తము చెల్లును.

౧౯. సూచ్యాస్యహస్తలక్షణమ్.

సూచీముఖౌ పురోదేశాద్యుగపత్పార్శ్వగామినౌ. 508

సూచ్యాస్య ఇతి విజ్ఞేయః అధిదేవోఽస్య నారదః,

తా. సూచీహస్తములను ఎదుటనుండి పార్శ్వములకు ఒకటిగా చేరఁ బట్టినయెడ సూచ్యాస్య హస్తమగును. దీనికి అధిదేవత నారదుఁడు.

వినియోగము: —

కింకరోమీతి వచనే విరహే సకలార్థకే. 509

విలోకయేతి వాక్యేచ సూచ్యాస్య భి న యం విదుః,

తా. విమిచేయుదుననుట, విరహము, నమస్తమనుట, చూడుమనుట వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౨౦. అర్ధరేచితహస్తలక్షణమ్.

ఏకంత్యథోముఖం ధృత్వా తౌ హస్తావథ రేచితే. 510

అర్ధరేచితనామానౌ నందికేశోఽధిదేవతా,

తా. రేచితహస్తమందలి యొక హంసపక్ష హస్తమును అధోముఖముగఁ బట్టినయెడ అర్ధరేచిత హస్తమవును. దీనికి అధిదేవత నందికేశుఁడు.

వినియోగము:—

ఆవాహేచోపదాదీనాం కార్యగుప్తా విమా మతౌ. 511

తా. ఆవాహనము కానుక మొదలగునది, కార్యమును మరుగు చేయుట వీరియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౨౦. కేశబన్ధహస్తలక్షణమ్.

పతాకౌన్యత్రేశబంధః తస్యదుర్గాఽధిదేవతా,

రత్నస్తమ్భే కేశబంధే కపోలాదిషుయుజ్యతే. 512

తా. రెండు పతాకహస్తములు కేశబంధ హస్తమగును. దీనికి అధిదేవత దుర్గ. ఇది రత్నస్తంభము, కొప్పు, చెక్కిళ్లు మొదలయిన వానియందు వినియోగించును.

౨౧. ముష్టిస్వస్తికహస్తలక్షణమ్.

ముష్టిహస్తౌ స్వస్తికతాం కుక్షీ స్థానే గతౌ యది,

ముష్టిస్వస్తిక హస్తస్యాత్ దేవః కింపురుషఃస్మృతః 513

తా. కడుపుమీఁదుగా ముష్టిహస్తములను స్వస్తికములుగఁ బట్టినయెడ ముష్టిస్వస్తిక హస్తమగును. దీనికి అధిదేవత కింపురుషుఁడు.

వినియోగము:—

క్రీడాకందుకసంధానే ద్వంద్వయుద్ధ నిరూపణే,

ప్రీడాభరే నీవిబంధే వినియోగోఽస్యసంమతః. 514

తా. చెండాడుట, ద్వంద్వయుద్ధము, మిక్కిలి సిగ్గు, పోకముడి వీని యందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౩. నళినీపద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

వ్యావర్తితౌ పద్మకోశౌ యది స్వస్తికతాం గతౌ,
నళినీపద్మకోశాఖ్యో భవేత్ శేషోఽధిదేవతా. 515

తా. పద్మకోశ హస్తములను వెనుకకు త్రిప్పి స్వస్తికములుగఁబట్టిన యెడ నళినీ పద్మకోశ హస్తమగును. దీనికి అధిదేవత అదిశేషుఁడు.

వినియోగము:—

నాగబంధే చ ముకుళే సమయోద్ధానకర్తృణి,
స్తబకేదశసంఖ్యాయాం గణ్డభేరుణ్డకేమతః. 516

తా. నాగబంధము, మొగ్గ, సమముగనిచ్చుట, పూవుగుత్తి, పది యనుట, గండభేరుండపక్షి వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౪. ఉద్వేష్టితాలపద్మహస్తలక్షణమ్.

ఉద్వేష్టిత క్రియావంతౌ వక్షసోఽగ్రేఽలపల్లవౌ,
ఉద్వేష్టితాల పద్మాఖ్య శ్చక్తిరస్యాఽధిదేవతా. 517

తా. అలపల్లవహస్తములను చుట్టుకోఁబడినవి అగునట్లు రొమ్మన కెదురుగాఁ బట్టినయెడ ఉద్వేష్టితాల పద్మహస్తమగును. దీనికి అధిదేవత శక్తి.

వినియోగము:—

ప్రాణేశే దీనవచనే స్తనయోర్వికచాంబుజే,
మోహితాఽస్తీతి వాక్యేచ ప్రలాపస్య నిరూపణే. 518

కామితార్థ ప్రకరణే వతేషు వినియుజ్యతే,

తా. ప్రాణనాథుడు, దీనవచనము, స్తనములు, వికసించినకమలము, మోహితురాలనైతిననుట, ప్రలాపమును నిరూపించుట, శోరినను తెలియఁ జేయుట మొదలైనవానియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౫. ఉల్బణహస్తలక్షణమ్.

తా నేత్ర దేశగాపుల్బణాఖ్యో విఘ్నేశ దేవతః. 519

స్తబకేషు విశాలేషు నేత్రేషు చ నిరూపితః,

తా. ఆయలవద్దహస్తములే కంటికెదురుగఁబట్టుఁబడినయెడ ఉల్బణ హస్తమాను. దీనికి అధిదేవత విఘ్నేశుడు. ఇది పూగుత్తులయందును, విశాలములైన కన్నులందును వినియోగించును.

౨౬. లాలితహస్తలక్షణమ్.

స్వస్తికాకరణావేతా శిరోదేశేఽలపల్లవా. 520

లాలితో గదితావేతా దేవతా వైష్ణవీ మతా,

వతస్య వినియోగస్తు సాలే దుర్గే మహీధరే. 521

తా. అలపల్లవహస్తములను తలమీఁద స్వస్తికాకారముగపట్టినయెడ లాలితహస్తమాను. దీనికి అధిదేవత వైష్ణవి. ఇది మద్దిమాను, శత్రువులకు చొరగానితోట, కొండ వీనియందు వినియోగించును.

గ్రంథాంతరే

౧. విప్రక్షీర్ణహస్తలక్షణమ్.

హస్తా తు త్రివతాకాఖ్యా తిర్యక్కూర్పరసంయుతౌ,

కథ్యతే విప్రక్షీర్ణోఽయం హస్తోనాట్యవిశారదైః. 522

తా. రెండు ప్రపతాకహస్తముల మోచేతులను అడ్డముగాఁగూడఁ బట్టినయెడ విప్రకీర్ణహస్తమగును.

వినియోగము:—

కవచే చకరన్యాసే మంత్రావాహేక్షమాగుణే,

విచారేచ ప్రయోక్తవ్యో విప్రకీర్ణ ఇశీరితః. 523

తా. కవచము, కరన్యాసము, మంత్రావాహనము, త్సమాగుణము, విచారము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨. గజదంతహస్తలక్షణమ్.

కరాభ్యాం శిఖరౌ ధృత్వా కనిష్ఠే ప్రసృతే యది,

గజదంతకరః ఖ్యాతః కరోభరతవేదిభిః. 524

తా. రెండుశిఖరహస్తములును చిటికెనవ్రేళ్లు చాచివట్టఁబడినయెడ గజదంతహస్తమవును.

వినియోగము:—

జలావగాహే ద్విరదదంతయోర్భూమిమానయోః,

శంకుస్థాపనభావేషు గజదంతో నియుజ్యతే. 525

తా. నీళ్లయందుమునుగుట, ఏనుగుకొమ్మలు, భూమిమానము, శంకుస్థాపనముచేయుట వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౩. తాలముఖహస్తలక్షణమ్.

కరౌ పతాకనామానౌ అన్యోన్య్యాభిముఖీకృతౌ,

చలితౌచేత్తాలముఖః ప్రోక్తో భరతవేదిభిః. 526

తా. రెండుపతాకహస్తములను ఎదురెదురుగాఁబట్టి చలింపఁజేయునెడ తాలముఖహస్తమగును.

వినియోగము:—

భుజ్జసూక్ష్మనాశ్చ్యచ ముఖనాశ్చ్యచ మేళనే,
గ్రహే స్థూలపదార్థేచ తాలవక్త్రోఽభిధీయతే. 527

తా. భుజంగనాట్యము, ముఖనాట్యము, కూడిక, గ్రహించుట, లావైనపదార్థము వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౪. సూచీవిధహస్తలక్షణమ్.

అన్యోన్యమభిసంస్పృష్టౌ సూచీ వక్త్రాభిధౌ కరా,
సూచీ విధకరస్సోఽయం నృత్తహస్తానుసారిభిః. 528

తా. రెండు సూచీముఖహస్తములు ఎదురెదురుగ జేరఁబట్టఁబడునెడ సూచీవిధహస్తమగును.

వినియోగము:—

హస్తీసలీనాభినయే లగ్నార్థే మేళనేదృఢే,
శాఖాద్వయస్య సంయోగే సూచీ విధకరోభవేత్. 529

తా. శోలాటమునందలికలగలుపు, చేరిక, గట్టిది, రెండుకొవ్వలచేరిక వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౫. పల్లవహస్తలక్షణమ్.

పతాకౌ మణిబంధేతు చలితౌ చేదధోముఖౌ,
కరఃపల్లవనామాఽయం యుజ్యతే నాట్యవేదిభిః. 530

తా. పతాకహస్తములు క్రిందుమొగముగ మనికట్టు కదలునట్లు పట్టఁబడినయెడ పల్లవహస్తమవును.

అభినయ—9

వినియోగము:—

ఫలపుష్పాతిభారేణ నమ్రశౌఖానులమ్భనే,
నమ్రతార్థే నియోక్తవ్యః పల్లవస్సోఽభిధీయతే. 531

తా. పుష్పఫలాదులచే వంగినకొమ్మల వ్రేలాడుట, వంగుట వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౬. నితమ్బహస్తలక్షణమ్.

అంసదేశం సమారభ్య నితమ్బానధిచాలితౌ,
పార్శ్వయోస్తు పతాకౌ ద్వా నితమ్బకరణచ్యుతే. 532

తా. రెండు పతాకహస్తములు మూపులు మొదలుకొని పిరుదుల దాక ప్రక్కలలో కదలుచుడునట్లు బట్టబడినయెడ నితంబహస్తమవును.

వినియోగము:—

పరివేషేచ సూర్యేన్ద్వో రజ్జ లావణ్యదర్శనే,
ప్రాకారాదేవతానాంచ నై పథ్యే భ్రమణేఽపిచ. 533
పార్శ్వసౌందర్యభావేచ నితమ్బాఖ్య కరోభవేత్,

తా. సూర్యచంద్రుల పరివేషము, చక్కదనము, ప్రాకారము, దేవతాదులవేషము, భ్రమించుట, ప్రక్కల చక్కదనము వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౭. కేశబంధహస్తలక్షణమ్.

ఏతావేవ నితమ్బాది కేశపర్యంతచాలితౌ. 534
యదిస్యాత్కేశబంధాఖ్య కరస్సమ్యక్చిరూప్యతే,

తా. ముందుచెప్పిన పతాకహస్తములే పిరుదులు మొదలు తల

వెండు కలదాఁక చలింపఁజేయుచు పట్టఁబడినయెడ కేశబంధహస్తమగును.

నినియోగము:—

వృక్షద్వయేఽధికేమేరో రథేబహు విభావనే. 535

ఉత్తిష్ఠేతివచోభావే యుజ్యతే కేశబంధకః,

తా. రెండువృక్షములు, అధికము, మేరువర్వకము, చాలా అనుట, లెప్పు అనుట వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౮. లతాహస్తలక్షణమ్.

అలపద్మావగ్రభాగ ప్రశ్రితౌ చలితౌ యది. 536

లతాహస్తస్సవిజ్ఞేయః ప్రోక్తో నాట్యవిశారదైః,

తా. రెండు అలపద్మహస్తములు ఎదురెదురుగ చలింతునట్లు పట్టఁబడినయెడ లతాహస్తమాను.

నినియోగము:—

భ్రమరాభిధనాప్యేచ వాయోశ్చలితకోరకే. 537

లతాయాం పుష్పితాయాంచ స్తబకాచలనేఽపిచ,

లీలాకందుకభావేచ లతాహస్తో నియుజ్యతే. 538

తా. భ్రమరనాట్యము, గాలిచేగదలెడిమొగ్గ, వూదీగ, వూగుత్తుల కదలిక, చెండు వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౯. ద్విరదహస్తలక్షణమ్.

పతాకనామ్నాహస్తేన స్కంధదేశే నివేశ్యచ,

పద్మకోశమథోవక్త్రం దక్షిణే హస్తకే యసి. 539

సమాధృతౌ చేద్ద్విరద హస్తోఽయం పరికీర్తితః,

తా. ఎడమచేత పతాక హస్తమును, కుడిచేత ఆఘోముఖముగ పద్మ
కోశ హస్తమును సమముగఁ బట్టఁబడినయెడ ద్విరదహస్తమవును.

వినియోగము:—

గజస్య శుండాభినయే గజవక్త్ర ప్రదర్శనే. 540
యుజ్యతే కరిహస్తోఽసౌ నరహస్తానుసారతః,

తా. ఏనుఁగుతొండమునందును, విఘ్నేశ్వరుని జూపుటయందును,
ఈహస్తము చెల్లును.

౧౦. ఉద్భృతహస్తలక్షణమ్.

ఊరసోగ్రే హంసపక్షావనోన్యన్యాభిముఖీకృతౌ. 541
భవేదుద్భృతహస్తోఽయం వినియోగోఽస్యకథ్యతే,

తా. రొమ్మనకెదురుగ హంసపక్ష హస్తములను ఎదురెదురుగఁ జేర్చి
బట్టినయెడ ఉద్భృత హస్తమవును.

వినియోగము:—

ఆవర్తేత్వవృథాత్యర్థే భావనాయాం స్వరూపకే. 542
స్థిరోభవేతి వచనే డోలాయాం స్థూలకేఽపిచ,
గృహేఽపుష్పద్భృతహస్తోఽయం ప్రకృతార్థే నియుజ్యతే.

తా. నీటినుడి, అధికము, తలఁపు, స్వరూపము, స్థిరుఁడవు అగు
మనుట, ఉయ్యాల, పెద్దది, ఇల్లు, ప్రకృతార్థము వీనియందు ఈహస్తము
చెల్లును.

౧౧. సంయమహస్తలక్షణమ్.

తర్జనీ మధ్యమా హస్త తలేనమ్రా కృతౌ యది. 544
ఇతరౌ ప్రసృతాసోఽయం కరస్సంయమనామకః,

తా. చూపుడు ప్రేలిని నడిమి ప్రేలిని అరచేతికట్టువంచి కక్కిన ప్రేళ్ళను చాచివట్టినయెడ సంయమహస్తమవును.

వినియోగము:—

ప్రాణాయామే మహాయోగే యుజ్యతేచాఽర్యభావనే.

తా. ప్రాణాయామము, యోగాభ్యాసము, పూజ్యులనుట వీని యందు హస్తము చెల్లును.

౧౨. ముద్రాహస్తలక్షణమ్.

కరయోర్ధధ్యమాంజుష్ఠే యోగాస్తుద్రా కరోభవేత్,

తా. కండుచేతుల నడిమి ప్రేళ్ళను బొటన ప్రేళ్ళను జేర్చివట్టినయెడ ముద్రాహస్తమవును.

వినియోగము:—

అణౌ తృణే గోముఖేచ త్రోటీపుట నిదర్శనే. 546

ముద్రాహస్తోయుజ్యతేఽసౌ భరతాగమకోవిదైః,

తా. అణువు, గడ్డిపోచ, ఆవుమొర, పక్షిముక్కు వీనిని జూపుట యందు ఈహస్తము చెల్లును.

౧౩. అజాముఖహస్తలక్షణమ్.

సింహాననాభిధకరే తర్జనీచ కనిష్ఠికా. 547

మధ్యమానామికాపుష్ఠే యోగాద్భూయాదజాముఖః,

తా. సింహముఖహస్తముయొక్క చూపుడు చిటికెనప్రేళ్ళను, నడిమి ప్రేళ్ళకును ఉంగరపుప్రేళ్ళకును మీదుగాఁ జేర్చివట్టినయెడ అజాముఖ హస్తమగును.

వినియోగము.—

అజాది కానాం వక్త్రేషు నిర్విషాణ ముభేషుచ. 548

గజకుంభే మల్లయుద్ధే అజావక్త్రోనియుజ్యతే,

తా. మేకమొదలైన జంతువుల మోరలందును, కొమ్ములులేని జంతువుల ముఖములందును, ఏనుగు కుంభస్థలమునందును, జెట్టిపోట్లాట యందును ఈహస్తము చెల్లును.

౧౪. అర్థముకుశహస్తక్షణమ్.

లాజ్ఞాలాఘ్యకరే సమ్యక్కనిష్ఠా వక్రితా యది. 549

ప్రోక్తోఽర్థ ముకుళాఖ్యోఽసౌ భరతాగమవేదిభిః,

తా. లాంగూలహస్తపుచిటికైనవ్రేలు బాగుగ వంపబడినయెడ అర్థముకుశహస్తమగును.

వినియోగము.—

లికుచేశీలభావేచాఽప్యచితేఽపి కుచేఽపిచ. 550

లోభే ముకుళపద్దే చ కరణే వినియుజ్యతే,

తా. గజనిమ్మపండు, మంచిస్వభావము, ఉచితము, కుచము, లోభము, తామరమొగ్గ, ఉపకరణము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౫. రేచితహస్తక్షణమ్.

అలపద్దకరౌ యత్ర శ్లిష్టేపార్శ్వ ప్రసారితౌ. 551

తత్తత్ప్రయోగకుశలైః రేచితోఽయం నిరూప్యతే,

తా. అలపద్దహస్తములను చేర్చి, పార్శ్వమందు చాచిపట్టినయెడ రేచితహస్తమగును.

వినియోగము.——

చారీయే పార్శ్వసటనే నారికేళే ప్రలాపకే. 552

సర్వనాట్యేషు వేళాయాం యుజ్యతే రేచితఃకరః,

తా. చారీనాట్యమునందును, పార్శ్వనాట్యమునందును, బెంకాయ
యందును, ప్రలాపమునందును, ఎల్లనాట్యసమయములయందును ఈ
హస్తము చెల్లును.

౧౬. కుశలహస్తలక్షణమ్.

అన్యోన్యాభి ముఖావర్ధ చంద్రౌ కుశలసంజ్ఞకః. 553

భూచారే నయనే పూర్ణవస్తునిర్దేశభావనే,

జలావగాహే పద్దేచ యుజ్యతే కుశలఃకరః. 554

తా. అర్థచంద్రహస్తములను ఎదురెదురుగపట్టినయెడ కుశలహస్త
మాను. ఇది భూసంచారము, నేత్రము, పూర్ణవస్తువుల నిర్దేశించుట, నీటిలా
మునుగుట, తామరపూవు వీనియందు చెల్లును.

౧౭. పక్షవఞ్చితహస్తలక్షణమ్.

కటిదేశగతావేతౌ పక్షవఞ్చితకో భవేత్,

పక్షీణాం పక్షభావేతు రశనాయాం నితమ్భకే. 555

పక్షవఞ్చితహస్తోఽయం యుజ్యతేఽత్ర పురాతనైః,

తా. ఈ కుశలహస్తమునందలి అర్థ చంద్రహస్తములను కటిప్రదేశ
మున నుంచినయెడ పక్షవంచిత హస్తమవును. ఇది పక్షులరెక్కలు, మొల
నూలు, కటిపక్కాద్యాగము వీనియం దుపయోగించును.

౧౮. తిలకహస్తలక్షణమ్.

త్రిపతాకాభిధాహస్తా లలాటే హృదయే స్థితౌ. 556

తిలకాభిధహస్తోఽయం కీర్తితో భావవేదిభిః,

దేవపుష్పాంజలౌగన్ధవస్త్యాది తిలకేషుచ. 557

తిలకాభిధహస్తోఽయం కీర్తితో భావవేదిభిః,

తా. త్రిపతాక హస్తములను నొసటను రొమ్మనందును నుంచినయెడ
తిలకహస్తమాను. ఇది దేవపుష్పాంజలి, వాసనగలవస్తువు మొదలైనవి, తిలక
భేదములు వీనియందు వినియోగించును.

౧౯. ఉత్థానవశ్చితహస్తలక్షణమ్.

త్రిపతాకావంసదేశ గతా వృత్థానవశ్చితః. 558

విష్ణోరభినయే స్తన్మృభావనాయాం బుధోదితః,

ఉత్థానవశ్చితాభిఖ్య స్సర్వనాట్యేషుకీర్తితః. 559

తా. త్రిపతాకహస్తములను భుజమూలములకు సమీపమునఁజేర్చి
పట్టినయెడ ఉత్థానవంచిత హస్తమాను. ఇది మహావిష్ణువును అభినయించుట,
స్తంభములను జూపుట వీనియందు చెల్లును.

౨౦. వర్ధమానహస్తలక్షణమ్.

ఉర్ధ్వభాగోస్తుఖౌహస్తౌ శిఖరా వర్ధమానకః,

సర్వదేతి వచోభావే దత్తమిత్యర్థకేఽపిచ. 560

కింకిమిత్వక్తి సమయే కదాచి దితిభాషణే,

వర్ధమానకరః ప్రోక్తః భరతాగమవేదిభిః. 561

తా. శిఖరహస్తములను మీఁదికై త్రివట్టినయెడ వర్ణమానహస్తమాను. ఇది ఎల్లప్పుడని చెప్పటం, ఇయ్యఁబడినదియనుట, ఏమియేమియనెడి నమయము, ఒకానొకప్పుడనుట వీనియందు చెల్లును.

౨౦. జ్ఞానహస్తలక్షణమ్.

ఆదౌపతాకౌ ధృత్వాత్ అంసాదూర్ధ్వ ముఖౌవహేత్ ,
భవేద్జ్ఞానాభిధకరః కథితం నృత్తకోవిదైః. 562

గ్రహేచ హృదయే ధ్యానే జ్ఞానహస్తో విధీయతే,

తా. మొదటపతాకహస్తములనుబట్టి భుజమూలముల కెదురుగ నిక్కించినయెడ జ్ఞానహస్తమాను. ఇది గ్రహము, హృదయము, ధ్యానము వీనియందు వినియోగించును.

౨౧. రేఖాహస్తలక్షణమ్.

అజ్ఞుష్టఃకుశ్చితో భూయాన్తధ్యమానామికాతథా. 563
కుశ్చితా స్యాత్కనిష్ఠా చ తర్జనీ ప్రసృతాయది,
రేఖాభిధకరస్సోదయం ముద్రాయాం సమ్ప్రయుజ్యతే.

తా. అంగుష్ఠమును మధ్యమ అనామికకనిష్ఠలనువంచి చూపుదు వ్రేలిని చాచినయెడ రేఖాహస్తమాను. ఇది ముద్రయం దుపయోగింపఁబడును.

౨౨. వైష్ణవహస్తలక్షణమ్.

ఊర్ధ్వగౌ త్రిపతాకాచే దైవ్విష్ణవః కరశ్శరీరః,
విష్ణోరభినయేయోజ్య ఇతిభావ విహోవిదుః. 564

తా. త్రిపతాకహస్తములను ఎగుమొగములుగఁబట్టినయెడ వైష్ణవహస్తమాను. ఇది మహావిష్ణువునందు చెల్లును.

౨౪. బ్రహ్మోక్తశుకతుణ్డహ స్తలక్షణమ్.

కపి తేజుష్ఠతర్జన్య సమానాగ్రౌ ధృతౌ యది,
బ్రహ్మోక్త శుకతుణ్డస్య ద్దరుడాధే నియుజ్యతే. 566

తా. కపిత్థహ స్తమయొక్క బొటనవ్రేలును చూపుడు వ్రేలును సమా
గ్రములుగఁ బట్టఁబడినయెడ బ్రహ్మోక్తమాను. ఇది గరుత్మంతునియందు
చెల్లును.

౨౫. ఖడ్గచతురహ స్తలక్షణమ్.

చతురే తర్జనీ త్యక్తా కనిష్ఠా మిశ్రితా యది,
నామ్నాయం ఖడ్గచతురః కీర్తితో భరతాగమే. 567

తా. చతురహ స్తమనందు చూపుడు వ్రేలివిడిచి చిటికెనవ్రేలిని
జేర్చిపట్టినయెడ ఖండచతురహ స్తమవును.

వినియోగము.—

రుధిరాదిద్రవేచా ౭పి కర్ణామృతమితీరితే,
ఖడ్గాదిషు ప్రయోక్తస్యః ఖడ్గాఖ్యచతురః కరః. 568

తా. రక్తము మొదలైనద్రవస్తువులయందు ఈహ స్తముచెల్లును.

౨౬. అర్ధచతురహ స్తలక్షణమ్.

అస్మిన్మనిష్ఠికౌత్యక్తౌ యద్యర్థ చతురోభవేత్,
మధురాది రసాస్నాదే వినియోగో ౭స్యకీర్తితః. 569

తా. ఈ ఖండచతురహ స్తమందు చిటికెనవ్రేళ్ళు విడిచినయెడ అర్ధ
చతురహ స్తమాను. ఇది మధురాదిరసములను ఆస్వాదించుటయందుచెల్లును.

౨౭. లీనముద్రాహస్తలక్షణమ్.

ముద్రాభ్యే తర్జనీనమ్రాలీనముద్రాకరోభవేత్,

తా. ముద్రాహస్తమందు చూపుడుప్రేలిని వంచిబట్టినయెడ లీనముద్రాహస్తమవును.

అథై కాదశబాన్ధవ్యాస్తేషాం లక్షణముచ్యతే. 370

తా. ఇక పదునొకండు బాంధవ్యహస్తములయొక్క లక్షణములు చెప్పబడును.

౧. దమ్మతీహస్తలక్షణమ్.

వామేతు శిఖరం ధృత్వా దక్షిణే మృగశీర్షకమ్,

ధృతస్త్రీపుంసయోర్హస్తః ఖ్యాతో భరతకోవిదైః. 571

తా. ఎడమచేత శిఖరహస్తమును, కుడిచేత మృగశీర్షహస్తమును పట్టుబడినయెడ దంపతీహస్తమగును. ఇది భార్యాభర్తలయం దుపయోగించును.

౨. మాతృహస్తలక్షణమ్.

హస్తేవామేర్ధచంద్రశ్చ సందంశో దక్షిణేకరే,

ఆవర్తయిత్వా జతరే వామహస్తే తతగపనమ్. 572

స్త్రీయగకరో ధృతోమాతృహస్తైశ్చ తే బుధైః,

జనన్యాంచ కుమార్యాంచ మాతృహస్తో నియుజ్యతే. 573

తా. ఎడమచేత ఆర్ధచంద్రహస్తమును, కుడిచేత సందంశహస్తమును పట్టి పిన్నట వామహస్తమును నాభికెదురుగాపట్టి స్త్రీహస్తమును బట్టినయెడ మాతృహస్తమగును. ఇది తల్లియందును, కొమార్తెయందును చెల్లును.

3. పితృహస్తలక్షణమ్.

ఏతస్మిన్ మాతృహస్తేతు శిఖరో దక్షిణే న తు,
 ధృతశ్చేన్నాట్యశాస్త్రజ్ఞైః పితృహస్తో ఽయముచ్యతే. 574
 ఆయం హస్తస్తు జనకే జామాతరి నియుజ్యతే,

తా. ముందుచెప్పిన మాతృహస్తము కుడిచేయి శిఖరహస్తముగాఁ బట్టఁబడినయెడ పితృహస్తమగును. ఇది తండ్రియందును, అల్లునియందును వినియోగించును.

౪. శ్వశ్రుహస్తలక్షణమ్.

విన్యస్యకణ్ఠేహంసాస్యం సందంశం దక్షిణేకరే. 575
 ఉదరేచ పరావృత్స వామహస్తే తతగపరమ్,
 స్త్రియఃకరో ధృతఃశ్వశ్రూహస్తస్తస్యాం నియుజ్యతే. 576

తా. కంఠమందు హంసాస్యహస్తమునుంచి కుడిచేతఁ బట్టఁబడిన సందంశహస్తమును నాభికెదురుగాఁ ద్రిప్పి ఎడమచేత స్త్రీహస్తమును బట్టినయెడ శ్వశ్రుహస్తమగును. ఇది అత్తయం దుపయోగించును.

౫. శ్వశురహస్తలక్షణమ్.

ఏతస్యాఽంతే తు హస్తస్య శిఖరో దక్షిణే యది,
 ధృతశ్వశురహస్తస్యా తస్మిన్నేవనియుజ్యతే. 577

తా. ముందుచెప్పఁబడిన శ్వశ్రుహస్తము కుడికట్టు శిఖరహస్తము ను పట్టినయెడ శ్వశురహస్తమగును. ఇది మామయందు చెల్లును.

౬. భర్తృభ్రాతృహస్తలక్షణమ్.

వామేతు శిఖరం ధృత్వా పార్శ్వయోః కర్తరీముఖమ్,

ధృతో దక్షిణహస్తేన భర్తృభ్రాతృకరస్త్వృతః. 578

తా. ఎడమచేత శిఖరహస్తమునుబట్టి రెండుపార్శ్వములయందును
కుడిచేత కర్తరీముఖహస్తమునుబట్టిన భర్తృభ్రాతృహస్త మగును. ఇది
పెనిమిటి తోడబుట్టినవారియందు వినియోగించును.

2. ననాందృహస్తలక్షణమ్.

భర్తృభ్రాతృకరస్యాఽంతే స్త్రీ హస్తో దక్షిణేకరే,
ధృతోననాందృహస్తస్యాస్త్రస్తామేవనియజ్యతే. 579

తా. ముందుచెప్పబడిన భర్తృభ్రాతృహస్తమును పట్టినపిదప స్త్రీ
హస్తము దక్షిణహస్తమందు పట్టబడెనేని ననాందృహస్త మగును. ఇది
ఆడుబిడ్డయందు ఉపయోగించును.

౩. జ్యేష్ఠకనిష్ఠభ్రాతృహస్తలక్షణమ్.

మయూరహస్తః పురతః పశ్చాద్భాగేచ దర్శితః,
జ్యేష్ఠభ్రాతృః కనిష్ఠస్యాఽప్యయంహస్తః ప్రకీర్తితః. 580

తా. మయూరహస్తము ముందుప్రక్కను వెనుకప్రక్కను పట్ట
బడినయెడ జ్యేష్ఠభ్రాతృ కనిష్ఠభ్రాతృహస్తమగును. ఇది అన్నదమ్మలయందు
ఉపయోగించును.

౪. స్నుషాహస్తలక్షణమ్.

ఏతస్యాఽంతే దక్షిణే తు స్త్రీహస్తశ్చ ధృతో యది,
స్నుషాహస్త ఇతిఖ్యాతః భరతాగమవేదిభిః. 581

తా. ముందుచెప్పిన జ్యేష్ఠకనిష్ఠ భ్రాతృహస్తమునుబట్టి పిమ్మట కుడి

చేత స్త్రీహస్తమును పట్టినయెడ స్నుహహస్తమగును. ఇది శోడలియం దుపయోగించును.

౧౦. భర్తృహస్తలక్షణమ్.

విన్యస్య కంఠే హంసాస్యా శిఖరో దక్షిణేకరే,
భర్తృహస్త ఇతిఖ్యాత స్తస్మిన్నేవ నియుజ్యతే. 582

తా. కంఠమందు హంసాస్యహస్తములనుంచి కుడిచేత శిఖరహస్తమును పట్టినయెడ భర్తృహస్తమగును. ఇది మగనియం దుపయోగించును.

౧౧. సవత్సీహస్తలక్షణమ్.

దర్శయిత్వా పాశహస్తం కరాభ్యాం స్త్రీకరాపుభౌ,
ధృతౌ సపత్న్య హస్తస్యా తస్యామేవ నియుజ్యతే. 583

తా. పాశహస్తమును చూపి రెండు చేతులయందును స్త్రీహస్తములను పట్టినయెడ సవత్సీహస్తమగును. ఇది సవతియం దుపయోగించును.

ఇత్యేకాదశ బాంధవ్య హస్తాస్సందర్శితాః క్రమాత్,
అనుక్తానాంతు బంధూనాం జ్ఞేయాః కర్తానుసారతః. 584

తా. ఈరీతిగా పదునొకండు బాంధవ్యహస్తములు చెప్పఁబడినవి. ఇందు చెప్పఁబడనిబంధవులకు వారివారికి క్రియలను అనుసరించి హస్తములను తెలిసికొవలయును.

అథ బ్రహ్మాదిదేవానాం భావనాభినయక్రమాత్,
మూర్తిభేదేనయే హస్తాస్తేషాం లక్షణముచ్యతే. 585

తా. ఇక బ్రహ్మమొదలగు దేవతలయొక్క మూర్తిభేదముల ననుసరించి హస్తములకు లక్షణములు చెప్పఁబడును.

౧. బ్రహ్మహస్తలక్షణమ్.

బ్రహ్మణశ్చతురో వామే హంసాస్యో దక్షిణేకరే,

తా. ఎడమచేత చతురహస్తమును, కుడిచేత హంసాస్యహస్తమును
బట్టఁబడునెడ బ్రహ్మహస్త మగును.

౨. శమ్భుహస్తలక్షణమ్.

శమ్భోర్వామే మృగశిర త్రిపతాకశ్చ దక్షిణే. 586

తా. ఎడమచేత మృగశీర్షహస్తమును, కుడిచేత త్రిపతాకహస్త
మును బట్టఁబడినయెడ శంభుహస్త మగును.

౩. విష్ణుహస్తలక్షణమ్.

హస్తాభ్యాం త్రిపతాకాభ్యాం విష్ణుహస్తః ప్రకీర్తితః,

తా. రెండుచేతులను త్రిపతాకహస్తములు బట్టఁబడినయెడ విష్ణు
హస్త మగును.

౪. సరస్వతీహస్తలక్షణమ్.

సూచీకృతే దక్షిణే ఽర్ధ చంద్రే వామకరే తథా. 587

సరస్వత్యాగ కరగి ప్రోక్తః భరతాగమవేదిభిః,

తా. కుడిచేత సూచీహస్తమును, ఎడమచేత అర్ధచంద్రహస్తమును
బట్టఁబడినయెడ సరస్వతీహస్త మగును.

౫. పార్వతీహస్తలక్షణమ్.

ఊర్ధ్వాధః ప్రసృతావర్ధ చంద్రాఖ్యో వామదక్షిణే. 588

అభయో వరదశ్చైవ పార్వత్యాః కరశ్శరీరః,

తా. కుడియెడమచేతులకు క్రిందుమీందుచేసి అర్థచంద్రహస్తములుగా పట్టినయెడ అభయవరదహస్తములగును. అవియే పార్శ్వతీహస్తములు.

౬. లక్ష్మీహస్తలక్షణమ్.

అంసోపకంఠే హస్తాభ్యాం కపిత్థాభ్యాం శ్రియఃకరః. 589

తా. బాహుమూలమందు రెండు కపిత్థహస్తములు పట్టబడినయెడ లక్ష్మీహస్తమగును.

౭. విఘ్నేశ్వరహస్తలక్షణమ్.

పురోగాభ్యాం కపిత్థాభ్యాం కిరాభ్యాం విఘ్న రాటకరః,

తా. ఎదురుగా రెండు కపిత్థహస్తములు పట్టబడినయెడ విఘ్నేశ్వరహస్తమగును.

౮. షణ్ముఖహస్తలక్షణమ్.

వామేకరే త్రిశూలంచ శిఖరం దక్షిణేకరే. 590

ఊర్ధ్వంగతే షణ్ముఖస్య కరణత్వచ్యతే బుధైః,

తా. ఎడమచేతియందు త్రిశూలహస్తమును కుడిచేతియందు శిఖరహస్తమును ఎత్తుగా పట్టబడినయెడ షణ్ముఖహస్తమగును.

౯. మన్మథహస్తలక్షణమ్.

వామేకరేతు శిఖరం దక్షిణే కటకాముఖః. 591

మన్మథస్య కరఃప్రోక్తో నాట్యశాస్త్రవిశారదైః,

తా. ఎడమచేతియందు శిఖరహస్తమును కుడిచేతియందు కటకాముఖహస్తమును పట్టబడినయెడ మన్మథహస్తమగును.

౧౦. ఇంద్రహస్తలక్షణమ్.

త్రిపతాకౌ స్వస్తికౌచే దింద్రహస్తః ప్రకీర్తితః. 592

తా. రెండు త్రిపతాకహస్తముల మణికట్టులను చేర్చిపట్టునెడ ఇంద్రహస్తమగును.

౧౧. అగ్నిహస్తలక్షణమ్.

త్రిపతాకో దక్షిణే తు వామే లాంగూలహస్తకః,
అగ్నిహస్తస్సవిజ్ఞేయో నాట్యశాస్త్ర విశారదైః. 593

తా. కుడిచేతియందు త్రిపతాకహస్తమును, ఎడమచేతియందు లాంగూలహస్తమును పట్టబడినయెడ అగ్నిహస్తమగును.

౧౨. యమహస్తలక్షణమ్.

వామే పాశః దక్షిణే తు సూచీయమకరస్త్వంతః,

తా. ఎడమచేతియందు పాశహస్తమును, కుడిచేతియందు సూచీహస్తమును పట్టబడినయెడ యమహస్తమగును.

౧౩. నైర్భతిహస్తలక్షణమ్.

ఖట్వాచ శకటశ్చైవ కీర్తితో నైర్భతేః కరః. 594

తా. ఖట్వాహస్తమును శకటహస్తమును బట్టినయెడ నైర్భతిహస్తమగును.

౧౪. వరుణహస్తలక్షణమ్.

పతాకో దక్షిణే వామే శిఖరం వారుణః కరః,

తా. కుడిచేతియందు పతాకహస్తమును, ఎడమచేతియందు శిఖరహస్తమును పట్టబడినయెడ వరుణహస్తమగును.

౧౫. వాయుహస్తలక్షణమ్.

అరాలో దక్షిణే వామే హస్తేచార్ధపతాకకః. 595

ధృతౌచే ద్వాయుదేవస్య హస్త్యిత్యభిధీయతే,

తా. కుడిచేతియందు అరాళహస్తమును, ఎడమచేతియందు ఆర్ధ పతాకహస్తమును పట్టబడినయెడ వాయుహస్తమగును.

౧౬. కుబేరహస్తలక్షణమ్.

వామే పద్మం దక్షిణేతు గదా యక్షపతేగ కరః. 596

తా. ఎడమచేతియందు పద్మహస్తమును, కుడిచేతియందు గదాహస్తమును పట్టబడినయెడ కుబేరహస్తమగును.

ఆర్ధ నవగ్రహహస్తా నిరూప్యంతే.

౧. సూర్యహస్తలక్షణమ్.

అంసోఽకణ్ఠే హస్తాభ్యాం సోలపద్మ కపిత్థకౌ,

ధృతౌ యది భవేదేష దివాకరకరస్త్వృతః. 597

తా. భుజశిరస్సులసమీపములందు రెండుచేతులచే సోలపద్మకపిత్థకహస్తములు పట్టబడినయెడ సూర్యహస్తమగును.

౨. చంద్రహస్తలక్షణమ్.

సోల పద్మం వామకరే దక్షిణేచ పతాకకః,

నిశాకరకరగప్రోక్తో భరతాగమకోవిదైః. 598

తా. ఎడమచేతియందు సోలపద్మహస్తమును, కుడిచేతియందు పతాకహస్తమును పట్టబడినయెడ చంద్రహస్తమగును.

3. ఆశ్టారకహస్తలక్షణమ్.

వామే కరేతు సూచీస్యాద్ధక్షిణే ముష్టిహస్తకః,
కృతశ్చేన్నాట్యశాస్త్రజ్ఞైరశ్టారకకరస్సృతః. 599

తా. ఎడమచేత సూచీహస్తమును, కుడిచేత ముష్టిహస్తమును పట్టఁబడినయెడ ఆంశారకహస్తమగును.

౪. బుధహస్తలక్షణమ్.

తిర్యగ్వామే ముష్టిహస్తః దక్షిణేచ పతాకకః,
బుధగ్రహకరఃప్రాక్తో భరతాగమవేదిభిః. 600

తా. ఎడమచేత నడ్డముగా ముష్టిహస్తమును, కుడిచేత పతాకహస్తమును పట్టఁబడినయెడ బుధహస్తమగును.

౫. బృహస్పతిహస్తలక్షణమ్.

హస్తాభ్యాం శిఖరం ధృత్వా యజ్ఞసూత్రప్రదర్శనే,
ఋషిబ్రాహ్మణహస్తోఽయం గురోశ్చ పరికీర్తితః. 601

తా. రెండుహస్తములచే శిఖరహస్తమును, యజ్ఞసూత్రప్రదర్శనమందువలె పట్టినయెడ బృహస్పతిహస్తమగును. ఇది ఋషిఫలయంశును, బ్రాహ్మణులయందును చెల్లును.

౬. శుక్రహస్తలక్షణమ్.

వామోర్ధ్వభాగే ముష్టిస్యాద్దధస్తాద్ధక్షిణేన చ,
శుక్రగ్రహకరఃప్రాక్తో భరతాగమవేదిభిః. 602

తా. ఎడమప్రక్కమీడుగాను, కుడిప్రక్క క్రిందుగాను ముష్టిహస్తము పట్టఁబడినయెడ శుక్రనిహస్తమగును.

2. శనైశ్చరహస్తలక్షణమ్.

వామేకరేతు శిఖరం త్రిశూలం ధృతీణేకరే,

శనైశ్చరకరఃప్రాక్తో భరతాగమవేదిభిః.

603

తా. ఎడమచేత శిఖరహస్తమును, కుడిచేత త్రిశూలహస్తమును పట్టఁబడినయెడ శనైశ్చర హస్తమగును.

౩. రాహుహస్తలక్షణమ్.

సర్పశీర్షం వామకరే సూచీస్యా ధృతీణేకరే,

రాహుగ్రహకరఃప్రాక్తో భరతాగమవేదిభిః.

604

తా. ఎడమచేత సర్పశీర్షహస్తమును, కుడిచేత సూచీహస్తమును పట్టఁబడినయెడ రాహుహస్తమగును.

౪. కేతుహస్తలక్షణమ్.

వామే కరేతు సూచీస్యా ధృతీణేఽర్ధ పతాకకః,

కేతుగ్రహకరఃప్రాక్తో భరతాగమవేదిభిః.

605

తా. ఎడమచేత సూచీహస్తమును, కుడిచేత అర్ధపతాకహస్తమును పట్టఁబడినయెడ కేతుహస్తమగును.

అద దశావతారహస్తానిరూప్యం తే.

౫. మత్స్యవతారహస్తలక్షణమ్.

మత్స్యహస్తం దర్శయిత్వా తతస్సృంధ సమాకరౌ,

త్రిపతాకౌ యది ధృతౌ యుజ్యతే మత్స్యజన్తని.

606

ధృతౌ మత్స్యవతారస్య హస్తైత్యుచ్యతే బుధైః,

తా. మత్స్యహస్తమును జూచి రెండు త్రిపతాకహస్తములను భుజ శిరస్సులకు సమముగాఁబట్టినయెడ మత్స్యనితారహస్తమగును. ఇది మత్స్య వతారమం దుపయోగించును.

౨. కూర్మావతారహస్తలక్షణమ్.

కూర్మహస్తం దర్శయిత్వా తతస్సంధసమాకరౌ. 607

త్రిపతాకో యది ధృతో యుజ్యతే కూర్మజన్తని,

ధృతో కూర్మావతారస్య హస్త ఇత్యుచ్యతేబుధైః. 608

తా. కూర్మహస్తమునుజూచి భుజశిరస్సులకు సమముగా త్రిపతాక హస్తములుపట్టినయెడ కూర్మావతారహస్తమగును. ఇది కూర్మావతారమందు చెల్లును.

౩. వరాహావతారహస్తలక్షణమ్.

దర్శయిత్వా వరాహం తు కటిపార్శ్వ సమాకరౌ,

ధృతో వరాహచేవస్య హస్త ఇత్యుచ్యతే. 609

తా. వరాహహస్తమును జూచి పిరుదులయందు హస్తములనుంచు నెడ వరాహావతారహస్తమగును.

౪. నృసింహావతారహస్తలక్షణమ్.

వామే సింహముఖం ధృత్వా దక్షిణే త్రిపతాకకః,

నరసింహావతారస్య హస్త ఇత్యుచ్యతే. 610

తా. ఎడమచేత సింహముఖహస్తమును, కుడిచేత త్రిపతాకహస్తమును బట్టినయెడ నృసింహావతారహస్తమగును.

గి. వామనావతారహస్తలక్షణమ్.

ఊర్ధ్వార్ధో ధృతముష్టిభ్యాం సవ్యాన్యభ్యాం యది స్థితః,
సవామనావతారస్య హస్త ఇత్యభిధీయతే. 611

తా. మీఁదుగాను క్రిందుగాను ఎడమకుడిచేతులచే రెండుముష్టిహస్తములు పట్టబడినయెడ వామనావతారహస్తమగును.

ఁ. పరశురామావతారహస్తలక్షణమ్.

వామం కటితలే న్యస్య దక్షిణేఽర్ధపతాకకః,
ధృతః పరశురామస్య హస్త ఇత్యభిధీయతే. 612

తా. ఎడమచేతిని నడుమనందుంచి కుడిచేత అర్ధపతాకహస్తమును బట్టునెడ పరశురామావతారహస్తమగును.

2. రఘురామావతారహస్తలక్షణమ్.

కపిత్థం దక్షిణే హస్తే వామే తు శిఖరఃకరః,
అధరోత్తరభాగేతు రామచంద్రకరఃస్త్రుతః. 613

తా. కుడిచేత కపిత్థహస్తమును, ఎడమచేత శిఖరహస్తమును క్రిందు మీఁదులుగా పట్టబడినయెడ రామచంద్రావతారహస్తమగును.

౩. బలరామావతారహస్తలక్షణమ్.

పతాకో దక్షిణే హస్తే ముష్టిర్వామకరే తథా,
బలరామావతారస్య హస్త ఇత్యభిధీయతే. 614

తా. కుడిచేత పతాకహస్తమును, ఎడమచేత ముష్టిహస్తమును పట్టబడినయెడ బలరామావతారహస్తమగును.

౯. కృష్ణావతారహస్తలక్షణమ్.

మృగశీర్షేతు హస్తాభ్యా మన్యోన్యాభిముఖీకృతే,
అంసోపకంఠే కృష్ణస్య హస్త ఇత్యభిధీయతే. 615

తా. రెండుమృగశీర్షహస్తములు భుజశిరస్సులసమీపమున ఎదురెదురుగాపట్టబడినయెడ కృష్ణావతారహస్తమగును.

౧౦. కల్యణవతారహస్తలక్షణమ్.

పతాకో దక్షిణే వామే త్రిపతాక కరో ధృతః,
హస్తః కల్యణవతారస్య ఇతినాట్యవిదోవిదుః. 616

తా. కుడిచేత పతాకహస్తమును ఎడమచేత త్రిపతాకహస్తమును పట్టబడినయెడ కల్యణవతారహస్తమగును.

౧౧. రాక్షసహస్తలక్షణమ్.

ముఖేకరాభ్యాం శకటో రాక్షసానాం కరస్తస్పృతః,

తా. రెండుచేతులచే ముఖమునందు శకటహస్తము పట్టబడెనేని రాక్షసహస్తమగును.

అథ చతుర్వర్ణహస్తానిరూప్యంఠే.

బ్రాహ్మణహస్తలక్షణమ్.

కరాభ్యాం శిఖరం ధృత్వా యజ్ఞసూత్ర ప్రదర్శనే. 617
దక్షిణేన కృతే తిర్యగ్రాబ్ధాణానాం కరస్తస్పృతః,

తా. రెండు శిఖరహస్తములనుబట్టి కుడిచేత అడ్డముగా జన్నిదమును జూపునెడ బ్రాహ్మణహస్తమగును.

క్షత్రియహస్తలక్షణమ్.

వామేన శిఖరం తిర్యగ్భ్రత్వాఽన్యేనపతాకకః. 618

ధృతో యది క్షత్రియాణాం హస్త ఇత్యభిధీయతే,

తా. ఎడమచేత శిఖరహస్తమును అడ్డముగాఁబట్టి కుడిచేత పతాకహస్తమును పట్టునెడ క్షత్రియహస్తమగును.

వైశ్యహస్తలక్షణమ్.

వామే కరే తు హంసాస్యదక్షిణే కటకాముఖః. 619

వైశ్యహస్తోఽయమాఖ్యాతో భరతాగమవేదిభిః,

తా. ఎడమచేత హంసాస్యహస్తమును, కుడిచేత కటకాముఖహస్తమును పట్టుబడినయెడ వైశ్యహస్తమగును.

శూద్రహస్తలక్షణమ్.

వామేతు శిఖరం సూచీ దక్షిణే శూద్రహస్తకః. 620

తా. ఎడమచేత శిఖరహస్తమును, కుడిచేత సూచీహస్తమును పట్టుబడినయెడ శూద్రహస్తమగును.

అష్టాదశానాం జాతీనాం కర్తాధీనాః కరా స్తస్మిన్తాః,

తా. ఐదునెనిమిదికాతులకును వారివారి క్రియలకు తగినట్లు హస్తములు చెప్పుటదును.

తత్తద్దేశజనానాంచ ఏవ మూహ్యం బుధోత్తమైః. 621

తా. ఆయాదేశముల జనులకును తురీతిగానే హస్తము లూహించవలసినది.

గ్రంథాంతరస్థ ప్రసిద్ధరాజహస్తనిరూపణమ్. 153

యావదథ్తాః ప్రయోగాణాం తావద్భేదాగికరాస్తస్యైతాః,
అథాత్ప్రకరణాల్లిక్తాదాచిత్యదర్శనిర్ణయః. 622

తా. ప్రయోగముల కెన్నివిధముల యర్థములుగలవో అన్నివిధముల హస్తములునుగలవు. అర్థము, ప్రకరణము, లింగము, భౌచిత్యము అను వీనివలన అర్థము నిర్ణయము చేయవలయును.

తత్తత్సమ్యక్సమాలోక్య సజ్జృహోక్త మిదం మయా,
సమాలోచ్య ప్రయోక్తవ్యం భావజ్ఞైరిహశాస్త్రతః. 623

తా. ఈవిషయమునంతయు బాగుగా విమర్శించి సంగ్రహముగా చెప్పితిని కనుక భావజ్ఞు లీశాస్త్రరీతిని చక్కగా నాణాదించి తత్తద్విషయమునుగూడముగ ప్రయోగములు చేయవలెను.

గ్రంథాంతరస్థప్రసిద్ధరాజహస్తనిరూపణం తే.

శుకతుండో హరిశ్చంద్రే మయూరో నళభూపతౌ,
పురుకు త్సేల పద్మాభ్యో ముష్టిహస్తః పురూరవే. 624

అలపద్మశ్చరస్థాయీ సగరాధే నియుజ్యతే,
పిలీపాభ్యే పతాకస్వాదమ్బురీషేతు కర్తరి. 625

శిబిరాజ్ఞికపిత్థస్వాత్పురోభాగే ప్రచాలితః,
ఉభౌ పతాకౌ భుజయో రంతే దేవవిభావనే. 626

కథితౌ కార్తవీర్యేతు విరళాఙ్గుష్ఠరంధ్రకౌ.
వతౌవహేత్పుంఖితౌచేద్రావణాథే ప్రకీర్తితౌ. 627

భుజదేశే ప్రచలితః సూచిస్వాధర్మరాజకే,
త్రిపతాకః పురోభాగే చాలితశ్చపునఃపునః. 628

అర్జునాథే నాట్యభేదే యుజ్యతే నాట్యవేదిభిః,
భీమే ముష్టిః పురోభాగే చలితో యది కల్ప్యతే. 629

ఉక్తఃశై బ్యేసూచిరేవ కింశ్చిదుద్వేష్టితాఙ్ముఖః,
కటకో నకులార్థేచ శిఖర స్సహదేవకే. 630

నహుషేచలహస్తస్సాన్యద్య యాతౌ తామ్రచూడకః,
అర్థచంద్రకరస్సోఽయం త్రిపతాకాకృతిర్భవేత్. 631

భగీరథార్థేయూజ్యస్సాన్యద్రాహుగ్రస్తేన్దుమ్బలే,

తా. శుకతుండహస్తము హరిశ్చంద్రనియందును, మయూరహస్తము నలనియందును, అలపద్మహస్తము పురుకుత్సేతునియందును, ముష్టిహస్తము పురూరవునియందును, శిరస్సునందు జేర్చిన యలపద్మహస్తము సగరునియందును, పతాకహస్తము విలీపునియందును, కర్తరీముఖహస్తము అంబరీషునియందును, ఎదురుగా చలింపఁజేయఁబడిన కక్షిత్థహస్తము శిబియందును, ఎడముగాఁ జేయఁబడి భుజములకొనలయందు దేవభావనగా పట్టఁబడిన రెండు పతాకహస్తములు కార్తవీర్యునియందును, ఆపతాకహస్తములే ముందు వెనుకలుగా గూర్చి పట్టినయెడ రావణునియందును, భుజప్రదేశమందు చలింపఁజేయఁబడిన సూచీహస్తము ధర్మరాజునందును, త్రిపతాకహస్తము ఎదురుగ మాటిమాటికి చలింపఁజేయఁబడెనేని అర్జునునియందును, ముష్టిహస్తము ఎదురుగ చలింపఁజేయఁబడెనేని భీమసేనునియందును, ఉద్వేష్టితాంగుళమగు సూచీహస్తము శైబ్యునియందును, కటకాముఖహస్తము నకులునియందును, శిఖరహస్తము సహదేవునియందును, చలపతాకహస్తము నహుషునియందును, తామ్రచూడహస్తము యయాతియందును, అర్థచంద్రహస్తమును త్రిపతాకాకృతిగఁ బట్టినయెడ భగీరథునియందును, రాహుగ్రస్తమైన చంద్రమండలమందును చెల్లును.

మాంధాతాగ్రిమభూపాలే మరుత్వానితిభూభుజి. 632

నిరూపణార్థే ముకుళ సూచీముష్టికరోఽపిచ,
కరోఽప్యర్థపతాకస్వాదుద్వేష్టిత తనుమ్భజః. 633

ఏతే చతుర్విధాహస్తాః ప్రయోజ్యంతే యథాక్రమాత్,
రఘూవజ మహీపాలే దక్షిణేతరభాగతః. 634

క్రమేణ పరియోజ్యేతే పూర్వోక్తార్థపతాకకౌ,
అలపద్మస్వస్తికశ్చేవ్యోజ్యో దశరథే నృపే. 635

రామే శిఖరహస్తోఽసౌ విశేషాచ్ఛాపపాణిషు,
యోజ్యః శాస్త్రప్రయోగేషు పూర్వధర్మవిశారదైః. 636
శిఖరోఽయం దక్షిణాంసగామిచేద్ధరతే భవేత్,

అయంవా మాంసగామిచే ల్లక్ష్మణార్థే నియుజ్యతే. 637

అయం లలాటగామిచే చ్చక్రస్మూర్థే నియుజ్యతే,
సోమవంశేజనిజుషామేతే వామాంసయోజనాత్. 638

కల్పితా నాట్యకుశలైః యుక్తధర్మప్రయోగతః,

తా. మాంధాతయనెడి రాజశ్రేష్ఠునియందును, మరుత్తు అనెడి మహా
రాజునందును, ముకుళహస్తము సూచీహస్తము ముష్టిహస్తము ఉద్వేష్టి
తార్థపతాకహస్తము ఈనాలుగుహస్తములును క్రమముగ చెల్లును. రఘు
మహారాజు, అజమహారాజు వీరియందు ఆర్థపతాకహస్తములు కుడియెడను
లుగా చెల్లును. దశరథమహారాజునందు, స్వస్తికాల పద్మహస్తము చెల్లును.
శిఖరహస్తము రామునియందును, చాపపాణులైన రాజులయందును చెల్లును.
శిఖరహస్తము కుడిమూపునందుఁజేర్చి పట్టబడినయెడ భరతునియందును,
ఎడమమూపునందుఁ జేర్చిపట్టినయెడ లక్ష్మణునియందును, నొసటికి సరిగా

పట్టబడినయెడ శత్రుస్సునియందును చెల్లును. ఇట్లు ఈహస్తములు క్రమముగా సూర్యవంశపురాజుల విషయమందు చెప్పబడిను. ఈహస్తములే యెడమప్రక్కగా పట్టబడునెడ చంద్రవంశపురాజుల విషయమునందు వినియోగించునని నాట్యశాస్త్రజ్ఞులచేత జెప్పబడుచున్నది.

సప్తసముద్ర హస్తానిరూప్యంతే.

లవణేక్షు సురా సర్పిర్దధిక్షీరజలార్ణవాః.

639

ఏతేషాం హస్తకలనా విశేషాత్ప్రతిపాద్యతే,

తా. లవణము, ఇక్షువు, సుర, సర్పి, దధి, క్షీరము, జలము అని సముద్రములు ఏను. వీనియందు హస్తసందర్భములు విశేషముగాఁ జెప్పబడును.

౧. లవణసముద్రహస్తలక్షణమ్.

ముకుళాఖ్యాకరౌచైవ వ్యావృత్తౌచాపవేష్టితౌ. 640

ప్రయోజ్యౌ లవణామ్భోధౌ ధిషణస్య మతాంతరే,

తా. విరివిగా త్రిశ్చుబడినముకుళహస్తములను అధోముఖములుగఁ బట్టినయెడల లవణసముద్రమందు చెల్లును అని బృహస్పతిమతము.

౨. ఇక్షుసముద్రహస్తలక్షణమ్.

అలపద్మస్తథాభూత ఇక్ష్వధౌ సమ్ప్రయుజ్యతే.

641

తా. అలపద్మహస్తమును క్రిందచెప్పినప్రకారమే పట్టినయెడ ఇక్షు సముద్రమందు చెల్లును.

౩. సురాసముద్రహస్తలక్షణమ్.

సజ్జీర్ణాఖ్య పతాకౌచ తథైవ గుణమాశ్రితౌ,

సురామ్బుధౌ ప్రయోక్తవ్యా శుక్రాచార్య మతాంతరే.

తా. సంకీర్తన పతాకములను అదేరీతిని విరివిగా త్రిప్పి దిగుమొగములుగాఁ బట్టినయెడ సురాసముద్రమందు చెల్లును. అని శుక్రాచార్యుల మతము.

౪. సర్పిసముద్రహస్తలక్షణమ్.

సర్పిరభేస్తు చతురో వాయుసూనుమతాంతరే,

తా. సర్పి (నేతి) స్పముద్రమందు చతురహస్తము చెల్లును. అని హనుమంతుని మతము.

౫. దధిసముద్రహస్తలక్షణమ్.

త్రిపతాకాభిధాహస్తా పూర్వవద్గుణమాశ్రితౌ. 643

దధ్యర్ణవేప్రయోక్తవ్యో దత్తిలాచార్యసమ్మతౌ,

తా. త్రిపతాకహస్తములను మునుపటివలెనేపట్టినయెడ దధిసముద్రమందు చెల్లును. అని దత్తిలాచార్యమతము.

౬. క్షీరసముద్రహస్తలక్షణమ్.

సర్పశీర్షాహ్వాయాహస్తా యథాపూర్వగుణాశ్రయా. 644

క్షీరసాగరరూపార్థే నారదాభిమతౌస్త్యతౌ,

తా. సర్పశీర్షహస్తములను మునుపటివలెనేపట్టినయెడ క్షీరసముద్రమందు చెల్లును. అని నారదమహాముని మతము.

౭. శుద్ధోదకసముద్రహస్తలక్షణమ్.

పతాక గుణసంయుక్తౌ పూర్వవన్నిభితౌకృతౌ. 645

జలార్ణవేప్రయోక్తవ్యో కోహళాచార్యసమ్మతౌ,

తా. పతాకహస్తములను మునుపటివలెనే విరివిగాఁ ద్రిప్పి క్రిందు

ముఖముగఁబట్టినయెడ శుద్ధోదకసముద్రమందు చెల్లును. అని కోహళా
చార్యవతము.

ప్రసిద్ధనదీనాం హస్తానిరూప్యంతే.

గంగాదీనాం నిర్ణయేతు వ్యావృత్తశ్చైవవేష్టితః. 646

నదీనామపి సర్వాసాం పతాకస్సముదాహృతః,

గంగాదీనాం విశేషేణ తద్గుణాద్యనువర్ణనాత్. 647

హస్తానాం భేదకలనా గురుణా పూర్వమీరితా,

తత్స్వరూపం ప్రవక్ష్యామి నాట్యాభినయయోగతః. 648

తా. గంగమొదలైననదులను నిర్ణయించుటయందు ముందరికిఁచాచి
క్రిందుగాఁబట్టఁబడిన పతాకహస్తము వినియోగించును. అగంగాదినదులకు
వానివానివిశేషగుణాదులనుబట్టి వర్ణించుటవలన నాట్యాభినయమునందు
కొన్ని హస్తములు వినియోగింపఁబడును గనుక వాని స్వరూపము లిచ్చట
చెప్పఁబడుచున్నవి.

గంగాదినదీహస్తలక్షణాని.

గంగాయాం తామ్రచూడస్సాత్సూక్ష్మస్సర్పజాయాస్తురేఖికః

కృష్ణవేణ్యాం సింహముఖః కావేర్యాం చతురకరః. 649

పతాకచతురౌహస్తౌ సరస్వత్యాం ప్రకీర్తితౌ,

నర్మదాయాం విధేయస్సాత్కరోహ్యర్థపతాకికః. 650

హంసాస్యస్తుజభద్రాయాం శరావత్యాంతు బాణకః,

సూచీహస్తౌవేత్రనత్యాం చంద్రభాగార్థకేచలః. 651

సరయ్యామలపద్మాభ్యో భీమరథ్యామరాళకః,

సువర్ణముఖనద్యాంచ కరోర్ధచతురోమతః. 652

శుకతుడ్డః పాపనాశ్యాం యుజ్యతే భావవేదిభిః,
అసుక్తానాం నదీనాంచ పతాకస్సమ్ప్రయుజ్యతే. 653

తా. తామ్రచూడహస్తము గంగానదియందును, రేఖాహస్తము యమునానదియందును, సింహముఖహస్తము కృష్ణవేణీనదియందును, చతురహస్తము కావేరినదియందును. పతాకచతురహస్తములు సరస్వతీనదియందును, అర్ధపతాకహస్తము నర్మదానదియందును, హంసాస్యహస్తము తుంగభద్రానదియందును, బాణహస్తము శరావతీనదియందును, వేత్రపతియందు సూచీహస్తమును, చంద్రభాగయందు చలపతాకహస్తమును, అలవద్దహస్తము సరయూనదియందును, ఆరాళహస్తము భీమరథీనదియందును, అర్ధచతురహస్తము స్వర్ణముఖనదియందును, శుకతుండహస్తము పాపనాశినీనదియందును చెల్లును. ఇవిగాక తక్కిననదులయందు పతాకహస్తము చెల్లును.

౧. ఊర్ధ్వలోకహస్తలక్షణమ్.

భూలోకశ్చ భువర్లోక స్స్వర్గలోక స్తతః పరః,
జనోలోక స్తపోలోక స్సత్యలోకాభిధ స్తతః. 654
మహర్లోకశ్చ సప్తైతే లోకాశ్చోర్ధ్వం సమాశ్రితాః,
ఉద్వేషితుఃపతాకస్తు ఏతేషు వినియుజ్యతే. 655

తా. భూలోకము, భువర్లోకము, స్వర్గలోకము, జనోలోకము, తపోలోకము, సత్యలోకము, మహర్లోకము ఇవి యేడు మీఁదిలోకములు వీనియందు ఉద్వేషితపతాకహస్తము వినియోగించును.

౨. అథోలోకహస్తలక్షణమ్.

అతలో వితలశ్చైవ సుతలశ్చ తలాతలః,
మహాతల ఇతిఖ్యాతో రసాతల ఇతీరితః. 656

పాతాళశ్చైవ సప్తైతే హ్యథోలోకాః ప్రకీర్తితాః,
అథోలోకేషు యుజ్యేత పతాకశ్చాపవేష్టితః. 657

తా. అతలము, వితలము, సుతలము, తలాతలము, మహాతలము, రసాతలము, పాతాళము ఈయేడు క్రిందిలోకములు వీనియందు అపవేష్టిత పతాకహస్తము వినియోగించును.

ఆథ వృక్షభేదానాం హస్తానిరూప్యంతే.

ఆశ్వత్థవృక్షహస్తః.

అలపద్మా రేచితౌచే దశ్వత్థే సమ్ప్రయుజ్యతే,

తా. రెండు అలపద్మహస్తములను చలింపఁజేసినయెడ ఆశ్వత్థవృక్షమందు చెల్లును.

కదళీవృక్షహస్తః.

కదళ్యాం శ్లిష్టముకుళో రేచితౌద్వెష్టితోభవేత్. 658

తా. శ్లిష్టముకుళహస్తమును పొడువుగ కదలించి పట్టినయెడ కదళీవృక్షమందు చెల్లును.

నారజ్జలికుచవృక్షహస్తా.

నారజ్జే పద్మకోశస్సాన్య ధృమరోలికుచే భవేత్,

తా. నారింజచెట్టునందు పద్మకోశహస్తమును, గజనిమ్మచెట్టునందు భ్రమరహస్తమును చెల్లును.

వనసబిల్వవృక్షహస్తా.

వనసే చతురః ప్రోక్తో బిల్వాగ్ధే చతురోభవేత్. 659

తా. వనసబిల్వవృక్షములయందు చతురహస్తము చెల్లును.

పునాగవృక్షహస్తః.

పతాక చతుర్రా ప్రోక్తౌ పున్నాగతరునిర్ణయే,

తా. పతాకచతురహస్తములు పొన్నమ్రానియందు చెల్లును.

మందారవకుళవృక్షహస్తా.

మందారే ఖండచతురః సందంశోవకుళే భవేత్. 660

తా. ఖండచతురహస్తము మందారవృక్షమందును, సందంశహస్తము వకుళవృక్షమందును చెల్లును.

పటార్జునవృక్షహస్తా.

పతాకో వటవృక్షేస్యా దర్భనే సింహవక్త్రకః,

తా. మట్టిమ్రానియందు పతాకహస్తమును, ఏరుమద్దిమ్రానియందు సింహముఖహస్తమును చెల్లును.

పాటలీహింతాలవృక్షహస్తా.

పాటల్యాం శుకతుండస్యాత్ హింతాలే కర్తరీముఖః.

తా. పాదిరిచెట్టునందు శుకతుండహస్తమును, ఈ దాటిచెట్టునందు కర్తరీ ముఖహస్తమును చెల్లును.

పూగవృక్షహస్తః.

పద్మకోశౌ స్వస్తికౌస్తః పూగవృక్షనిరూపణే,

తా. రెండు పద్మకోశహస్తములు స్వస్తికములుగఁ బట్టబడినయెడ పాక మ్రానియందు చెల్లును.

చమ్పకవృక్షహస్తః.

చమ్పకే పూర్వశాస్త్రజ్ఞై రథోలాంగూలమిష్యతే. 662

తా. సంపెగ మ్రానియందు అధోలాంఘాల హస్తమును వినియోగింపవలెనని పూర్వకాస్త్రజ్ఞులచే చెప్పబడెను.

ఖదిరవృక్షహస్తః.

అధోనతస్తామ్రచూడః కరః ఖదిరవర్ణనే,

తా. తామ్రచూడహస్తమును మిక్కిలి క్రిందు మొగముగ వంచి వట్టునెడ నల్లతుమ్మచెట్టునందు చెల్లును.

శమీవృక్షహస్తః.

శమీవృక్షే సమాఖ్యాతః కరోయ శ్లిష్టకర్తరీ. 663

తా. శ్లిష్టకర్తరీహస్తము జమ్మిచెట్టునందు చెల్లును.

అశోకవృక్షహస్తః.

పతాకౌ మణిబంధస్థౌ సమ్యక్తిర్యక్కృతౌ యది,

పతాక స్వస్తికోహస్తః కథితో భరతాదిభిః. 664

పతాకస్వస్తికోహస్తః అశోకాభినయేస్తృతః,

తా. పతాకహస్తములు మనికట్టులాండ్చుచేర్చి యడ్డముగాఁ బట్టఁబడిన యెడ పతాకస్వస్తిక హస్తమగును. ఇది అశోకవృక్షమునందు చెల్లును.

సిందువారవృక్షహస్తః.

సిందువారతరౌయోజ్యః కరశ్లిష్టమయూరకః. 665

తా. వావిలిచెట్టునందు శ్లిష్టమయూరహస్తము చెల్లును.

అమలకవృక్షహస్తః.

తర్జనీ మధ్యమా హస్త తలే సమ్మిశ్రితే యది,

ఇతరే ప్రసృతాస్సౌయం కరః సంయమనామకః. 666

సంయమాభిధహస్తౌయం భవేదామలకేద్రమే,

తా. తర్జనీమధ్యమలను అరచేతిలో జేర్చి తక్కిన ప్రేళ్ళను చాచిపట్టిన నది సంయమహస్తమాను. ఈహస్తము ఉసిరికచెట్టునందు చెల్లును.

కురవకవృక్షహస్తః.

కర్తరీత్రిపతాకాచ జ్ఞేయాకురవకద్రుమే. 667

తా. కర్తరీత్రిపతాకహస్తములు ఎఱ్ఱపువ్వుల గోరంటచెట్టునందు చెల్లును.

కపితవృక్షహస్తః.

అలపద్మా స్వస్తికాచేత్కపిత్థార్థేనియుజ్యతే,

తా. అలపద్మహస్తములను స్వస్తికములుగఁబట్టినయెడ వెలగమ్రాని యందు చెల్లును.

కేతకీవృక్షహస్తః.

పతాక చతురాభిఖ్యా స్వస్తికా మణిబంధయోః. 668

కేతకీ వృక్షభేదేఽపి యుజ్యేతే దేవమంత్రిణి,

తా. పతాకచతురహస్తములను మణిబంధములందు స్వస్తికములు గఁబట్టినయెడ పచ్చమొగలిచెట్టునందును దేవమంత్రియందును చెల్లును.

శింశపావృక్షహస్తః.

అర్ధచంద్రాస్వస్తికాచేత్ప్రయోజ్యో శింశపాతరా. 669

తా. అర్ధచంద్రహస్తములను స్వస్తికములుగఁబట్టిన ఇరుగుడుమ్రాని యందు చెల్లును.

నిమ్మసాలవృక్షహస్తా.

శుకతుండా స్వస్తికాచేన్ని మ్మేసాలేనిరూపితౌ,

తా. శుకతుండాహస్తములను స్వస్తికములుగఁ బట్టినయెడ వేఱమ్రాని యందును, సాలవృక్షమందును చెల్లును.

పారిజాతవృక్షహస్తః.

వామే పతాకకోహస్తస్త్రసవ్యేపతాకికః. 670

ఉద్వేష్టితకృతోహస్తః త్రిజ్ఞానః పరికీర్తితః,
త్రిజ్ఞానః పారిజాతస్య క్రోడే యది ధృతఃకరః. 671

తా. ఎడమచేతను కుడిచేతను పతాకహస్తమును పైకిత్రిప్పి బట్టిన
యెడ త్రిజ్ఞాన హస్తమాను. ఈహస్తము రొమ్మనకెదురుగఁ బట్టినయెడ
పారిజాతవృక్షమందు చెల్లును.

తింత్రణీజమ్బూవృక్షహస్తా.

తింత్రణ్యామపిలాజ్ఞులో జమ్బూవృద్ధపతాకకః,

తా. చింతచెట్టునందు లాంగూలహస్తమును, నేరేడుచెట్టునందు అర్ధ
పతాకహస్తమును చెల్లును.

పాలాశరసాలవృక్షహస్తా.

పాలాశేచార్ధచంద్రశ్చ రసాలే త్రిపతాకికః. 672

తా. మోదుగుచెట్టునందు అర్ధచంద్రహస్తమును, తియ్యమామిడి
చెట్టునందు త్రిపతాకహస్తమును చెల్లును.

ఆద సింహాదిమృగానాం హస్తానిరూప్యస్తే.

౧. సింహహస్తలక్షణమ్.

దక్షిణే సింహవక్త్రస్సాన్యత్రతృప్తేవామహస్తతః,
పతాకహస్తమాశ్రిత్యచలత్ప్రవిరళాబ్దులిమ్. 673

శ్లిష్టసింహముఖసోస్యం సింహాగ్రేవినియుజ్యతే,

తా. కుడిచేత సింహముఖహస్తమునుబట్టి దాని వెనుకతట్టు పతాక
హస్తమును ఎడమైన వ్రేళ్లుగలగఁబట్టినది శ్లిష్టసింహముఖ హస్తమనఁ
బడును. ఈహస్తము సింహమునందు చెల్లును.

౨. వ్యాఘ్రహస్తలక్షణమ్.

అర్థచంద్రోఽధోముఖశ్చేద్యావ్యూహౌర్ధ్వముయుజ్యతే.

తా. అర్థచంద్రహస్తమును అధోముఖముగఁ బట్టినయెడ పెద్దపులి యందు చెల్లును.

౩. సూకరహస్తలక్షణమ్.

పూర్వోక్తమత్స్యహస్తేతు దక్షిణః కుఞ్చితశ్చలః,
అస్యాఽంగుళ్యః ప్రనిరళాః పశ్చాసఙ్ఖ్యాయథాక్రమమ్.
యుజ్యతేస్తబ్ధరోమాథే సజ్జీర్ణమకరః కరః,

తా. ముందుచెప్పిన మత్స్యహస్తమందు దక్షిణహస్తమును వంచి కదలించుచు వ్రేళ్ల నైసింటిని విరళముగఁబట్టిన నది సజ్జీర్ణ మకరహస్త మనఁ బడును. ఈహస్తము పండియందు వినియోగించుచు.

౪. కపిహస్తలక్షణమ్.

పూర్వోక్తముష్టిహస్తస్తు మధ్యమాంగుష్ఠయోగతః. 676
నామ్నోఽధోముష్టిముకుళః కపేరథేనిరూప్యతే,

తా. ముందుచెప్పిన ముష్టిహస్తము మధ్యమాంగుష్ఠముల చేరికవలన అధోముష్టి ముకుళహస్తమనఁబడును. ఈహస్తము కోతియందు వినియోగించును.

౫. భల్లూకహస్తలక్షణమ్.

వామహస్తేపద్మకోశోఽధోముఖత్వముపాశ్రితః. 677

దక్షిణేతు పతాకాఖ్యస్తస్యపృష్ఠతలశ్చితః,

భల్లూకాథేప్రయోజ్యస్వాన్య త్పద్మకోశపతాకకః. 678

తా. ఎడమచేత దిగు మొగముగా పద్మకోశహస్తమునుబట్టి కుడిచేత

వట్టబడిన పతాకహస్తమును దానిపై సుంచినయెడ వద్దకోశపతాకహస్తమాను. ఇది ఎలుగుగొడ్డునందు వినియోగించును.

౬. మార్జరహస్తలక్షణమ్.

పూర్వోక్తముష్టిహస్తస్యాఽనామికాఙ్గుష్ఠయోగతః,
నామ్నాఽయమర్థముకుళో మార్జారే సమ్ప్రియుజ్యతే.

తా. ముందుచెప్పబడిన ముష్టిహస్తముయొక్క అనామికాంగుష్ఠములను జేర్చివట్టినది అర్థముకుళహస్తమవును. ఈహస్తము పిల్లియందు చెల్లును.

౭. చమరీమృగహస్తలక్షణమ్.

వామేముష్టిర్దక్షిణే వా మణిబంధేన మిశ్రితా,
ముద్రికాఽధోముఖా ముష్టిముద్రాహస్తోఽయమిరితః.
ముష్టిముద్రాకరశ్చాపి చమర్యాం సమ్ప్రియుజ్యతే,

తా. ఎడమచేత ముష్టిహస్తమును కుడిచేత ముద్రాహస్తమును మని కట్టుతోడేర్చి క్రిందుమొగముగాఁబట్టినయెడ ముష్టిముద్రాహస్తమాను. ఇది చమరీమృగమునందు వినియోగించును.

౮. గోధాహస్తలక్షణమ్.

ఉద్ధృక్ నిష్ఠికాఙ్గుష్ఠాపతాకేఞ్చిదీరితా. 681

నామ్నా తలపతాకోఽయం గోధాయాం పుష్టితోభవేత్,

తా. పతాకహస్తమందు కనిష్ఠికాంగుష్ఠములను కొంచెముమీదికి ఎత్తివట్టినయెడ తలపతాకహస్తమగును. ఈహస్తము ఉడుమునందు చెల్లును.

౯. శల్యమృగహస్తలక్షణమ్.

పూర్వోక్తమృగశీర్షస్య తర్జన్యాధ్వప్రసారితా. 682

నామ్నా చంద్రమృగోహస్త శ్శల్యాధ్వే సమ్ప్రియుజ్యతే,

తా. మునుపుచెప్పిన మృగశీర్షహస్తమందు చూపుడువ్రేలు పైకెత్తఁ బడినయెడ చంద్రమృగహస్తమగును. ఇదిశల్యమృగమందు వినియోగించును.

౧౦. కురంగహస్తలక్షణమ్.

కురజ్జేచ ప్రయోక్తవ్యో మృగశీర్షకనామకః. 683

తా. మృగశీర్షహస్తము జీంకయందుచెల్లును.

౧౧. కృష్ణసారహస్తలక్షణమ్.

పూర్వోక్తముష్టిహస్తేతు కనిష్ఠాంగుష్ఠసారణాత్,
నామ్నామృష్టిమృగోహస్తః కృష్ణసారే ప్రయుజ్యతే. 684

తా. మునుపుచెప్పిన ముష్టిహస్తమందు కనిష్ఠాంగుష్ఠములనుచాచి పట్టినయెడ ముష్టి మృగహస్తమాను. ఇది నల్లజీంకయందు చెల్లును.

౧౨. గోకర్ణహస్తలక్షణమ్.

ధేనుకర్ణేనాగబంధారేచితౌ యదియోజితౌ,

తా. నాగబంధహస్తములను మీఁదికి చలింపఁజేయుచు పట్టినయెడ గోకర్ణమృగమునందు చెల్లును.

౧౩. మూషికహస్తలక్షణమ్.

పూర్వోక్తముకుశేహస్తే తర్జనీ సమ్ప్రసారితా. 685

నామ్నాఽయంఖణ్డముకుళో మూషికార్థే నియుజ్యతే,

తా. మునుపుచెప్పిన ముకుళహస్తమందు చూపుడువ్రేలిని బాగుగ చాచిపట్టినయెడల ఖండముకుళహస్తమగును. ఈహస్తము ఎలుకయందు చెల్లును.

౧౪. గిరికాహస్తలక్షణమ్.

పూర్వోక్తముకుశే భూయస్తర్జనీ కుఞ్చితౌ యది. 686

తిర్యక్ప్రసారితః ఖడ్గముకుళోగిరికార్థకే,

తా. మునుపుచెప్పిన ముకుళహస్తమందు చూపుడు వ్రేలినివంచి అడ్డ ముగచాచిపట్టినయెడ ఖడ్గముకుళహస్తమాను. ఇది చిట్టెలుకయందు చెల్లును.

౧౫. శశహస్తక్షణమ్.

హస్తస్తలపతాకాఖ్యశ్శశకేతిర్యగాశ్రయః. 687

తా. తలపతాకహస్తము అడ్డముగ త్రిభుజబడినయెడ కుంజేటియందు చెల్లును.

౧౬. పృశ్చికహస్తక్షణమ్.

అధోముఖోరేచితశ్చేత్కర్కటో వృశ్చికేభవేత్,

తా. కర్కటహస్తమును అధోముఖముగ చలింపజేయుచు పట్టిన యెడ లేలునందు చెల్లును.

౧౭. శునకహస్తక్షణమ్.

పతాకాభిధహస్తేతు కుశ్చితాచేత్కనిష్ఠికా. 688

నామ్నామధ్యపతాకోఽయం శునకార్థే ప్రయుజ్యతే,

తా. పతాకహస్తమందు చిటికెనవ్రేలు ముడువబడెనేని మధ్యపతాకహస్తమాను. ఇది కుక్కయందు చెల్లును.

౧౮. ఉష్ట్రహస్తక్షణమ్.

పూర్వోద్దితాంజలికరేచాఽంగుష్ఠే కుశ్చితాయుతా. 689

ప్రసారితాపూర్వభాగే చలితా చాప్యధోముఖా,

నామ్నాఖడ్డాంజలిరయం ఉష్ట్రార్థే సమ్ప్రయుజ్యతే. 690

తా. మునుపుచెప్పిన ఆంజలిహస్తమందు ఆంగుష్ఠములకు వంచిచేర్చి పొడుగుగఁజాచి అధోముఖముగ చలింపజేయుచు పట్టినయెడ ఖండాంజలిహస్తమగును. ఇది ఒంటెయందు చెల్లును.

౧౯. అజహస్తలక్షణమ్.

శిఖరాశ్లిష్టవదనౌ మేషార్థే సమ్ప్రయుజ్యతే,

తా. శిఖరహస్తములను ముఖభాగము చేరబట్టినయెడ మేళయందు వినియోగించును.

౨౦. గార్దభహస్తలక్షణమ్.

పూర్వఖడ్గాజ్ఞామిశ్రేకుఞ్చితే తర్జనీద్వయే. 691

భిన్నాంజలిరయంనామ్నా గార్దభార్థేనియుజ్యతే,

తా. మునుపుచెప్పిన ఖండాంజలిహస్తమందు తర్జనీద్వయమును జేర్చి వంచిపట్టినయెడ భిన్నాంజలి హస్తమవును. ఇది గాడిదయందు చెల్లును.

౨౧. వృషభహస్తలక్షణమ్.

మధ్యమానామికేఞ్చిత్కుఞ్చితే తలమాశ్రితే. 692

అంగుష్ఠేనో పరియుతే శేషే వ్యేచ ప్రసారితే,

తలసింహకరస్సోఽయ మృషభార్థేనియుజ్యతే. 693

తా. మధ్యమానామికలను కొంచెము అరచేతితట్టునకువంచి వాని మీఁద అంగుష్ఠమునుజేర్చి తక్కిన రెండువ్రేళ్లను చాచిపట్టినయెడ తల సింహహస్తమాను. ఇది వృషభార్థమందు వినియోగించును.

౨౨. ధేనుహస్తలక్షణమ్.

మధ్యమావక్రితాయత్ర శేషాస్సర్వేప్రసారితాః,

ధేనౌయోజ్యోయస్తథేదే భవేత్సజ్జీర్ణముద్రకః. 694

తా. నడిమి వ్రేలిని వంచి తక్కిన వ్రేళ్లను చాచిపట్టినయెడ సంకీర్ణ ముద్రహస్తమాను. ఇది ఆవునందును, యంత్రభేదమునందును చెల్లును.

అథ పక్షిహస్తానిరూప్యంతే.

౧. పారావతహస్తలక్షణమ్.

పారావతే కపోతాఖ్యకరస్వాత్పుష్పితాకృతిః,

తా. కపోతహస్తమును పుంఖతాకారముగాఁ బట్టినయెడ పావు
రాయియందు వినియోగించును.

౨. కపోతహస్తలక్షణమ్.

కపోత స్థిర్యగాకారః కపోతే వినియుజ్యతే. 695.

తా. కపోతహస్తమును అడ్డముగాఁ బట్టినయెడ అడవిపావురాయి
యందు వినియోగించును.

౩. శకాదనహస్తలక్షణమ్.

బ్రహ్మోక్తశుకతుండస్వాచ్ఛశాదననిరూపణే,

తా. బ్రహ్మోక్తశుకతుండహస్తము డేగయందు వినియోగించును.

౪. ఉలూకహస్తలక్షణమ్.

గజదంతాశ్లిష్టముఖౌ సజ్జీర్ణగజదంతకః. 696

సజ్జీర్ణగజదంతోఽయములూకార్థేనియుజ్యతే,

తా. గజదంతహస్తముల మొనలను జేర్చిపట్టినయెడ సంకీర్ణ గజ
దంత హస్తమవును. ఇది గుడ్లగూబయందు చెల్లును.

౫. గండభేరుండహస్తలక్షణమ్.

మణిబంధేసమాశ్లిష్టావర్ధచంద్రావధోముఖౌ. 697

సర్వాజ్ఞశ్యస్తువిరళానామ్నా స్పృశికచంద్రకః,

గండభేరుండ కాభ్యేఽస్యవినియోగః ప్రకీర్తితః. 698

తా. అర్థచంద్రహస్తములను అధోముఖములుగ మనికట్లు చేరఁబట్టి వ్రేళ్లను విరళములుగాఁ జేసినయెడ స్వస్తిక చంద్రహస్తమగును. ఇది గండ భేదుండపక్షియందు వినియోగింపఁబడును.

౬. చాతకహస్తలక్షణమ్.

లాజ్జూలశ్చాతకేభూయా త్పుజ్జీతత్వముపాశ్రితః,

తా. లాంగూలహస్తమును పుంఖతముగఁ బట్టినయెడ చాతకపక్షి యందు చెల్లును.

౭. కుక్కుటహస్తలక్షణమ్.

పూర్వోక్తభగ్రిమరోభూయాత్తామ్రచూడనిరూపణే. 699

తా. మునుపు చెప్పఁబడిన భ్రమహస్తమే కోడియందు వినియోగించును.

౮. చాతకహస్తలక్షణమ్.

అరాళఃపుజ్జీతాకారః కోకిలార్థేనియుజ్యతే,

తా. అరాళహస్తమును పుంఖతముగఁ బట్టినయెడ కోకిలయందు చెల్లును.

౯. వాయసహస్తలక్షణమ్.

భరతార్ణవసంప్రోక్తభగ్రిమరాంగుష్ఠకస్తథా. 700

అగ్రభాగేన తర్జన్యాః మిళితో యది పుజ్జీతః,

సందంశముకుళోభూయాద్వాయసార్థేనియుజ్యతే. 701

తా. భరతార్ణవమందు చెప్పఁబడియుండెడి భగ్రిమరహస్తాంగుష్ఠమును చూపుడువ్రేలి కొనతోఁజేర్చి పుంఖతముగఁబట్టఁబడినయెడ సందంశముకుళ హస్తమగును. ఇది కాకియందు వినియోగించును.

౧౦. కురహస్తలక్షణమ్.

కురరాఖ్యేఽపవిద్ధాఖ్యోసూచిరేవ ప్రయుజ్యతే,
తా. సూచిహస్తము అపవిద్ధముగఁబట్టఁబడినయెడ కురరపక్షియందు చెల్లును.

౧౧. శుకహస్తలక్షణమ్.

శుకతుండః ప్రయోక్తవ్యః శుకార్థే పుష్పితాకృతిః. 702
తా. శుకతుండహస్తమును పుంఖతాకారముగఁబట్టినయెడ చిలుక
యందు వినియోగించును.

౧౨. సారహస్తలక్షణమ్.

ముకుళేతు కనిష్ఠాపి కిఞ్చిద్వక్రతభావతః,
నామ్నాప్రదేశముకుళో యోజ్యోఽయం సారసార్థకే.
తా. ముకుళహస్తమునందలి చిటికెనవ్రేలు కొంచెము వంకరగాపట్ట
బడినయెడ ప్రదేశముకుళహస్తమాను. ఇది సారపక్షియందు వినియో
గించును.

౧౩. బకహస్తలక్షణమ్.

తర్జన్యంగుష్ఠ సంయోగే మధ్యమాఽనామికాపిచ,
ప్రసారితే కనిష్ఠాచేద్వక్రతాతలమౌశ్రితా. 704
నామ్నాసజ్జీర్ణహంసోఽయం శుక్రాచార్యమతోదితః,
బకార్థే మంత్రభేదేషు యోజ్యస్సజ్జీర్ణహంసకః. 705
తా. తర్జన్యంగుష్ఠములను జేర్చి మధ్యమానామికలనుచాచి కనిష్ఠను
అరచేతిలో మడిచిబట్టినయెడ సంజీర్ణహంసహస్తమగును. ఇది శుక్రాచార్యుని
మతము. ఈహస్తము కొంగయందును మంత్రభేదమునందును చెల్లును.

౧౪. కౌశ్చిపక్షిహస్తలక్షణమ్.

పూర్వాలపద్మహస్తేతు కనిష్ఠాతలకుఞ్చితా,

లీనాలపద్మహస్తోఽయం క్రౌఞ్చార్థే సమ్ప్రయుజ్యతే. 706

తా. ముందుచెప్పిన అలపద్మహస్తమందు చిటికెనవ్రేలు అరచేలిలో వంచబడినయెడ లీనాలపద్మహస్తమగును. ఇది కాంచనపక్షి (గుడ్డికొంగ) యందు వినియోగించును.

౧౫. ఖద్యోతహస్తలక్షణమ్.

అంగుష్ఠో మధ్యమాయాస్వ్యదగ్రపర్వనిపీడితః,
ముఖహంస కరస్సోఽయం ఖద్యోతార్థే పవిధకః. 707

తా. బొటనవ్రేలిచే నడిమివ్రేలికొనగనుపు ఒరయునట్లు అపవిధము గఁబట్టినయెడ ముఖహంసహస్తమవును. ఇది మిడుగురుపురుగునందు వినియోగించును.

౧౬. భృమరహస్తలక్షణమ్.

ప్రయోజ్యో భృమరోహస్తో భృంగార్థే యది పుంఖితః,

తా. భృమరహస్తమును పుంఖితముగఁబట్టినయెడ తుమ్మెదయందు వినియోగించును.

౧౭. మయూరహస్తలక్షణమ్.

మయూరార్థే ప్రయోజ్యస్వస్త్వయూరోపుంఖితోయది.

తా. మయూరహస్తమును పుంఖితాకారముగఁబట్టినయెడ నెమలి యందు వినియోగించును.

౧౮. హంసహస్తలక్షణమ్.

హంసాస్యోఽపి ప్రయోజ్యస్వత్ హంసార్థేనృత్తకోవిదైః.

తా. మునుపుచెప్పిన హంసాస్యహస్తము హంసపక్షియందు వినియోగించును.

౧౯. చక్రవాకహస్తలక్షణమ్.

అలపద్మా పుజ్జితోచేచ్ఛక్రవాకే నియుజ్యతే.

తా. అలవద్దహస్తములను పుంఖతములుగఁబట్టినయెడ చక్రవాక పక్షియందు వినియోగించును.

౨౦. కోయష్టికహస్తక్షణమ్.

అరాళో దక్షిణే వామే పతాకేనవిమిశ్రితః,

నామ్నూఽరాళపతాకోఽయం కోయష్టికనిరూపణే. 710

తా. కుడిచేతి అరాళహస్తమును ఎడమచేతిపతాకహస్తముతో జేర్చి పట్టినయెడ అరాళపతాకహస్తమగును. ఇది కోయష్టికమనెడి పక్షియందు వినియోగించును.

౨౧. వ్యాళీహస్తక్షణమ్.

తర్జనీమధ్యమేచాగ్రేచాపవద్వక్రితేయుతే,

అనామికాఽఙ్గుష్ఠసంధౌవక్రితాసుప్రతిష్ఠితా. 711

కనిష్ఠావక్రితాచాఽయం వ్యాళీవ్యాళ్యాం నియుజ్యతే,

తా. తర్జనీమధ్యములను జేర్చి ధనుస్సువలె వంచి అనామికను అంగుష్ఠ సంధియందుంచి కనిష్ఠను వంచిపట్టిన నది వ్యాళీహస్తమనఁబడును. ఇది వ్యాళి యనెడి పక్షియందు వినియోగించును.

అథ జలజస్తుహస్తానిరూప్యం తే.

౧. భేకహస్తక్షణమ్.

చక్రాఙ్గుష్ఠౌచ తర్జన్యౌహస్తయోరంతరజ్ఞతౌ, 712

మధ్యమేమిశ్రితేద్ధిక్కుశ్చితేచాఽప్యనామికే,

ప్రసారితేకనిష్ఠేచక్లిష్టచక్రోఽయమివ్యతే. 713

వీరస్యవినియోగస్తుభేకార్థేసమ్ప్రయుజ్యతే.

తా. చక్రహస్తములయొక్క అంగుష్ఠతర్జనములను చేతిలోపలికి మడిచి మధ్యములను జేర్చి అనామికలను వంచి కనిష్ఠలను చాచిపట్టిన నది క్లిష్టచక్ర హస్తమనఁబడును. ఈహస్తము భేకార్థమందు చెల్లును.

౨. కుశీరహస్తలక్షణమ్.

దక్షిణః కర్కటోభూయాదపవేష్టితరూపకః. 714

వామహస్తోపరిస్థాయీశ్చిష్టశ్చాపస్యాంగుళిఃక్రమాత్,
లీనకర్కటకస్సోఽయంకులీరేసమ్ప్రయుజ్యతే. 715

తా. కుడికర్కట హస్తమును అపవేష్టితముగ ఎడమచేతిమీదికి చాచి పట్టి వ్రేళ్లును జేర్చిన నది లీనకర్కటహస్తమాను. ఇది కుశీరార్థమందు వినియోగించును.

౩. రక్తపాయహస్తలక్షణమ్.

రక్తపాయనిసూచీస్యాద్రేచితాతిర్యగేవచ,

తా. సూచీహస్తమును కదలించుచు అడ్డముగబట్టిన జలగయందు చెల్లును.

౪. నక్రహస్తలక్షణమ్.

పతాక స్వస్తికోహస్తోమిళిత శ్చ విసర్జితః. 716

నక్రాథేపేటికాథేచ యోజితఃపూర్వసూరిభిః,

తా. పతాకహస్తమును స్వస్తికముగబట్టి విడిచిన నది మొసలి యందును, పెట్టెయందును వినియోగించును.

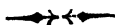
౫. డుణ్ణుభహస్తలక్షణమ్.

దక్షిణః కర్తరీభూతః కరస్సోర్ధ్వముఖో యది. 717

అన్యప్రకోష్ఠే వామస్సోత్కటకాముఖరూపతః,

కర్తరీదండహస్తోఽయం డుణ్ణుభాథేప్రయుజ్యతే. 718

తా. కుడిచేతియందు కర్తరీముఖ హస్తమును ఊర్ధ్వముఖముగాబట్టి అన్యప్రకోష్ఠమందు కటకాముఖ హస్తమునుబట్టిన నది కర్తరీదండహస్తమాను. ఇది యిరుదలలపామునందు వినియోగించును.

సరసాభినయాదీనా మాపాదన సుధీ జుషా,
 వేంకటాచార్యవర్యేణ నీడామంగలవాసినా,
 భరతాగమగ్రంథాది భావశాస్త్రేష్వనేకశః,
 సంగృహ్యవిషయాన్సమ్యక్పూర్వకై స్సముదాహృతాః,
 గ్రథితోఽయం సమాలోచ్య నితరాం విదుషాంముదే,
 ఏవమాలోక్యసుధియస్తుప్యేయురితినాదరమ్,
 దర్పణాభ్యేనగ్రంథేనముద్రితోఽసౌయథామతి.

తా. సరసాభినయాదులను జెప్పటయందు సమర్థుడైన నీడామంగలం
 తిరువేంకటాచార్యులచే భరతశాస్త్రాదులవలననుండి అనేకవిషయములు
 సంగ్రహింపఁబడి అభిజ్ఞాన సంతోషముకొఱకు అభినయదర్పణము అను
 గ్రంథముతోఁజేర్చి అచ్చువేయింపఁబడెను.

ఇతి అభినయదర్పణాభ్యోగగ్రంథః.

గ్రంథాంతరస్థశిరోభేదాదిసహితః సమాప్తః.

